

9 (47.4)4
APCERĒJUMI PAR LATVIJAS PSR
VĒSTURI

XIa

J. ZUTIS

VIDZEMES UN KURZEMES
ZEMNIEKU BRĪVLAIŠANA

XIX GADSIMTA 20. GADOS

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1956

9(474)4

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS PSR VĒSTURI

XIa

J. Z U T I S

VIDZEMES UN KURZEMES
ZEMNIEKU BRĪVLAIŠANA

XIX GADSIMTA 20. GADOS

PPS. 391-11
AR ROKRAKSTA TIESĪBĀM

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1956

F. BAULITS. 4. G.

Очерки по истории Латвийской ССР

XIa

Я. Зутис

ОСВОБОЖДЕНИЕ ВИДЗЕМСКИХ И КУРЗЕМСКИХ КРЕСТЬЯН
ОТ КРЕПОСТНОЙ ЗАВИСИМОСТИ
В 20-х ГОДАХ XIX ВЕКА

Латвийское государственное издательство

На латышском языке

M-148.244

KATALOGS R

PRIEKŠVārDS

Apcerējumu par Latvijas PSR vēsturi XIa burtnīca, tāpat kā divas iepriekšējās — IX un X, veltīta XIX gadsimta sākuma agrarām reformām, kam bija tik liktenīga nozīme latviešu tautas vēsturē. Nav vajadzīgs atkārtot jau agrāk izteiktās kritiskās piezīmes par muižniecisko un buržuazisko historiografiju šajā jautājumā. Var atzīmēt vienīgi, ka atšķirībā no A. Tobina un citiem Baltijas vācu vēsturniekiem arī šis XIa apcerējums sarakstīts, ne tik daudz pamatojoties uz bruņniecības arhīvu materiālu studijām, kā izmantojot galvenokārt tā laika administratīvo un tiesu iestāžu aktis, kas dod iespēju izsekot Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišanas norisi daudz vispusīgāk un parasti arī objektīvāk, jo muižniecības arhīvos atspoguļojas tikai valdošās šķiras tīkojumi un vēlēšanās. No vietējo arhīvu materiāliem, kas izmantoti kā galvenie avoti šā apcerējuma sarakstīšanai, minams vispirms Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku nodaļas fonds (Igaunijas PSR Centralā valsts vēsturiskā arhīva 2054. fonds). Par brīvlaišanas gadiem pilnīgā kārtībā ir saglabājušies tā saucamie misīvi, t. i., nosūtīto rakstu konceptu žurnāli, kas dod sistematisku pārskatu par ģenerālgubernatoram iesniegtajām zemnieku sūdzībām, kā arī par

ģenerālgubernatora rīkojumiem zemnieku brīvīšanas jautājumos.

Par papildinājumu šiem materiāliem uzskatāmi Vidzemes, tāpat arī Kurzemes guberņas valdes publicētie patenti, kas vispilnīgāk sakopoti Latvijas PSR Valsts bibliotēkā, kā arī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodalījumā.

Diemžēl, autoram līdz šim nav izdevies sameklēt Latvijas PSR un Igaunijas PSR arhīvos Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumu ieviešanas komisiju aktis.

Agrarās likumdošanas rezultātā kā Vidzemē, tā Kurzēmē tika izveidotas jaunas tiesu iestādes zemnieku lietām: Vidzemē — pagasta, draudzes un apriņķa tiesas, kā arī Vidzemes hof tiesas zemnieku lietu departaments; Kurzēmē — pagasta un apriņķa tiesas, tāpat arī Kurzemes galma virstiesas zemnieku lietu departaments. Tomēr gandrīz visas vietējo tiesu aktis, kas attiecas uz XIX gadsimta pirmo pusi, tika iznīcinātas pagājušā gadsimta 80. un 90. gados sakarā ar Baltijas guberņu tiesu reformu. Pēc J. Jenša aprēķina, Vidzemē vien iznīcinātais gandrīz 700 000 tiesu aktis:

Tiesu iestādes	Lietu kopskaits	No tām attiecās uz Latvijas teritoriju
Draudzes tiesas	343 651	210 421
Apriņķa tiesas	39 951	16 406
Zemes tiesas	94 432	63 481
Pilsētu māģistrāti	192 890	149 840
Kopā	670 924	440 148

Protams, ne mazāk cieta arī Kurzemes tiesu arhīvi. Ar to tad arī izskaidrojams, ka no daudzajām zemnieku

lietām, kas bija uzkrājušās kā draudzes, tā apriņķa tiesās un varētu noderēt vēsturniekiem kā galvenais avots agrarvēsturiskām studijām par muižnieku un zemnieku savstarpējām attiecībām, kā arī par kalpu un citu bezzemnieku stāvokli XIX gs. pirmajā pusē, tikpat kā nekas nav pāri palicis. Ļoti fragmentaras un nepilnīgas ir arī pagasta tiesu aktis, jo mūsu archivos saglabājušās tikai atsevišķas lietas, kas attiecas uz pagājušā gadsimta 20. gadiem.

Izmantoti arī jau iepriekšējā (X) apcerējumā minētie fondi, kas glabājas Ļeņingradas Centrālajā valsts vēsturiskajā archivā, tāpat arī Kurzemes un Vidzemes kameralvalžu un konsistoriju aktis Latvijas PSR Centralajā valsts archivā.

1. MUIŽNIEKU UN CARA VALDĪBAS NOSTĀJA BALTIJAS ZEMNIEKU BRĪVLAIŠANAS JAUTĀJUMĀ

Ir daudz dažādu vēsturisku leģendu, kas sacerētas, lai maskētu valdošās šķiras politiku. Viena tāda leģenda ir arī stāsts par Baltijas muižniekiem, kas XIX gadsimta sākumā esot aizrāvušies ar liberalismā doktrīnu un pānākuši zemnieku brīvlaišanu, lai turpmāk agrarās attiecības veidotu «brīvo līgumu» garā. Nevar noliegt, ka 1816.—1819. g. brīvlaišanas likumu autori un piekritēji bieži atsaucās uz toreizējās liberalās buržuāzijas ideoloģiem — tādiem kā Adamu Smitu un citiem «fritrederisma» teorijas paudējiem. Tomēr Baltijas muižnieki nekad neiestājās par buržuāziskām reformām, bet liberalismā doktrīnu izmantoja vienīgi tajā nolūkā, lai saglabātu un nostiprinātu klaušu saimniecību un līdz ar to — muižniecības ekonomisko un politisko kundzību.

Baltijas muižniecības īstie nodomi, ko tā cerēja realizēt ar brīvlaišanas likumu palīdzību, nebija nekāds noslēpums valdošajām aprindām Pēterburgā. Jau likumprojektu sagatavošanas stadijā nepārprotami izpaudās muižniecības labi pārdomātā politika, kuras galvenais nolūks bija noraidīt ikkatru mēģinājumu ierobežot dzimtbūtniecisko ekspluatāciju. Tā, piemēram, Igaunijas muižniecības naidīgā nostāja pret krievu valdības ierosinātām

agrārām reformām kļuva redzama jau 1809. gadā, kad īpaša komiteja ar iekšlietu ministru kā priekšsēdētāju bija atzinusi, ka vienīgais līdzeklis ieinteresēt Igaunijas guberņas zemniekus celt darba ražīgumu un līdz ar to uzlabot vietējo muižnieku saimniecības ir — dot dzimtļaudīm drošas izredzes iegūt īpašumā sava darba augļus un zemi, ko tie lietoja. Šie Pēterburgas komitejas priekšlikumi tika iesniegti ķeizaram 1809. gada 7. novembrī un 1810. gada 16. janvarī ieguva monarha piekrišanu. Komitejas priekšlikumos bija atzīts par lietderīgu attiecināt arī uz Igaunijas guberņas zemniekiem agraros likumus, kas 1804. un 1809. gadā bija izdoti Vidzemes zemniekiem. Igaunijas muižnieki tomēr kategoriski noraidīja šādu agrārās reformas projektu. Visas saimnieciskās grūtības tie izskaidroja ar igauņu zemnieku «iedzimto kūtrumu un slinkumu». Katru valdības mēģinājumu atvieglot dzimtļaužu stāvokli muižniecības pārstāvji nosauca par bīstamu eksperimentu, kura nenovēršamas sekas būšot pārdodamo muižu cenu pazemināšanās un muižnieku lielākās daļas bankrots, jo neviens muižnieks vairs nespēsot norēķināties ar saviem kreditoriem. Igaunijas guberņas muižniecības priekšnieks barons Stakelbergs atklāti pārmeta valdībai, ka muižnieku kārtas labklājību gribot upurēt abstraktai teoretiskai doktrinai. Šāda muižniecības oficiālo pārstāvju nostāja nepārprotami liecina, ka nav ne mazākā iemesla domāt, it kā Igaunijas muižnieki būtu sapinušies maldīgās liberalisma doktrīnas valgos.

Par vienkāršām tenkām uzskatāmi Baltijas vācu vēsturnieku apgalvojumi, ka tiklab Baltijas muižnieki, kā arī zemnieki uzskatāmi par nepareizi izprastās angļu buržuazisko ekonomistu mācības nevaīnīgiem upuriem: šo mācību esot mēģinājuši praktiski izmantot Baltijas guberņu brīvlaišanas likumos, neparedzot tās liktenīgās

sekas kā zemniekiem, tā arī muižniekiem. Šie izdomājumi nav pamatojami ne ar kādiem vēsturiskiem faktiem. Gan tieši otrādi — 1816.—1819. g. brīvlaišanas likumos muižniecība deklarēja brīvo līgumu un valsts neiejaukšanās politikas principu, lai cīnītos pret katru mēģinājumu atbalstīt kapitalisma iedīgļus lauksaimniecībā resp. liedza zemniekiem īpašuma tiesības uz zemi un tiesības brīvi izvēlēties dzīves vietu un nodarbošanos, kas taču bija liberalisma doktrīnas pamatkodols un galvenais saturs.

Kā jau iepriekšējā apcerējumā¹ norādīts, Igaunijas guberņas muižnieki uzturēja ciešus sakarus ar tām krievu muižnieku reakcionarajām aprindām, kas grupējās ap ķeizara māti Mariju Fjodorovnu un Aleksandra I māsu lielkņazi Katrinu Pavlovnu — Holšteinas-Gotorpas prinča Georga sievu, kas dzīvoja Tverā. Turp arī devās Igaunijas muižnieku delegācija 1810. gadā, lai meklētu padomu un atbalstu cīņā pret iekšlietu ministrijas ierosinātām reformām. Šajā reakcionarās muižniecības perēklī tad arī galīgi izveidojās Igaunijas guberņas t. s. jaunās konstitūcijas projekts, kas paredzēja «dāvāt zemniekiem pilnīgu brīvību un prasīt no tiem vienīgi to, kam viņi paši labprātīgi piekritīs». Liberalisma principu vārdā Baltijas baroni pretojās patniecīgākajam mēģinājumam likumdošanas kārtībā regulēt muižnieku un zemnieku savstarpējās attiecības.

Aleksandrs I un viņa tuvākie padomdevēji ļoti labi saprata, ka šāds Baltijas vācu muižnieku liberalismis nav bīstams cara patvaldībai, tāpēc apsveica muižniecības «labprātīgo» apņemšanos dāvāt saviem dzimtvergiem personas brīvību un atļāva nodibināt īpašu muižnieku komiteju likumprojekta galīgai izstrādāšanai. Par komi-

¹ J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819), Rīgā 1954, 128. lpp.

tejas priekšsēdētāju iecēla Igaunijas kara gubernatoru Holšteinas-Gotorpas principi Augustu, kaut gan Pēterburgā joprojām darbojās agrākā komiteja iekšlietu ministra vadībā, kam nekas nebija zināms par Igaunijas muižnieku izstrādājamo jaunās konstitūcijas projektu. Igaunijas muižniecība bija pilnīgi apmierināta ar pastāvošo dzimtbūšanas iekārtu un nebūt nesteidzās kaut ko grozīt līdzšinējās muižnieku un zemnieku savstarpējās attiecībās; tāpēc arī, likumprojektu sagatavojot, pagāja seši gadi.

1816. gadā sakarā ar Igaunijas guberņas zemnieku brīvlaišanas likumprojekta apspriešanu iekšlietu ministrija sagatavoja un iesniedza valsts padomei memorandu «par valsts padomē apspriežamo jauno Igaunijas zemnieku nolikuma projektu»¹. Memorands liecina, ka Pēterburgas valdošās aprindas ir ļoti labi apzinājušās zemnieku brīvlaišanas dzimtbūtniecisko raksturu un projekta autoru liberalām reformām naidīgo nostāju. Kritiski vērtējot brīvlaišanas likumprojekta galvenos principus, memorandā pareizi norādīts, ka «valsts padomē patlaban apspriežamais projekts ne tikai atņem zemniekam pēdējo cerību, bet draud ar vēl lielāku postu». Tā kā projekts balstās uz muižniecības deklarēto atteikšanos no savām tiesībām uz zemnieka personu, tajā aizliegta zemnieku pārdošana, dāvināšana vai citi kādi atsavināšanas veidi. Ne bez ironijas memoranda sacerētāji piezīmē: no pirmā acu uzmetiena liekoties, ka zemnieki iegūst divējādā ziņā, proti, pirmkārt, muižnieks atsakās no tiesībām uz zemnieka personu un piešķir tam pilnīgu brīvību, un, otrkārt, muižnieks atsakās no tiesībām zemnieku jebkādā veidā atsavināt. Ja tiešām ir bijis

¹ ЦГИАЛ, фонд 1260, т. 1/3, 1816 г., № 422, листы 64—115 (Записка о рассматриваемом в Государственном совете новом проекте Положения для эстляндских крестьян).

nodoms — teikts memorandā — dot zemniekiem brīvību (pirmais postulāts), tad otrs kā pirmā sekas kļūst lieks, tiek pilnīgi anulēts un tikai aptumšo likuma patieso garu un saturu, lai slēptu īsto mērķi. «Ja nu brīvība aprobežosies ar to vien, ka cilvēku nebūs iespējams pārdot, dāvināt, atdot, tad bez visa tā ir vēl daudz citu iespēju šāda veida brīvību pārvērst par smagāko verdzību.» Tātad, ja ar personas brīvību muižnieks domājis vienīgi aizliegumu dzimtcilvēku pārdot vai citādi atsavināt un tajā pašā laikā paliek spēkā visas pārējās muižnieka tiesības uz zemnieka personu, tad, kā norādīts memorandā, zemnieks ar brīvlaišanu tikpat kā neko neiegūst.

Brīvlaišanas likuma otrais pamatprincips ir noteikumi, par kādu cenu zemniekam tiek piešķirta šķietamā personas brīvība. Pirmkārt, zemniekam tiek atņemtas tiesības lietot zemes gabalu, kam tas bijis piesaistīts vairākus gadsimtus. Uz šā zemes gabala ar viņa līdzekļiem un viņa pūlēm ir uzcelts tā nožēlojamais mitekļis. Šim zemes gabalam viņš ir pieķēries ar visu savu sirdi un prātu. 1802. un 1804. gada likumi nodrošināja igauņu zemniekam lietošanas tiesības uz viņa zemi un mājām, ko tam nodrošināja arī paražu tiesības, kas bija saglabājušās no paaudzes uz paaudzi. Memoranda autori pasvītro, ka šīs lietošanas tiesības zemnieks zaudē apmaiņā pret tādu brīvību, kas pat uz papīra formulēta visnoteiktākā veidā, un tādējādi aplaupītam zemniekam nāktos nomirt salā, badā un galīgā nabadzībā.

Bet tas pats muižnieks, kas piesavinājies sava bijušā dzimtcilvēka zemes gabalu un mājas, liek priekšā aplaupītajam zemniekam kā žēlsirdības dāvanu noteikumus par savstarpējiem brīvprātīgiem līgumiem, kas ietverti šajā otrajā pamatpunktā; zem palīdzības maskas ar tiem ir gribēts zemnieku no jauna nospiebt verdzībā. Memorandā pareizi norādīts, ka šie līgumi nevar būt ne brīv-

prātīgi, ne savstarpēji, un, no juridiskā viedokļa raugoties, to raksturs ir visai īpatnējs. Memoranda autori likumprojektā paredzētos muižnieku un zemnieku savstarpējos brīvos nomas līgumus nosauc par nelikumīgām vaku grāmatām, kurās zemnieku kļaušas un nodevas noteiks muižnieks, neņemot vērā ne zemes daudzumu, ne labumu. «Brīvo līgumu» rezultātā zemnieki neiegūs neko vairāk kā vienīgi šķietamu brīvību. Pēkšņi, negaidot brīvību ieguvušais zemnieks nokļūs verdzībā, kas būs simtreiz smagāka par agrāko.

Par muižnieku izstrādātā brīvlaišanas likumprojekta trešo stūrakmeni uzskatāmi noteikumi par pakāpenisko pāreju no dzimtbūšanas uz personas brīvību. Pēc memoranda autoru novērtējuma, neviens no t. s. pagaidu likumiem nesolīja zemniekiem nekādus ieguvumus.

Izcila vieta brīvlaišanas likumos ierādīta paragrafiem, kas domāti tā dēvētās klaiņošanas (brīvas pārvietošanās) ierobežošanai. Pēc brīvlaišanas par klaidoni uzskatīja ikvienu, kas nevarēja uzrādīt pasi. Tāiņad par klaidoni uzskatīja katru saimnieku un katru kalpu, ja tas bez muižnieka atļaujas un pagasta tiesas izdotas pases meklēja darbu un maizi ārpus sava pagasta jeb muižas novada robežām. Šī iespēja «klaiņot» — iespēja pāriet no vienas vietas uz otru, kā teikts memorandā, esot vienīgais brīvības veids un atlīdzība, ko iegūst zemnieks par zaudētajām tiesībām uz savu līdzšinējo zemi un mājām. Bet par klaiņošanu paredzētie tiesas un administratīvie sodi dod muižniekam iespēju pēc patikas ierobežot šo vienīgo brīvības veidu, ko likumdevēji piešķirušī zemniekiem. Memoranda autori secina, ka tādējādi zemnieki iegūst tikai brīvības iluziju.

Par pilnīgi nederīgu un valsts interesēm kaitīgu memorandā novērtēts brīvlaišanas likumprojekta noteikums,

kas muižniekus atbrīvoja no atbildības par valsts nodokļu iekasēšanu no zemniekiem, jo — pasvītots memorandā — noteikti esot paredzams, ka aplaupītie un galīgā nabadzībā iedzītie zemnieki vairs nespēs samaksāt valsts nodokļus. Pagasta tiesai neatlikšot nekās cits kā prasīt, lai zemnieks, kas vēlas mainīt savu dzīves vietu, iemaksātu drošības naudu valsts nodokļu nodrošināšanai, bet, tā kā zemniekam, kas zaudējis savu zemi un mājas, nekad nepietiks līdzekļu, lai šādu drošības naudu iemaksātu, tad pagasta tiesai nebūs citas izejas kā nedot zemniekam atļauju pāriet uz citu pagastu. Liedzot zemniekam tiesības brīvi izvēlēties sev dzīves vietu un nodarbošanos, to piespiedis iestāties darbā vai nomāt zemi no muižnieka uz noteikumiem, kādus muižniekam labpats diktēt. Tātad ļoti ierobežotā personas brīvība — pēc memoranda atzinuma — tiks galīgi iznīcināta ar šādiem līdzekļiem: 1) ar valdības izdotajiem noteikumiem neierobežotas pārvietošanās, tā dēvētās klaiņošanas novēršanai, 2) ar nomas un darba līgumiem, 3) ar tiesas, 4) policijas (administratīviem) un 5) pašu zemnieku pagasta tiesu dažādiem pasākumiem. Šo pasākumu rezultātā zemnieks tiks piekalts pie zemes, uz kuras tas patlaban dzīvo, bet muižnieks atbrīvots no jebkuras atbildības par nodokļu iekasēšanu un rekrūšu nodošanu, turklāt valsts būs zaudējusi ienākumus.

Tāda pati nozīme bija brīvlaišanas likumos paredzētajiem noteikumiem, kas zemniekiem aizliedza meklēt darbu un dzīves vietu ārpus guberņas robežām, kā arī neatļāva zemniekiem mainīt nodarbošanos, atsakoties no zemkopības. Šos noteikumus, norādīts memorandā, interešu kopības saistītie muižnieki izmantos, lai zemniekus piespiestu galīgi pakļauties zemes īpašnieku varai un «brīvprātīgi» piekrist jebkuriem noteikumiem. Aizliegumu brīviem cilvēkiem pašiem izraudzīties sev nodarbošanās

veidu memoranda autori nosauc par vēl smagāku personas brīvības aizskārumu.

Kaut gan brīvlaišanas likumos paredzētas zemniekiem tiesības iegūt nekustamu mantu, tomēr šīs tiesības, kā norādīts memorandā, varēs izmantot tikai paši turīgākie zemnieki, un tādi gan esot sastopami ļoti reti. Bet arī tādā gadījumā, ja zemniekam gadītos nauda, tas nevarētu nopirkt zemi īpašumā, jo Baltijas guberņās gandrīz visa zeme piederot muižniekiem.

Memoranda noslēgumā norādīts, ka šās postošās sistēmas nenovēršamas sekas var būt vienīgi lauksaimniecības panīkšana un iedzīvotāju skaita samazināšanās. Ņemot vērā, ka muižnieki ir izglītoti, tiem ir neaprobežotas īpašuma tiesības un politiskas priekšrocības, «brīvie līgumi» ar beztiesīgiem, neizglītotiem un galīgā nabadzībā iestigušiem zemniekiem — kā memorandā vēlreiz pasvītrots — būs tās pašas vecās vaku grāmatas, tikai ar daudz smagākiem noteikumiem, nekā pastāvēt dzimtbūtnieciskai verdzībai. Īslaicīgie nomas līgumi piespiedīs zemniekus pēc iespējas vairāk izsūkt savu zemi, nedomājot par nākotni. Tā kā muižniekam ir viegli, kad vien tam ienāk prātā, atņemt zemniekam zemi, tad šim zemniekam tiek atņemta cerība sava darba augļus kādreiz atstāt saviem pēcnācējiem. Šāds stāvoklis nekādā ziņā nevar pamudināt zemnieku strādāt čaklāk un centīgāk. Tā kā katrs uzlabojums zemnieka saimniecībā katrā ziņā saistīts ar jaunu tālāku klaušu un nodevu paaugstināšanu, tad zemnieks nenovēršami kļūs bezrūpīgs un slinks, zaudēs vēlēšanos uzturēt un audzināt ģimeni, kurai mantojumā tas nevarēs atstāt neko vairāk kā vienīgi izmīsumu.

Memoranda sacerēšanas laikā vēl nebija zināmi brīvlaišanas likumu teksti, tomēr muižniecības uzskati agrarjautājumā un tās nodomi, kā turpmāk izveidot muižnieku

un zemnieku attiecības, bija labi pazīstami. Var teikt, ka memorandā kritiski izklāstīta muižniecības agrarpolitiskā programma, kas tika realizēta XIX gadsimta 20. un 30. gados. Tāda ir šā dokumenta vēsturiskā nozīme. Memoranda autori gan nav vārdā nosaukti, tomēr tajā atspoguļojas uzskati un domas, ko pauda pazīstamais tiesību vēsturnieks Rozenkamfs, kurš bija labs Baltijas agraro apstākļu pazinējs un parasti piedalījās visās likumdošanas komisijās, kas nodarbojās ar Baltijas guberņu lietām. Baltijas vācu valdošās aprindas neganti ienīda Rozenkamfu par tā kritisko nostāju agrarjautājumā. Turpretim valdības aprindās Rozenkamfu cienīja un atbalstīja kā lietpratēju Baltijas guberņu tiesību, it īpaši privilēģiju jautājumos.

Valdības nodomus Baltijas zemnieku brīvlaišanas jautājumā vairākos dokumentos ir izteicis marķizs Pauluči, toreizējais Baltijas ģenerālgubernators vai, kā viņu oficiāli (no 1812. līdz 1821. g.) titulēja — Rīgas kara gubernators un Vidzemes un Kurzemes civilais virspavēlnieks. 1823. gada beigās sakarā ar brīvlaišanas realizēšanu resp. zemnieku pāriešanu pagaidu stāvoklī finansu ministrs pieprasīja ģenerālgubernatoram Pauluči paskaidrojumus¹ par apstākļiem un noteikumiem, uz kādiem turpmāk tiks noslēgti brīvie līgumi par zemnieku māju izdošanu nomā kroņa muižās, un par to, vai, iestājoties jaunajiem apstākļiem, nesamazināsies valsts ienākumi.² Kā marķizs Pauluči paskaidroja, zemnieku brīvlaišanas likumu mērķis esot, nodrošinot muižniekiem neaprobežotas īpašuma tiesības uz zemi, uzlabot zem-

¹ Baltijas ģenerālgubernatora 1824. gada 29. februāra atbilde finansu ministram; RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 575. lapa.

² RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1824. g., 206.—215. lapa.

nieku stāvokli — no vienas puses, piešķirot tiem personas brīvību un, no otras puses, precīzi nosakot zemnieku klausības par nomāto zemi. Tātad Baltijas guberņu augstākā amatpersona liecināja, ka valdības nodoms bijis izdot arī noteikumus par nomas līgumiem. Tomēr ģenerālgubernators uzskatīja, ka ar šādu noteikumu izdošanu neesot ko steigties, bet jānogaidot vairāki gadi, lai varētu iegūt nepieciešamo pieredzi par jaunajiem apstākļiem; tāpēc arī brīvlaišanas likumos neesot paredzēti nekādi sīkāki noteikumi par nomas līgumiem.

Finansu ministrs savā pieprasījumā bija izteicis bažas, ka brīvlaistie zemnieki, meklējot sev labākus dzīves apstākļus, varētu sākt pāriet no kroņa muižām un pagastiem uz privatmuižām un tāpēc kroņa muižās varētu rasties darba spēka trūkums vai arī kroņa muižās nāktos pazemināt saimniekiem nomas maksu. Bažām, ka kroņa muižu zemnieki raudzīs pāriet uz privatmuižām — paskaidroja ģenerālgubernators — esot zināms pamats, bet pastāvot taču ierobežojumi zemnieku aiziešanai no sava pagasta uz citu novadu, kas šādu pāriešanu padarot gandrīz neiespējamu. Pirmkārt, brīvlaišanas likumos aizliegts zemniekiem pāriet uz citām guberņām; otrkārt, brīvlaistie zemnieki nedrīkst izvēlēties citu nodarbošanos kā vienīgi zemkopību; treškārt, pārejot pagaidu stāvoklī, pirmos trīs gadus saimnieks var paturēt savas līdzšinējās mājas, pildot tādas pašas klaušas un nodevas, kādas pastāvējušas brīvlaišanas momentā, turpretim, pārejot uz citu novadu, tas savas «priekšrocības» zaudē. Ceturtkārt, neviens pagasts nedrīkst pieņemt pārnācējus no citiem novadiem, ja pagasta iedzīvotāju kopskaitis pārsniedz pēdējā revīzijā konstatēto. Piektkārt, brīvlaistie zemnieki tikai pakāpeniski un pēc ilgāka laika iegūst tiesības pāriet uz citu novadu — sākumā savas draudzes robežās, vēlāk apriņķa un tikai beidzot guber-

ņas robežās. Sestkārt, zemniekam, kas vēlas atstāt savu pagastu, jānokārto visas saistības ar muižnieku kā zemes īpašnieku un ar pagastu par kroņa un vietējiem nodokļiem. Beidzot, ģenerālgubernators norāda, ka visiem zemniekiem esot iedzimta pieķeršanās savam zemes stūrītim, uz kura tie piedzimuši un uzauguši un ko tie daudz gadu no vietas apstrādājuši. Bet pats galvenais ģenerālgubernatora atbildē finansu ministram ir norādījums, ka vietējās iestādes un amatpersonas pievēršot sevišķu uzmanību tam, lai novērstu visu, kas, brīvlaišanas likumus realizējot, varētu nākt par ļaunu muižniekiem; tāpēc neesot ne mazākā iemesla bažām, ka kāda muiža varētu palikt bez zemniekiem, t. i., bez darba spēka. Pirmajām zemnieku grupām pārejot pagaidu stāvoklī, nevienā no trim Baltijas guberņām neesot zināms gadījums, kad kāda zemnieku māja būtu palikusi bez saimnieka.

Ģenerālgubernators Pauluči piekrita domai, ka turpmāk vajadzēšot izstrādāt noteikumus par nomas līgumiem kroņa muižās. Šādi noteikumi kroņa muižās piespiedišot arī privatmuižu īpašniekus ierobežot savas prasības, noslēdzot brīvos līgumus ar saviem zemniekiem. Izstrādājot šos noteikumus, par pamatu, pēc ģenerālgubernatora domām, vajadzētu ņemt klaušu un nodevu normas, kādas pastāvējušas brīvlaišanas priekšvarā. Tikai atsevišķos gadījumos varētu pieļaut atkāpšanos no šīm normām; bet, ja kādam saimniekam klaušas un nodevas samazinātu, tad pārējiem saimniekiem tās attiecīgi paaugstināmas, lai kopsumā muižas ienākumi paliktu iepriekšējie un nekādā ziņā nesamazinātos. Protams, šāda cara valdības politika bija labvēlīga muižniekiem, kuri nekavējoties izmantoja zemnieku brīvlaišanu, lai palielinātu klaušas, neievērojot ģenerālgubernatora izteikto vēlēšanos saglabāt agrākās klaušu normas.

Finansu ministrija neapmierinājās ar marķiza Pauluči paskaidrojumiem par brīvlaišanas noteikumiem un valdības politiku šajā jautājumā, kas garantēja muižniekiem iespēju pēc patikas izvēlēties sev nomniekus un nodrošināt vajadzīgo darba spēku. 1824. gada sākumā finansu ministrijas valsts īpašumu departaments izvirzīja divus projektus, kā kroņa muižām nodrošināt vajadzīgo zemnieku skaitu. Viens no projektiem paredzēja, ka brīvlaišanas likumi Baltijas guberņās attiecināmi tikai uz privatmuižu zemniekiem, turpretim kroņa muižās saimniekiem un kalpiem jāpaliek agrākajā stāvoklī un par viņu brīvlaišanu varēs domāt tikai pēc tam, kad visās Baltijas kroņa muižās būs pabeigts zemes mērīšanas un novērtēšanas darbs, lai varētu precīzi noteikt katram saimniekam uzliedzamo nomu resp. klaušas un nodevas. Valsts īpašumu departamenta otrs projekts paredzēja kroņa zemnieku brīvlaišanu saskaņā ar vispārējiem noteikumiem, bet tikai ar vienu ierobežojumu — brīvlaistajiem kroņa zemniekiem aizliegts pāriet uz privatmuižām, tomēr tiem atļauts brīvi pāriet no vienas kroņa muižas uz otru.¹

Finansu ministrijas valsts īpašumu departaments pamatoti norādīja, ka bez jautājuma par saimniekiem — zemnieku māju nomniekiem jāatrisina vēl arī otrs, ne mazāk svarīgs jautājums, proti — par kalpiem, jo katram esot saprotams, ka gadījumā, ja saimnieks paliek bez kalpa, tas nav spējīgs pildīt nekādus nomas līguma noteikumus. Tomēr valsts īpašumu departamenta nodoms atstāt kroņa muižu zemniekus līdzšinējā dzimtlaužu stāvoklī vai arī aizliegt pāriešanu uz privatmuižām vērtējams kā reakcionara utopija. Mēģinājums to realizēt būtu izraisījis plašākus zemnieku nemierus. Paredzot šo

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 249.—252. lapa.

M. 148.244

reakcionaro projektu bīstamās politiskās sekas, ģenerālgubernators marķīzs Pauluči varēja atsaukties uz ķeizara apstiprinātajiem Baltijas zemnieku brīvlaišanas likumiem, kas bija paredzēti kā privatmuižu, tā kroņa muižu zemniekiem. 1824. gada 19. maijā ģenerālgubernators Baltijas guberņu trim vicegubernatoriem deva rīkojumu iesniegt savus priekšlikumus par nomas līgumu noteikumiem kroņa muižu zemniekiem.¹ Projekta izstrādāšanā, tāpat kā kroņa muižu mērīšanas un zemes novērtēšanas darbi, ieilga daudzus gadus.

Baltijas muižniecība un vietējā administrācija XIX gadsimta 20. un 30. gados izvairījās no brīvo līgumu principa ierobežošanas. Muižnieki parasti neuzskatīja par vajadzīgu noslēgt ar zemniekiem rakstītus līgumus, un strīda gadījumos tiesas spriedumi parasti atsaucās uz agrākajām vaku grāmatām. Vaku grāmatas uzskatīja arī par vienīgo pamatu realnodokļu nastas sadalīšanai starp zemniekiem, kaut gan pēc brīvlaišanas nodokļus parasti sadalīja pēc vīriešu dvēseļu skaita.

Zemnieku brīvlaišana Baltijas guberņās nav uzskatāma par pāreju no feodalisma uz kapitalistisko iekārtu, tomēr tā krietni vien iedragāja feodalisma pamatus pret muižniecības un valdības gribu un vēlēšanos. Notika arī dažas pārmaiņas Baltijas guberņu tiesu un administratīvā iekārtā. Ciešā sakarā ar brīvlaišanas likumiem un to realizēšanu tika ierosināts jautājums par nepieciešamām reformām, kas skartu Baltijā pastāvošās privilēģijas, kaut arī visumā cara valdība nejuta nekādu tieksmi atcelt Baltijas muižnieku, tāpat arī pilsētu īpašās tiesības. Ģenerālgubernators marķīzs Pauluči, pielāgojoties galma aprindās valdošajam noskaņojumam, vairākkārt uzstājās

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 253.—255. lapa.

pat vietējo privileģiju apoloģeta lomā. Kaut gan marķizam Pauluči bieži vien izcēlās konflikti ar Kurzemes un Vidzemes muižniecības pārstāvjiem, viņš tomēr izteicās par vietējo privileģiju saglabāšanu. Pēc ģenerālgubernatora domām, šīs Baltijas guberņu īpašās tiesības un iestādes pamatojās uz gadsimtiem ilgu pieredzi un vietējiem apstākļiem, paražām un ticību, tāpēc iedzīvotāju labklājības dēļ tās jā saglabā. Tādas atsevišķu guberņu privileģijas, pēc ģenerālgubernatora domām, nerunājot pretim monarchijas būtībai, jo monarchijas princips atļaujot nomaļu guberņu iedzīvotājus pārvaldīt un tiesāt saskaņā ar šo guberņu vietējiem apstākļiem, tautību tiesībām un paražām. Tomēr marķizs Pauluči bija guvis arī atziņu, ka vairākas Baltijas muižniecības un pilsētu privileģijas esot novecojušas, neatbilstot vairs pastāvošiem apstākļiem un vajadzībām, tāpēc tās jāatceļot.¹

Sakarā ar Baltijas zemnieku brīvīšanu, kā marķizs Pauluči vairākkārt norādījis, bija nepieciešams vietējās privileģijas par jaunu novērtēt un anulēt visu, kas vairs neatbilda jaunajiem agrariem apstākļiem. Par novecojušiem viņš uzskatīja arī cara valdības izdotos likumus un rīkojumus, kas attiecās uz dzimtļaužu stāvokli Baltijas guberņās: «... sakarā ar radikalajām pārmaiņām visā zemnieku stāvoklī, kādas paredz ķeizara apstiprinātie jaunie zemnieku likumi, pastāvošie zemnieku nolikumi nevar vairs palikt tādi paši, bet gan katrā ziņā tajos ir nepieciešami būtiski grozījumi un pārveidojumi.»² Principā to atzina arī valdības aprindas. Tā pirmajā

¹ ЦГИАЛ, фонд 1261, год 1827, опись 1, дело № 183. О рассмотрении прав и привилегий остзейских губерний, представленных маркизом Паулуччи для утверждения.

² РАКА, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 252. lapa.

vietā izvirzījās jautājums par tiesu iekārtas pārveidošanu.

Baltijas zemnieku brīvlaišanas likumos bija ietilpināts princips, ka zemnieki tiesājami īpašās zemnieku tiesās. Visās trijās guberņās par zemāko zemnieku tiesu noteica pagasta tiesu. Kā nākošā instance zemnieku prāvās Vidzemē tika organizēta draudzes tiesa, kas bija pirmā instance zemnieku sūdzībās par muižniekiem. Nākamā — trešā instance zemnieku lietās Vidzemē bija apriņķa tiesa, bet augstākā — hofcijas zemnieku lietu departaments. Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumā bija paredzētas tikai pagasta tiesas, pilskunga tiesu otrā nodaļa un galma virstiesa; bet jau 1820. gadā Kurzemes muižniecības landtags pieņēma lēmumu, ka pilskunga tiesu otrā nodaļa pārveidojama patstāvīgā tiesas iestādē, ko pēc Vidzemes parauga nosauca par apriņķa tiesu. Ar senata 1821. gada 22. aprīļa ukazu tika paziņots ķeizara apstiprinātais ministru komitejas lēmums, ka pilskunga tiesu otrās nodaļas Kurzemē, tāpat kā Vidzemē un Igaunijā, saucas par apriņķa tiesām.¹ Pēc Vidzemes parauga kopā ar pārējiem tiesnešiem tajās tika pielaisti arī zemnieku ievēlēti apriņķa tiesas piesēdētāji.

Par krimināla rakstura noziegumiem brīvlaistajiem zemniekiem bija jāatbild muižas policijai un pagasta tiesai kā zemākajai tiesas instancei, bet nākamajās instancēs — jau agrāk pastāvējušām tiesas iestādēm. Tā kā zemnieki vairs nebija dzimtļaudis, tad arī radās jautājums par tiesu reformas nepieciešamību, jo visām Baltijas tiesu iestādēm bija muižnieku kārtas raksturs — visos tiesnešu amatos sēdēja muižnieku ievēlētas personas. Tas pats viduslaiku kārtu monarchijai raksturīgais

¹ 1821. gada 23. jūnija Kurzemes guberņas valdes patents (Latvijas Valsts biblioteka, B, 340 (P), 1818—1852).

princips bija pamatā pilsētās pastāvošajai tiesu iekārtai, kas atradās patriciata rokās. Zemnieku brīvlaišanas gados kļuva nepieciešams pārveidot šīs viduslaikiem raksturīgās tiesu iestādes arī pilsētās, lai tās modernizētu un pielāgotu augošās buržuazijas vajadzībām.

Jau zemnieku brīvlaišanas priekšvakarā (1816. gadā) ģenerālgubernators marķizs Pauluči iesniedza augstākajām valdības iestādēm ierosinājumu reorganizēt Baltijas guberņās pastāvošās tiesu iestādes, par pamatu ņemot Somijas tiesu iekārtu, tomēr šis priekšlikums tika noraidīts. Tāds pats liktenis bija Pauluči ierosinājumam par Vidzemes tiesu iekārtas pārveidošanu 1818. gadā. Tomēr ģenerālgubernators nerimās un 1819. gadā iesniedza jaunu tiesu reformas projektu. Šoreiz marķizs Pauluči proponēja visās trijās Baltijas guberņās izveidot vienādu tiesu iekārtu. Projektā bija paredzēts Vidzemes un Igaunijas tiesu iestādes pārdēvēt pēc Kurzemes tiesu parauga: Vidzemes hoftiesu un Igaunijas augstāko zemes tiesu nosaukt par galma virstiesu, bet Vidzemes zemes tiesu un Igaunijas «mangerichtu» — par vīrspilskunga tiesām. Sakarā ar to Igaunijas arkla tiesnesis un Vidzemes bruģu tiesnesis bija pārdēvējami par pilskungiem, bet attiecīgās tiesas — par pilskunga tiesām.

Galvenā uzmanība ģenerālgubernatora projektā bija pievērsta hoftiesas un augstākās zemes tiesas reorganizācijai. Šīm Baltijas guberņu augstākajām tiesu iestādēm bija paredzēts atņemt kooptācijas tiesības. Projektā bija noteikts, ka visus augstākās galma tiesas locekļus turpmāk iecels valdība. Vidzemes hoftiesas, tāpat arī Igaunijas augstākās zemes tiesas 12 locekļi un priekšsēdētājs (prezidents) — visi bija muižnieku pārstāvji. Marķiza Pauluči projekts paredzēja samazināt šās augstākās tiesu iestādes locekļu skaitu līdz 7 tiesnešiem, un tie būtu — priekšsēdētājs, divi landrati, divi valdības iecelti tiesas

ierēdņi no bijušajiem virspilskungiem un divi tirgotāju pārstāvji. Rīgas maģistratu kā tiesas iestādi bija domāts pakļaut Vidzemes hoftiesai, tāpat arī likvidēt Pēterburgā pastāvošo Baltijas lietu justickoleģiju. Sākot ar 1825. gadu, par tiesnešiem augstākajās tiesu iestādēs pēc jaunā projekta varēja būt vienīgi tādi muižnieki, kas ieguvuši augstskolas izglītību un kam jau uzkrājusies pieredze, izpildot zemāko tiesnešu amatus.¹

Ģenerālgubernatora marķiza Pauluči ierosinājumiem neapšaubāmi bija sava progresīva nozīme. Salīdzinot ar toreizējo feodalo sadrumstalotību kā Baltijas muižniecības, tā pilsētu tiesībās, viņa tiesu reformas projekta pieņemšana būtu bijusi solis uz priekšu. Tomēr visu triju Baltijas guberņu apvienošanai vienā «landesštātā» toreiz pretojās kā Baltijas muižniecība, tā pilsētu patriciats. Arī valdības aprindās marķiza Pauluči reformu projektiem nebija lielas piekrišanas. Baltijas guberņu tiesu reformas jautājumu apsprieda likumu izstrādāšanas komisijas padome 1821. gada 13. maija sēdē. Padomes locekļi izteicās par ģenerālgubernatora marķiza Pauluči ierosinājumu nodibināt visās Baltijas guberņās vienādu tiesu iekārtu, lai tādējādi atvieglotu šo guberņu pārvaldišanu. Bet līdz ar to padomes locekļi norādīja, ka valdībai arī turpmāk arvien vietējiem likumiem jāpievēršot sevišķa uzmanība. Ar šādu ieganstu padome atlika tiesu reformas jautājuma izšķiršanu līdz tam laikam, kamēr trijās Baltijas guberņās 1818. gadā nodibinātās komitejas paveiks savu provinces likumu kodeksa izstrādāšanas darbu.²

Likumu izstrādāšanas komisijas padomes noraidošais lēmums par marķiza Pauluči ierosinātajiem tiesu refor-

¹ ЦГИАЛ, фонд 1260, опись 1, 1820 г., дело № 468, листы 82—83.

² Turpat, 108.—110. lapa.

mas projektiem uzskatāms par Baltijas muižniecības un pilsētu patriciata uzvaru. Cīņas degpunktā izvirzījās jautājums par hoftiesu. Šo guberņas augstāko tiesas instanci muižniecība uzskatīja par savas kārtas iestādi, un ierosinājums hoftiesas sastāvā ietilpināt arī buržuazijas pārstāvjus tai šķita kā muižniecības privilēģiju lielākais aizskārums. Ģenerālgubernators gan pilnīgi pamatoti norādīja, ka jau XVII un XVIII gadsimtā hoftiesas sastāvā bieži vien ietilpuši arī pie muižnieku kārtas nepiederīgi locekļi, piemēram, XVIII gadsimta sākumā hoftiesas prezidents bijis Rīgas ģenerālgubernators un 1783. gadā, kad sakarā ar vietniecības iekārtas ieviešanu Vidzemes hoftiesa tika likvidēta, tās pēdējais viceprezidents Kilani tāpat nav piederējis pie Vidzemes muižniecības. 1796. gadā, kad Vidzemē tika atjaunota agrākā tiesu iekārta, muižniecība panāca hoftiesas galīgu pārvēršanu par muižnieku kārtas iestādi. Pēc Igaunijas augstākās zemes tiesas parauga arī Vidzemes hoftiesā vairs nepielaida par locekļiem tiesnešus, kas nepiederēja pie vietējās muižniecības. Vidzemes guberņas landmaršals un landrati sūdzējās ķeizaram, ka marķizs Pauluči gribot iznīcināt muižniecības privilēģijas. Tika apgalvots, ka vietējā hoftiesa arvien esot komplektējusies tikai no muižniekiem, un pareģots, ka ceļoties vislielākās grūtības, ja hoftiesas sēdēs sāksot piedalīties, kā marķizs Pauluči to vēloties, arī nemuižnieku kārtu pārstāvji. Landratu koleģija, tāpat arī aprīņķos sanākušie muižniecības konventi kategoriski protestēja pret marķiza Pauluči ierosinātiem tiesu reformas projektiem.¹

Baltijas guberņām raksturīgā sadrumstalotība un dažādība kā muižniecības, tā pilsētu privilēģijās pastāvēja

¹ ЦГИАЛ, фонд 1261, опись 1, 1821 г., дело № 161, листы 1—14.

joprojām arī pēc zemnieku brīvlaišanas. Saglabājot savas agrākās privilēģijas un tiesu iekārtu, Baltijas muižniecība izmantoja politisko virsbūvi, lai stabilizētu savu ekonomisko kundzību, ko jūtami iedragāja zemnieku brīvlaišana. Sis apstāklis ārkārtīgi traucēja kapitalisma iedīgļu tālāko attīstību un uzvaru un līdz ar to samazināja zemnieku brīvlaišanas progresīvo nozīmi.

Kaut gan visi trīs Baltijas guberņu zemnieku brīvlaišanas likumi bija izstrādāti pēc viena un tā paša parauga, tomēr katrā guberņā arī turpmāk bija vērojamas savas īpatnības, it īpaši zemnieku tiesu iestādēs. Tā, piemēram, Vidzemes guberņā pastāvēja draudzes tiesas, kādu nebija Kurzemē.

Jau 1817. gadā Igaunijas civilgubernators barons Ikskils iesniedza ierosinājumu ierobežot Igaunijas zemnieku brīvlaišanas likumā zemniekiem paredzētās tiesības iegūt mantojamā īpašumā zemi un citu nekustamo mantu. Mēnesi vēlāk, 1818. gada 22. janvārī, barons Ikskils iesniedza ķeizaram jaunu ierosinājumu grozīt likumā paredzēto zemnieku lietu iztiesāšanas kārtību apriņķa tiesās un augstākajā zemes tiesā kā pēdējā instancē.¹ Ģenerālgubernators Pauluči šo ierosinājumu izmantoja un panāca īpašas koordinācijas komisijas nodibināšanu visām trim Baltijas guberņām. Tomēr, cik vērojams, koordinācijas komisijas darbībai nebija nekādas reālas nozīmes zemnieku brīvlaišanas jautājumos. Katrā no trim Baltijas guberņām pastāvēja un darbojās vietējā brīvlaišanas likuma ieviešanas komisija. Šo komisiju lēmumi un rīkojumi tika iesniegti ģenerālgubernatoram zināšanai un apstiprināšanai.

Zemnieku brīvlaišanas jautājumus Baltijas guberņās koordinēja ģenerālgubernators. Kā pats markīzs Pauluči

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1821. g., 1. lieta.

paskaidroja, viņš uzskatot par savu pienākumu objektīvi un stingri sekot likumu precīzai izpildīšanai, saukt pie atbildības likumu pārkāpējus un pamudināt iestādes arvien būt taisnīgām. Protams, visos gadījumos ģenerālgubernators bija tikai ķeizara vietnieks un uzticības persona. Jau brīvlaišanas pirmajos gados ģenerālgubernatoram ar vietējo muižniecību izcēlās asi strīdi par zemnieku sūdzību pieņemšanas kārtību. Kā izteicās Pauluči savā 1821. gada 13. septembra ziņojumā ķeizaram,¹ viņš jau arī agrāk arvien esot centies iedziļināties katrā zemnieku iesniegtā sūdzībā, bet pēc jauno zemnieku likumu ieviešanas vēl vairāk pūloties saskaņot savu rīcību ar ķeizara gribu. Lai nodrošinātu zemniekiem ķeizara piešķirtās žēlastības, t. i., brīvības realizēšanu, viņš jau 1817. gada 10. augusta ziņojumā ķeizaram esot lūdzis atļauju nodibināt pie savas ģenerālgubernatora kancelejas īpašu nodaļu zemnieku lietām, kuras uzdevums — sīki iepazīties ar zemnieku iesniegtām sūdzībām un lūgumiem un stingri sekot zemnieku likumu precīzai izpildīšanai. Šo viņa lūgumu ķeizars arī esot ievērojis un atļauju devis.

Ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku lietu nodaļa pieņēma zemnieku lūgumus un sūdzības, neievērojot pastāvošās tiesu iestādes un tiesu procesa kārtību. Ar daudziem rīkojumiem un pavēlēm muižniekiem un tiesnešiem tika stingri aizliegts bez ģenerālgubernatora iekreizējas atļaujas sodīt zemniekus ar mīēsas sodu par sūdzību iesniegšanu ģenerālgubernatora kancelejai.² Kā visās

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1821. g., 760. lapa.

² Piemēram, ģenerālgubernatora rīkojums Cēsu, Pernavas Tērbatas un Arensburgas apriņķa tiesām 1821. gada 23. aprīlī: RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1821. g., 63. lieta, 1.—2. lapa;

toreizējās tiesu un administratīvās iestādēs, tā arī ģenerālgubernatora kancelejā zemniekiem stingri jo stingri bija aizliegts iesniegt rakstītas sūdzības,¹ tomēr ģenerālgubernatora kancelejā zemnieku mutiskās sūdzības uzklausīja un pierakstīja daudz uzmanīgāk nekā Vidzemes draudzes un apriņķa tiesās un Kurzemes apriņķa tiesās un galma virstiesā. Kā sūdzību izmeklēšana, tā arī lietu izšķiršana nenotika ģenerālgubernatora kancelejā, bet tās tika nosūtītas attiecīgām zemnieku tiesu iestādēm, kurām uzdeva par rezultātiem ziņot ģenerālgubernatora kancelejai. Svarīgākās sūdzības un lietas, kam bija vispārēja principāla nozīme, nosūtīja attiecīgai guberņas valdei vai vietējai brīvvaldības likumu ieviešanas komisijai, kas savas domas un uzskatus katrā atsevišķā gadījumā piesūtīja ģenerālgubernatoram zināšanai un apstiprināšanai. Kad iesākās plašāki zemnieku nemieri, atsevišķos gadījumos ģenerālgubernators atzina par vajadzīgu zemniekus pieņemt arī personīgi, lai noklausītos to sūdzības. Visās trijās guberņās tika paziņots, ka zemnieki paši var ierasties pie ģenerālgubernatora. Tā, piemēram, 1824. gada 16. jūlijā marķīzs Pauluči Vidzemes un Kurzemes guberņas valdēm piesūtīja norādījumu, ka zemniekiem nodrošināma izdevība un iespēja, ģenerālgubernatoram Rīgā vai Jelgavā esot, tāpat arī viņa inspekcijas braucieni laikā pa trim Baltijas guberņām mutiski sūdzēties

tāds pats rīkojums visām Kurzemes un Vidzemes apriņķa tiesām (turpat, 3.—4. lapa).

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1821. g., 1. lieta; 1824. g., 4. lieta, 196.—197., 400.—401. lapa. Par aizliegumu zemniekiem iesniegt rakstītas sūdzības vairākkārt tika publicēti patenti: 1820. gada 7. septembrī un 1824. gada 23. jūlijā (Vidzemē); 1820. gada 23. septembrī un 1824. gada 29. jūlijā (Kurzemē); 1826. gada 28. jūnijā (Vidzemē) un 1826. gada 21. jūlijā (Kurzemē).

un ka visas sūdzības uzrakstišot ierēdnis, kas pavada ģenerālgubernatoru.¹

Muižnieki un ierēdņi ne mazumu bija sašutuši par ģenerālgubernatora nostāju zemnieku sūdzību jautājumā un vairākkārt protestēja pret likumos paredzētās kārtības neievērošanu. Tā, piemēram, Kurzemes brīvlaišanas likuma ieviešanas komisija 1821. gadā sūdzējās pašam ķeizaram, ka, pēc tās ieskatiem, esot nevēlami un muižnieku interesēm kaitīgi, ja zemniekiem tiekot piešķirta iespēja sūdzēties tieši pašam ģenerālgubernatoram, apejot tuvākās tiesu instances. Ģenerālgubernators savukārt norādīja, ka, vienīgi atļaujot zemniekiem iesniegt sūdzības, varot sasniegt galveno politisko mērķi — pieradināt pie jaunajām attiecībām kā zemniekus, kas no dzimtbūšanas pāriet brīvos ļaudīs, tā muižniekus, kam jāatsakās no savas agrākās kungu varas; tikai tādiem līdzekļiem būšot iespējams samierināt zemniekus ar viņu jauno stāvokli un jaunajiem agrariem apstākļiem. Marķīzs Pauluči kategoriski noraidīja muižnieku pretenzijas sodīt zemniekus par to, ka tie bieži ignorēja zemākās tiesu iestādes un ierēdņus un ar savām sūdzībām gāja tieši pie ģenerālgubernatora. Toties ģenerālgubernators pilnīgi pievienojās muižnieku uzskatam, ka par nepamatotām un ļaunprātīgām sūdzībām piespriežami miesas sodi.

Visvairāk sūdzību ģenerālgubernators saņēma no Vidzemes zemniekiem; daudz mazāks jau bija sūdzību skaits no Kurzemes un vismazākais — no Igaunijas guberņas zemniekiem. Kopš Vidzemes brīvlaišanas likuma publicēšanas 1820. gada martā līdz 1821. gada septembrim resp. pusotra gada laikā Vidzemes zemnieki

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. gads, 4. lieta, 400.—401. lapa.

iesniedza ģenerālgubernatoram pavisam 178 sūdzības. Pēc ģenerālgubernatora atzinuma, 64 sūdzības kā mazāk nozīmīgas tika nodotas attiecīgām tiesu iestādēm un pa lielākai daļai jau bija izlemtas. 42 sūdzības bija nopietnāka rakstura; 5 gadījumos ģenerālgubernatoram nācās saukt pie atbildības tiesu iestādes, un 9 gadījumos par vainīgiem atzina muižniekus. 72 gadījumos zemnieku sūdzības ģenerālgubernatora kancelejā bija atzītas par nepamatotām un 46 sūdzību iesniedzēji sodīti ar rīkstēm. Tātad tikai 23,6% Vidzemes zemnieku sūdzību tika atzītas par pamatotām; tas ir niecīgs procents, salīdzinot ar sūdzībām, kas atzītas par nepamatotām (40,4%). Tiesu iestādes, kurām ģenerālgubernatora kanceleja uzdeva izmeklēt un izšķirt «mazāk svarīgās» zemnieku sūdzības (36%), ar visādiem paņēmieniem centās pierādīt, ka zemnieki sūdzējušies bez kāda nopietna iemesla, bet vienīgi, lai diskreditētu muižniekus un zemākās tiesu iestādes. Pamatojoties uz tādu tiesās atzinumu, lielākā daļa sūdzētāju saņēma pērienu.

Neraugoties uz šādiem nelabvēlīgiem rezultātiem, zemnieki tomēr nepārstāja sūdzēties, un ģenerālgubernatora iejaukšanās zemnieku un muižnieku savstarpējās cīņās piespieda t. s. zemnieku tiesu iestādes pievērst vairāk uzmanības zemnieku sūdzībām un rūpīgāk tās pārbaudīt. Tomēr ne mirkli nevaram aizmirst, ka ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku lietu nodaļa pēc būtības bija tāda pati muižniecības tiesu iestāde kā visas pārējās Baltijas guberņu «zemnieku tiesas». Vienīgā atšķirība bija tā, ka draudzes un apriņķa tiesas bija ciešāk saistītas ar vietējiem muižniekiem, un tāpēc katram zemniekam bija ļoti nojaušams to šķiriskais raksturs. Turpretim ģenerālgubernatoram kā paša ķeizara ieceltai amatpersonai zemnieki uzticējās daudz vairāk. Ģenerālgubernators, pieņemot zemnieku sūdzības un atsevišķos gadīju-

mos izlemjot tās zemniekiem par labu, centās nomierināt zemnieku satrauktos prātus un pieradināt tos pie jaunajiem agrariem apstākļiem. Par to atklāti un vaļsirdīgi vairākkārt ir izteicies pats markīzs Pauluči gan savos ziņojumos ķeizaram, gan arī dodot norādījumus apriņķa tiesnešiem un citām Baltijas guberņu zemākajām amatpersonām.

Analizējot muižnieku dažādo grupu viedokli zemnieku brīvlaišanas jautājumā, nevar ignorēt arī vietējo mācītāju izteiktos uzskatus un vēlēšanās. Baltijas guberņu luterāņu mācītāji neapšaubāmi bija vietējās valdošās šķiras sastāvdaļa. Lauku draudzēs mācītāju galvenais atalgojuma veids bija ienākumi no t. s. mācītājmuižām jeb paratoriem, pie kuriem parasti bija pierakstīti vairāki desmiti dzimtcilvēku. Bez tam mācītājmuižu laukos izmantoja pie draudzes piederīgo vaļinieku vai arī citu zemnieku klaušu darbu. Otrs lielākais ienākuma avots mācītājam bija naturalā nodeva, ko maksāja no katras zemnieku saimniecības — t. s. mācītāja sieciņi. Daudzos gadījumos mācītāji saņēma vairākus desmitus pūru labības arī no muižām, kas ietilpa baznīcas draudzē. Trešais mācītāju ienākuma avots bija naudas atalgojums par kristīšanu, laulāšanu, apbedīšanu un citām baznīcas ceremonijām. Tātad līdzīgi visiem citiem muižniekiem luterāņu mācītāji dzīvoja uz dzimtlaužu ekspluatācijas rēķina resp. mācītāju eksistences pamats bija feodalā zemes rente. Tomēr jāņem vērā, ka XIX gadsimta sākumā muižnieki nav uzskatāmi par viengabalainu masu, bet pēc sava ekonomiskā un sabiedriskā stāvokļa valdošajā šķirā bija izveidojušās dažādas grupas un nogrupējumi. Luterāņu mācītāji bija viens no tādiem valdošās šķiras nogrupējumiem. Atšķirībā no parastajiem muižniekiem gandrīz visi mācītāji bija cēlušies no pilsētnieku aprindām; parasti tie bija ieceļotāji no Vācijas. Pabeiguši mācības

Vācijas universitatēs, tie ieradās Baltijā par skolotājiem muižnieku ģimenēs. Kas bija izveicīgāks un prata pielāgoties vietējiem muižniekiem, ieguva to uzticību un ar laiku tika kādā draudzē par mācītāja palīgu vai mācītāju. Tātad pēc savas izcelšanās un izglītības luterāņu mācītāju lielākā daļa pieskaitāma pie tā laika buržuaziskās inteliģences, kas vietējos apstākļos pārveidojās par muižniekiem. Pēc sava dienesta stāvokļa luterāņu mācītāji bija pilnīgi atkarīgi no savas draudzes muižniekiem, it īpaši no muižnieka, kam piederēja baznīcas patronata tiesības. Mācītāju un baznīcas patronu attiecības daudzējādā ziņā atgādināja viduslaikiem raksturīgās lēņa kunga un lēņaturētāja jeb vasaļa attiecības. Mācītājs, protams, nekalpoja savam lēņa kungam ar ieročiem, toties veica citus, ne mazāk svarīgus pakalpojumus. Tādam mācītājam, kas neprata un nespēja sadzīvot ar savas draudzes muižniekiem, drīz vien savs amats bija jāatstāj.

Lauku draudžu mācītāju klasisku raksturojumu ir devis Garlibs Merķelis savos «Latviešos».¹ Norādot, ka mācītājus ievēlē muižnieki, Garlibs Merķelis piezīmē: «Tie tad, kā viegli varam iedomāties, piešķir šo amatu tikai savu bērnu agrākajam skolotājam vai kādam citam, kas no viņiem atkarīgs; vai arī izraugās tādu, no kura gaida kādus labumus un kuru iedomājas satiecīgu esam, tas ir, tādu, kas ar visu mierā, kas atstāj zemniekus viņu liktenim un — dara kungam pakal.

Kāds no man pazīstamajiem mācītājiem dabūja savu draudzi tāpēc, ka viņš spēlēja vijoli un tātad varēja piedalīties patrona muzicēšanā. Citu aicināja uz kādu lielāku draudzi tāpēc, ka savā pirmajā draudzē tas bija izrādījies par labu laika kavētāju. Diviem citiem, pirms

¹ *Garlibs Merķelis, Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās, Rīgā 1953.*

viņus aicināja amatā, bija jāapņemas audzināt patrona dēlus. Protams, ir vēl daudz ļaunāki ceļi uz svēto amatu, un šai ziņā laikam gan visur iet tāpat kā pie mums; bet nekur vēlēšanu tiesību atraušana zemniekiem nevar būt tik ļaunas sekas kā te, jo nekur viņi tik zemu nestāv zem muižnieka kā šeit.

Tuvās attiecības, kurām neizbēgami jārodas starp jauno mācītāju un to, kas viņu aicinājis, atņem zemniekiem mācītāju gandrīz pavisam. Drīz viņš kļūst par muižnieka mājas draugu, ja nav tas jau bijis; drīz viņš pārņem tā domāšanas un rīcības veidu un iemācās nicināt zemniekus, kuru pārstāvim un vadonim viņam vajadzēja būt. Cik nepiedienīgi tas arī būtu, ja cienīgā kunga mājas draugs būtu familiarās attiecībās ar viņa netīrajem vergiem! Cik nepateicīgs būtu ieceltais, ja viņš vienu vai otru sava iecēlēja soli, lai arī kāds tas būtu, uzskatītu par netaisnu apspiešanu un saskaņā ar savu īsto pienākumu uzrādītu tiesām! Un, no otras puses, kā gan latviešiem varētu nākt prātā viņu visspēcīgā kunga uzticības vīru padarīt arī par savējo?»¹

Izņēmums bija atsevišķi mācītāji — brīvdomātāji, kas pat iedrošinājās kritizēt dzimtbūtniecisko verdzību un atbalstīja Garlība Merķeļa cīņu par zemnieku brīvlaišanu, bet luterāņu garīdznieku vairākums ne ar ko neatšķīrās no pārējiem muižniekiem. «Tā kā zemes satversme Vidzemes mācītājus vispār nolikusi tik tuvu muižniekiem, tad viegli iedomāties, ka viņi, ciktāl spēj, dzīvo tikpat plaši kā pēdējie. Vācijas un citu zemju lauku mācītāji izbrīnītos, ja zinātu, ka starp viņu amata brāļiem Vidzemē nav neviena, kam nebūtu vismaz karietes, un ļoti maz tādu, kas laiku pa laikam necienātu savas

¹ *Garlībs Merķelis*, Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās, Rīgā 1953, 149.—150. lpp.

draudzes muižnieciskos locekļus ar garšīgiem mielastiem.»¹ Tas, ko Garlibs Merķelis teicis par Vidzemes mācītājiem, pilnīgi attiecināms arī uz Kurzemes mācītājiem. Kā Vidzemes, tā Kurzemes mācītāji visādiem līdzekļiem centās iegūt muižnieka diplomu. Pēc Merķeļa izteiciena, «viņi uzbāzīgi spiežas iekšā muižnieku kārtā, pērk muižnieku diplomus, lai nekādā ziņā neatpaliktu no saviem dižciltīgajiem kaimiņiem»².

XIX gadsimta sākumā tiesas aktīs mācītāju vārdi parasti minēti sakarā ar zemnieku sūdzībām par nežēlīgu pāršanu un spīdzināšanu. Tomēr tieši brīvlaišanas gados mācītāju un muižnieku savstarpējās attiecības pasīnājās. Mācītāji ar Vidzemes ģenerālsuperintendentu K. G. Zontagu priekšgalā uzskatīja, ka muižnieki un valdība, realizējot zemnieku brīvlaišanu, ignorējot garīdzniecības vitalās intereses, Vidzemes virskonsistorija savā 1820. g. 27. janvāra memorandā, kas 28. janvarī tika iesniegts Vidzemes brīvlaišanas likuma ieviešanas komisijai, bija atzinusi, ka zemnieku brīvlaišanas likums vairākos gadījumos nopietni skarot baznīcas līdzšinējos likumus un iekārtu. Memoranda sacerētāji sūdzējās, ka mācītāju un luterāņu baznīcas ienākumi esot atkarīgi nevis no virskonsistorijas lēmumiem, bet gan no draudzes konventa, kurā balsstiesības esot visu to muižu īpašniekiem vai nomniekiem, kuras pierakstītas draudzes novadā. Strīdīgos jautājumos draudzes mācītājam konventā esot tikai viena balss, bet muižnieki arvien uzstājoties kā tiesneši paši savā lietā — vienalga, vai tie būtu sūdzētāji vai apsūdzētie. Virskonsistorija ar neslēptu nicināšanu savā memorandā atsaucas par konventa locekļiem — mācītāju

¹ *Garlibs Merķelis*, Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās, Rīgā 1953, 151.—152. lpp.

² Turpat, 152. lpp.

tiesnešiem un likteņa lēmējiem: skolu konventi «vairāk nekā pusē draudžu komplektējas no nomniekiem un muižu disponentiem vai citām personām bez jebkādas izglītības un pat bez pašmācības, no puspārvācotiem vai pat nepavisam nepārvācotiem igauņiem un latviešiem, kas varbūt pat neprot ne lasīt, ne rakstīt»¹.

Viens no muižnieku un mācītāju ķildu galveniem objektiem bija strīds par «nodalitām un nedalitām zemnieku mājām». Mācītāji, kā jau norādīts, ievāca naturalās nodevas, t. s. sieciņus no katras zemnieku saimniecības vienības — sētas jeb mājām. Muižniekiem brīvi rīkojoties ar zemnieku mājām un zemi, visu lauku draudžu mācītāju ienākumi tika nopietni apdraudēti. Pievienojot zemnieku zemi muižas laukiem, tika iznīcinātas arī zemnieku saimniecības kā nodokļu un nodevu maksāšanas vienības. Turpretim tie zemnieki, ko no jauna nometināja mežos, ganībās vai uz citas agrāk neapstrādātas zemes, t. s. iebūvieši jeb jaunsaimnieki, tika atbrīvoti no naturalām nodevām mācītājam. Tāpat mācītājs nevarēja cerēt pavairot savus ienākumus, ja muižnieks kādu zemnieku māju atdeva diviem saimniekiem, t. s. pušelniekiem, kuri mācītāja sieciņus maksāja kopā tikai par vienu saimniecību; pat tādā gadījumā, kad viens no pušelniekiem uzcēla sev savrup nodalītas mājas, tās neskaitījās par atsevišķu nodevu maksāšanas vienību. Pamatojoties uz to, memoranda autori tad arī sūdzējās, ka muižniecības agrarās politikas rezultātā mācītāju ienākumi samazinoties.

Ne mazāk dibināti bija norādījumi, ka mācītāju ienākumi sašaurinoties naudas vērtības pazemināšanās dēļ. Par dažādiem kulta pakalpojumiem draudzes locekļiem

¹ CVA, 233. fonds (Vidzemes konsistorija), 2. apraksts, 1820. g., 1852. lieta.

noteiktā takse pēc nominalās vērtības bija atstāta tāda pati, kāda bijusi XVII gadsimtā, tātad mācītāji — teikts memorandā — tagad saņemot smieklīgi zemu atalgojumu, kas, pēc memoranda sacerētāju aprēķina, latviešu draudzēs esot reizes četras zemāks nekā XVII gadsimtā. Sevišķi luterāņu mācītāji uztraucās par Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma 518. paragrafu, kurā bija noteikts, ka krodzinieki, dzirnavnieki un citi muižas ļaudis, kas dzīvo muižās vai uz muižai piederošas zemes, atbrīvoti no mācītāja siecipiem, kuru vietā tie maksā par sevi un par savu ģimeni kopā tikai 25 kapeikas vara naudā. Likumā norādīts, ka visi minētie muižas ļaudis atbrīvoti arī no kļaušu darbiem mācītāja labā.

Visādi ierobežojot un pat samazinot mācītāju ienākumus — norādīts memorandā, — brīvlaišanas likumi uzkrājot mācītājiem jaunus pienākumus, piemēram, atbildību par valdības rīkojumu resp. patentu lasīšanu baznīcā, kaut gan tas runājot pretim luterāņu baznīcas iekārtai un likumiem, kas atļaujot baznīcās publicēt tikai reliģiska un moraliska rakstura sacerējumus. Sakarā ar uzvārdu došanu brīvlaižamiem zemniekiem mācītājiem tiekot uzvelts jauns, turklāt ļoti smags pienākums visu to ierakstīt baznīcas grāmatās.¹

Virskonsistorijas memorandā asi kritizēti visi Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma paragrafi par zemnieku skolām. Mācītāji jutās ļoti aizskarti tāpēc, ka likumā paredzētā zemnieku skolu iekārta laupīja garīdzniecībai monopoltiesības ideoloģijas sferā. Analizējot attiecīgos likuma paragrafus, memoranda autori secināja, ka zemnieku skolu lietās mācītājs esot pārvērstis par vienkāršu ieroci muižnieku rokās. Visas skolas un

¹ Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma II nod. 11., 148., 395., 419. paragrafs.

lidz ar to mācītāju darbība šajā nozarē tiekot galīgi pakļautas skolu konventam, kurā vienīgie noteicēji esot tie paši muižnieki un muižu nomnieki, no kuriem ļoti daudzi esot neizglītoti un rakstīt nepratēji brīvie latvieši un igauņi. Atņemot mācītājiem noteikšanu zemnieku skolu lietās, brīvlaišanas likumi uzliekot tiem pienākumu apmācīt skolotājus un pārraudzīt to darbu, bet draudzes skolās mācītājam pat uzdots katru nedēļu mācīt četras stundas ticības mācību. Pretēji muižniecības viedoklim memorandā izteikta vēlēšanās, lai zemnieku skolas tiktu nodotas draudzes mācītāju un luterāņu baznīcas konsistorijas pārziņā.

Tālāk mācītāji bija neapmierināti ar muižniecības nostāju baznīcas un skolu ēku celšanas un labošanas jautājumā. Attiecīgos paragrafus zemnieku brīvlaišanas likumos muižnieki un arī valdības amatpersonas sāka iztulkot tā, ka turpmāk visi izdevumi, kas saistīti ar būvmateriālu piegādi un amatnieku algošanu, uzliekami zemniekiem, turpretim muižnieki ir galīgi atbrīvoti no visiem izdevumiem sabiedrisku ēku celšanai un uzturēšanai kārtībā. Protams, šajā gadījumā mācītāji un luterāņu baznīcas konsistorija uzstājās ne jau zemnieku, bet gan savās interesēs. Jau brīvlaišanas pašā sākumā kļuva redzams, ka zemnieki savas nabadzības un lielā trūkuma dēļ nespēs kārtīgi samaksāt baznīcas un skolu ēku celšanai vajadzīgās naudas sumas un ka no zemniekiem var prasīt tikai bezmaksas darba spēku. Aizstāvot luterāņu garīdzniecības un baznīcas intereses, virskonsistorijas direktors grafs L. A. Melīns un ģenerālsuperintendents K. G. Zontags izpelnījās liberaļu nosaukumu, kaut gan tam nebija nekāda sevišķa pamata.

Vidzemes brīvlaišanas likuma ieviešanas komisija, saņēmusi virskonsistorijas 1820. gada 27. janvāra memorandu, nodeva to tālāk landratu koleģijai. Tā paša gada

decembrī Rīgā sanāca Vidzemes muižniecības konvents, kas nodarbojās galvenokārt ar virskonsistorijas memoranda atspēkošanu.¹ Visas garīdzniecības izteiktās pretenzijas tika noraidītas kā nepamatotas. Ģenerālgubernators markīzs Pauluči savukārt norādīja virskonsistorijai uz memoranda «nepieklājīgo valodu un stilu»².

Abas puses meklēja sev atbalstu Pēterburgā, kur arī lietu galīgi izšķīra. Garīgo lietu un izglītības ministrijas nostāja bija labvēlīga luterāņu garīdzniecībai. Ministrs kņazs Goļicins norādīja Vidzemes muižniecības iesniegto pretraktstu ar norādījumu, ka strīdīgo jautājumu izšķiršanā jāņemot vērā ne tikai muižniecības, bet arī garīdzniecības un pat zemnieku intereses.³ Taču ministru komitejā un citās augstākajās valdības iestādēs Baltijas muižniecības piekritējiem bija pārsvars.

Savā ziņā par muižniecības un garīdzniecības kompromisu uzskatāms Vidzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijas lēmums, ko ar 1822. gada 18. maija patentu publicēja vispārējai zināšanai un izpildīšanai. Tika norādīts, ka līdz pārejai uz brīviem līgumiem nodokļi un nodevas maksājami saskaņā ar līdzšinējiem noteikumiem. Patenta saturs bija formulēts ļoti neskaidri; tāpēc jau gadu vēlāk tā pati likuma ieviešanas komisija atzina, ka jautājums joprojām paliek neizšķirts un starp muižniekiem un zemniekiem nemitīgi izceļas domstarpības un pārpratumi.

Valsts nodokļu sadales un iekasēšanas strīdīgā jautājuma tālākai atrisināšanai liktenīgu nozīmi ieguva kāds pats par sevi ne pārāk izcils notikums.

1823. gadā, kad Lenčos sāka celt jaunu zirgu pasta

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1821. g., 1. lieta, 306. lapa.

² Turpat, 325.—326. lapa.

³ Turpat, 304. lapa.

ēku, naudas izdevumus aprēķināja uz 15 000 rubļiem asignācijās un šo sumu sadalīja vienīgi starp zemnieku pagastiem, kam nācās pirkt vēl arī kokus un citus būvmateriālus. Vajadzīgo sumu iekasējot, izrādījās, ka zemnieki nabadzības dēļ spēj samaksāt tikai niecīgu daļu. Tā, piemēram, Rozes-Krievkalna pagasts iemaksāja no vairākiem simtiem rubļu tikai 21 rubli, bet Pilsraunas pagasts — 374 rubļus no prasītajiem 1000 rubļiem (sudraba naudā). Abu pagastu tiesneši ziņoja ģenerālgubernatoram, ka nav nekādas iespējas iekasēt no zemniekiem vēl ko vairāk. To pašu apliecināja arī vietējais draudzes tiesnesis, tāpat arī Cēsu apriņķa tiesa. Visi atzina, ka pašreizējos apstākļos zemnieki tiks galīgi izpostīti, ja tos piespiedīs samaksāt visu pasta stacijas celšanai vajadzīgo naudas sumu. Pasta direktors, lai nebūtu jāpārtrauc jau iesāktais darbs, prasīja daļu izdevumu uzlikt muižniekiem. Arī ģenerālgubernators un guberņas valde pārliecinājās, ka pasta direktora ierosinājums ir vienīgā izeja no strupceļa, kādā bija nokļuvusi pasta stacijas celšanas lieta.¹

Muižniecības pārstāvji nepatikšanas Lenču zirgu pasta stacijas ēkas celšanas lietā izskaidroja ar to, ka kļaušas un nodevas starp zemniekiem netiekot sadalītas taisnīgi un vienlīdzīgi. Tiem izdevās jautājumu par nodokļu un nodevu sadalīšanu starp muižām un pagastiem novirzīt sāpus, pirmajā vietā izceļot jautājumu par taisnīgu nodokļu nastas sadalīšanu starp privātmuižu un kroņa muižu zemniekiem. Sakarā ar to noskaidrojās arī muižniecības uzskats, ka visi agrākie realnodokļi resp.

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 442.—443. un 516.—520. lapa; attiecīgs Vidzemes guberņas valdes patents ar ģenerālgubernatora rīkojumu par muižnieku pienākumu dot būvmateriālus un segt naudas izdevumus publicēts 1823. gada 27. novembrī.

nodokļi, ko aprēķināja un maksāja pēc zemnieku zemes lieluma un ienesīguma, esot zaudējuši savu pamatu. Brīvlaišanas likumi atzīstot visu zemi par muižnieku īpašumu, bet saskaņā ar vietējām privilēģijām mužnieki personīgi, tāpat arī to īpašumi esot pilnīgi atbrīvoti no valsts nodokļiem. Muižnieku pārstāvji tagad centās pārkārtot visu nodokļu sistemu, atbrīvojot zemi kā nodokļu uzlikšanas objektu un pārvēršot par tādu «revizijas dvēseli» skaitu, t. i., zemnieku kārtas vīriešus kā galvas naudas maksātājus. Līdz ar to visiem agrākajiem reálnodokļiem vajadzēja pārvērsties par personīga rakstura nodokļiem.

Tomēr nodokļu sistēmas pārkārtošana nebija nekāds vieglais uzdevums. Muižniecības tīkojumiem pārkārtot nodokļu sistemu uz pilnīgi jauniem pamatiem, kā redzējām, pretojās luterāņu mācītāji, un atklāta nemiera pazīmes parādījās zemniekos. Baltijas muižniecības politiku nodokļu jautājumā ar lielu neuzticību vēroja arī finansu ministrija. Pēterburgā radās bažas, ka latviešu un igauņu zemnieku aplaupīšana, ar ko brīvlaišanas gados atklāti nodarbojās vietējā muižniecība, samazinās valsts ienākumus Baltijas gubernās. To vakdība nekādā ziņā nevarēja pieļaut, jo cariskās Krievijas valsts izdevumi, kā parasts, pieauga daudz ātrāk nekā valsts ienākumi. Kari ar Napoleonu I un vēl vairāk izcilais starptautiskais stāvoklis, kādā Krievija bija izvirzījusies pēc Vīnes kongresa, prasīja vēl lielākus izdevumus. Arvien pieaugošā nodokļu nasta kā smags lietuvēns gūlās uz miljoniem lielo zemnieku masu visā Krievijā un krietni vien ietekmēja arī agrarās reformas norisi Baltijas gubernās.

1823. gadā Vidzemes muižniecības konvents nolēma iecelt īpašu komisiju valsts un sabiedrisko nastu aprēķināšanai un sadalīšanai. Pēc muižniecības izpratnes ko-

misijas vienīgais uzdevums bija atrast burvju līdzekli nodokļu nastas uzskaitē zemniekiem, pasargājot muižnieku īpašumus un ienākumus no aplikšanas valsts un sabiedrisko iestāžu labā. Komisija galīgi izveidojās tikai 1824. gadā, kad ģenerālgubernators piekrita attiecīgajam landtaga lēmumam.¹ Jau komisijas nodibināšanas laikā izcēlās asi strīdi par garīdznieku pārstāvju pielaišanu komisijas sēdēs. Muižnieki, guberņas valde un ģenerālgubernators uzstājās pret garīdzniecības prasībām, norādot, ka mācītājmuižas nav uzskatāmas par mācītāju privatīpašumu, bet gan pieder kronim vai draudzēm. Virskonsistorija meklēja atbalstu Pēterburgā, bet par garīdzniecības pārstāvju pielaišanu komisijā izteicās vienīgi garīgo lietu un izglītības ministrs admirālis Šiškovs un finanšu ministrs. Virskonsistorijas prasība tika galīgi noraidīta, un komisijā ietilpa vienīgi muižniecības pārstāvji. Tāpat tika noraidīta Rīgas un citu Vidzemes pilsētu prasība, lai komisijā atļautu piedalīties arī pilsētu interešu aizstāvjiem. Ģenerālgubernators pilnīgi pievienojās muižniecības viedoklim un savā atbildē uz iekšlietu ministrijas pieprasījumu 1829. gadā paskaidroja: baznīcai vai garīdzniekiem pieder ļoti maz nekustamu īpašumu, un tāpēc vien jau neesot vajadzīgs īpašs garīdznieku pārstāvis nodokļu sadalīšanas komisijā. Mācītājmuižas nevarot uzskatīt par garīdznieku īpašumu, tās esot tikai mācītāju atalgojuma daļa. Ja valdība atzītu par vajadzīgu izpildīt virskonsistorijas vēlēšanos, tad esot iespējams, ka seko vēl citas daudz lielākas mācītāju pretenzijas, kas traucētu un jauktu visu triju Baltijas guberņu administrācijas resp. pārvaldes iestāžu darbu.

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823.—1829. g., 68. lieta, 1.—15. lapa; turpat, 1824. g., 4. lieta, 453.—454. lapa.

Nodokļu sadalīšanas komisija visos savos ierosinājumos konsekventi aizstāvēja to viedokli, ka vienīgie nodokļu maksātāji ir zemnieki un ka nodokļu sadalīšanā pa apriņķiem un pagastiem par pamatu jāņem revīzijas dvēseļu skaits pēc pēdējās — 1816. gada revīzijas.

Lai pareizi izprastu un novērtētu šo divu valdošās šķiras grupu — muižnieku un garīdznieku savstarpējās ķildas, jāatgādina, ka brīvlaišanas gados arvien vairāk pieauga valsts nodokļu un sabiedrisko nastu smagums, turklāt arī muižnieki palielināja kļaušas un nodevas. Radās nopietnas bažas par zemnieku maksātspēju, jo XIX gadsimta 20. gados lauksaimniecības ražojumu cenas noslidēja ļoti zemu. Visas muižniecības aprindas juta lielu naudas trūkumu, un tas vēl pavairoja muižnieku tieksmi izplēst no zemniekiem pēdējo grasi.

Par to, cik smaga nodokļu un sabiedrisko kļaušu nasta brīvlaišanas gados gūlās uz Vidzemes zemnieku pleciem, jēdzienu var gūt no nodokļu sadalīšanas komisijas sastādītā saraksta, kas 1827. gada 11. martā tika iesniegts Vidzemes landtagam. Šajā sarakstā minēti kādi 20 dažādi nodokļu un nodevu resp. pienākumu veidi:

- 1) Galvas nauda, ceļu nodoklis un dzērienu nodoklis,
- 2) rekrūšu došana un to apgādāšana ar nepieciešamo apģērbu,
- 3) mācītāja sieciņi un skolotāja tiesa,
- 4) zemnieku magazinai nododamās labības tiesa,
- 5) atalgojums zemnieku tiesnešiem un zemnieku piesēdētājiem dažādās iestādēs,
- 6) ceļu taisīšana un labošana,
- 7) patentu izvadāšana,
- 8) naudas maksājumi zirgu pasta staciju vajadzībām un pasta puīšu došana,
- 9) šķūšu došana un arestantu pārvadāšana,
- 10) karaspēka mitināšana,

- 11) karaspēka mītņu un kavalerijas zirgu stallu celšana un uzturēšana,
- 12) karaspēka apgādāšana, tam dodoties cauri Vidzemei,
- 13) malkas, salmu, sveču u. c. piegāde karaspēkam, kas izvietots kā laukos, tā pilsētās un vasaras nometnēs,
- 14) ganību ierādīšana kroņa zirgiem,
- 15) dažādu draudzes ēku celšana,
- 16) zirgu pasta staciju ēku celšana un uzturēšana,
- 17) zirgu barības un malkas piegāde zirgu pasta stacijām,
- 18) baznīcas notaru algošana,
- 19) bruņniecības lādei maksājamās nodevas,
- 20) aprinķu un draudžu brīvprātīgie maksājumi ierēdņu algošanai un kancelejas izdevumiem.¹

Visus šos nodokļus ar nedaudz izņēmumiem nācās samaksāt zemniekiem. Pat tādus maksājumus, kas bija domāti muižnieku ienākumu aplikšanai, faktiski nācās samaksāt zemniekiem. Kā piemēru var nosaukt dzērienu nodokli. Baltijas guberņās zemniekiem bija stingri jo stingri aizliegts darīt alu un dedzināt degvīnu pārdošanai. Alkoholisko dzērienu ražošana un tirgošanās ar tiem bija viena no vietējo muižnieku galvenajām privilēģijām. Ievērojot šīs īpašās muižniecības tiesības, cara valdība neievēda Baltijas guberņās parasto akcizes nodokli no alkoholiskiem dzērieniem, bet vēlāk sāka prasīt t. s. dzērienu nodokli, ko aprēķināja nevis pēc saražotām alus mucām vai degvīna spaiņiem un vātim, bet gan pēc revīzijas dvēseļu resp. katras muižas vīriešu skaita. Kaut gan valdības iestādes vairākkārt bija norādījušas, ka dzērienu nodoklis jāmaksā muižniekiem, tomēr muižnieki to arvien iekasēja no saviem zemniekiem līdz ar galvas naudu un citiem nodokļiem.

Ciņa par naudas izdevumu sadalīšanu, kas saistīti ar sabiedrisko ēku celšanu un labošanu, izpaudās arī

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823.—1829. g., 68. lieta, 65. lapa.

literatūrā. 1824. gadā tika publicēts īpašs grafa Melina raksts par šo jautājumu.¹ Muižniecības pārstāvji un pats ģenerālgubernators marķizs Pauluči bija ļoti sašutuši, ka grafs Melins iedrošinājies izdot grāmatu zemnieku brīv-laišanas jautājumā. Grāmatas autoram pārmeta, ka tas atklātībai darijis zinamas savas domas un spriedumus «pārvaldes jautājumos, kuru izšķiršana piederas vienīgi valdībai». Grafs Melins ar savu grāmatu gribot nostādīt sabiedrisko domu pretim valdībai. Tā kā L. A. Melins bija Vidzemes virskonsistorijas direktors un prezidents, tad ģenerālgubernators atgādināja pastāvošos valdības rīkojumus, ka amatpersonas nekādā gadījumā nedrīkst publicēt rakstus, kam kāds sakars ar «valsts ārējiem vai iekšējiem apstākļiem». Visumā marķizs Pauluči Melina grāmatu novērtēja par politiski kaitīgu, bet bija spiests atzīt, ka autors ir pārliecinoši pamatojis savu nostāju pret muižniecības pretenzijām un mēģinājumiem uzvelt visus naudas maksājumus, kas saistīti ar sabiedriskām celtnēm, brīvlaistajiem zemniekiem; tāpēc ģenerālgubernators tomēr ieteica iekšlietu ministram iepazīties ar Melina grāmatu.² Patiesībā ģenerālgubernatora raksts iekšlietu ministrijai bija ļoti diplomātiski sacerēta atbilde uz ministra pieprasījumu, kas savukārt pamatojās uz muižniecības sūdzībām par Melina grāmatas izdošanu. Marķizs Pauluči šoreiz neuzdrošinājās atklāti nostāties Melina pusē un attaisnot grāmatā izteiktās kritiskās piezīmes par Vidzemes muižniecības nostāju nodokļu jautājumos.

Protams, ne jau grafa Melina, ģenerālsuperintendenta Zontaga un luterāņu mācītāju protesti piespieda

¹ *Ludwig August Graf Mellin*, Noch Einiges über die Bauernangelegenheiten in Liefland, Riga 1824.

² RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1824. g., 885.—886. lapa.

ģeneralgubernatoru marķizu Pauluči atzīt 1819. gada Vidzemes zemnieku nolikuma 519. paragrafa kaitīgumu. Ar šo paragrafu muižniecības pārstāvji, izstrādājot brīvlaišanas likuma projektu, uzkrāva zemniekiem pienākumu uz sava rēķina piegādāt vajadzīgos būvmateriālus, naudu un darba spēku ēku celšanai un labošanai kā mācītājmuižās, tā zirgu pasta stacijās un karaspēka mītnēs. 1824. gada beigās ģeneralgubernators iesniedza iekšlietu ministrijai garāku rakstu šajā jautājumā. Ievada daļā dots vēsturisks pārskats, no kura izriet, ka jau kopš XIX gadsimta sākuma muižnieki neatlaidīgi cīnās par to, lai visus nodokļus, sabiedriskās klaušas un nodevas uzliktu zemniekiem, pilnīgi atbrīvojot no šīm nastām muižniekus. Tomēr līdz pat brīvlaišanas likumu izdošanai muižniecībai neizdevās panākt valdības piekrišanu tās prasībām. Savas sirdsvēlēšanās papildījumu Vidzemes muižniecība panāca ar minēto 519. paragrafu. Pamatojoties uz to, Vidzemes zemnieku likuma ieviešanas komisija ar savu 1822. gada 9. decembra lēmumu tad arī esot atzinusi, ka turpmāk muižnieki pilnīgi tiek atbrīvoti no izdevumiem, kas saistīti ar baznīcas kalpotāju un mācītājmuižu ēku, tāpat ar draudzes skolu, zirgu pasta staciju un karaspēka mītņu celšanu. Tāpat, aizstāvēt muižniecības intereses, visas trīs Baltijas guberņu brīvlaišanas likumu ieviešanas komisijas 1823. gadā noraidīja Vidzemes civilgubernatora ierosināto priekšlikumu, ka muižu īpašniekiem un nomniekiem uzliekama atbildība par kroņa nodokļu iekasēšanu.¹ Tomēr visi šie mēģinājumi atbrīvot muižniekus no nodokļiem un atbildības par to iekasēšanu no zemniekiem, kā atzina ģeneralgubernators, atduroties uz pretestību. Nemītējoties

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 261., 268. un 376.—378. lapa.

sūdzības un protesti, ko zemnieki iesniedzot ģenerālgubernatora kancelejai. Sava raksta noslēgumā ģenerālgubernators uzdrošinājās brīdināt iekšlietu ministriju par bīstamām sekām, ja izpildīs muižniecības vēlēšanos un realizēs dzīvē Vidzemes brīvlaišanas likuma 519. paragrafu. Zemniekos radišoties vispārējs sašutums pret muižniekiem un valdību, galīgi būšot satricināta ticība brīvlaišanas likumiem, un nemieri kļūšot nenovēršami. Ģenerālgubernators bija pārliecināts, ka 519. paragrafu nevar realizēt, kamēr zemnieki vēl ir pārejas stāvoklī no dzimtbūšanas uz brīvību. Tikai tad, kad muižnieku un zemnieku savstarpējās attiecības noteikšot brīvprātīgie līgumi, muižnieki varēšot atbrīvoties no pienākuma dot būvmaterialus un segt naudas izdevumus sabiedrisko ēku celšanai.¹ Muižniecības pretošanās dēļ jautājuma izšķiršana ieilga. Tikai 1827. gada 23. aprīlī ķeizars parakstīja ministru kabineta lēmumu, ka līdz brīvo līgumu iestāšanās laikam paliek spēkā šāds noteikums: muižu īpašnieki dod būvmaterialus un sedz visus naudas izdevumus, bet zemnieki šos būvmaterialus pieved un dod darba spēku.²

Ģenerālgubernators marķizs Pauluči vairākos dokumentos ir formulējis valdības uzskatu un noteikumu, ka zemnieku brīvlaišana nekādā ziņā nedrīkst iedragāt pastāvošās muižnieku privilēģijas. Parasti šo principu centās attiecināt arī uz mācītājiem³ un toreizējām pilsētnieku

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1824. g., 921.—965. lapa.

² Vidzemes guberņas valdes patents, publicēts 1827. gada 20. maijā; tikai 1846. gada 1. jūnijā ķeizars atcēla Vidzemes zemnieku likuma 519. paragrafa noteikumus un par jaunu apstiprināja 1827. gada 23. aprīļa lēmumu.

³ RAKA, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1823. g., 91. lapa.

kārtām. Kas attiecas uz zemniekiem, tad ģenerālgubernators par brīvlaišanas mērķi uzskatīja kalpu pielīdzināšanu tiesībās saimniekiem, piešķirot tiem vienādas juridiskas tiesības zemnieku māju nomāšanā.¹ Valdības iestādēm nemitīgi tika atgādināts, ka brīvlaišanas rezultātā kroņa zemnieki pielīdzināmi privatmuižu zemniekiem.² Šī nivelēšanas politika bija domāta kā pretstats 1804. gada Vidzemes zemnieku likumam, kas saimniekiem piešķīra mantošanas tiesības uz mājām, kā arī citas priekšrocības, salīdzinot ar kalpiem.

Aiz politiskiem apsvērumiem ģenerālgubernators Pauluči reformu priekšvakarā gribēja panākt, lai zemnieki nomierinātos. Policijas un tiesu iestādēm tika norādīts, ka visos gadījumos jārikojas ar tādu aprēķinu, lai zemnieku vidū iegūtu pēc iespējas lielāku uzticību, «jo patlaban realizējamās Vidzemes zemnieku jaunās attiecības liek iestādēm rīkoties ar vislielāko uzmanību, lai, zemnieku iesniegtās sūdzības ātri un taisnīgi izmeklējot, par zemnieku uzticības pamatu kļūtu jaunais tiesiskais stāvoklis un ar rīcību, kas runātu pretim tiesībām un kārtībai, netiktu dots iemesls domstarpībām un zemnieku nemieram»³. Tiesu iestādēm tika ieteikts izvairīties no spriedumu formulējumiem, kas zemniekiem varētu dot iemeslu vainot tiesnešus partejiskumā resp. muižniekiem labvēlīgā nostājā.⁴ Tā, piemēram, 1822. gada augustā ģenerālgubernators izteica neapmierinātību ar Cēsu apriņķa 3. iecirkņa draudzes tiesneša rīcību, jo tas nebija ņēmis vērā Oļu muižas zemnieku sūdzību par klaušu

¹ RAKA, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1823. g., 79. lapa.

² Turpat, 90. lapa.

³ CVA, 4. fonds, 31 809. lieta.

⁴ Turpat, Ģenerālgubernatora 1822. gada 7. oktobra norādījums Vidzemes guberņas valdei.

paaugstināšanu pāri vaku grāmatā paredzētām normām. Marķizs Pauluči atzina par vajadzīgu atgādināt, lai draudzes tiesnesis rūpīgi izmeklētu zemnieku sūdzību, pasvītrotot, ka klaušu jautājums esot pats galvenais, kas zemniekus patlaban visvairāk interesējis.¹

Ģenerālgubernatora Pauluči cenšanās piespiest muižniekus ievērot zemnieku brīvīšanas likumu noteikumus jo spilgti izpaudās Kurzemes muižnieka Vilhelma fon Budberga lietā. Budberga Baltās muižas (Ilūkstes apriņķī) zemnieki sūdzējās par muižas īpašnieka varmācībām. Ģenerālgubernatora kanceleja uzdeva Ilūkstes virspilskungam Keizerlingam lietu izmeklēt, šoreiz neievērojot parastās Kurzemes tiesu instances.² Izmeklēšana atklāja, ka Budbergs jo sevišķi necilvēcīgi bija apgājies ar krievu vecticībniekiem, kas kā brīvi cilvēki viņa muižas novadā nomāja zemnieku mājas. Baltās muižas īpašnieku Budbergu «par pierādītu zemnieku tiranizēšanu» sodīja ar naudas sodu. Sakarā ar šo lietu ģenerālgubernators Pauluči ierosināja šāda rakstura tiesu iestāžu spriedumus publicēt visās trijās Baltijas guberņās, sodītos muižniekus nosaucot vārdā, lai viņu sodīšana būtu brīdinājums visiem pārējiem muižniekiem. 1822. gada augustā šo priekšlikumu paziņoja Kurzemes muižniecības landmaršalam (Landbotenmarschall) grafam fon Medemam. Atsaucoties uz īpatnējiem politiskiem apstākļiem zemnieku brīvīšanas priekšvakarā, marķizs Pauluči norādīja, ka, ņemot vērā zemnieku pašreizējo stāvokli, iestāžu un vispārējai rīcībai «jābūt dībinātai uz citiem pamatiem nekā agrāk»³. Sava priekšli-

¹ CVA, 4. fonds, 31 809. lieta.

² CVA, 640. fonds, Kurzemes bruņniecības arhīvs, 2096. lieta.

³ Turpat, Ģenerālgubernatora Pauluči 1822. gada 22. augusta vēstule gr. Medemam.

kuma beigās ģenerālgubernators norādīja, ka Budberga un viņam līdzīgu muižnieku sodīšana esot nepieciešama pašu muižnieku interesēs, lai zemniekiem rastos pārlicība, ka valdības iestādes un arī muižniecība nelikumīgu apiešanos ar zemniekiem neatstāj nesodītu. Šis ģenerālgubernatora viedoklis zemnieku brīvlaišanas realizācijas laikā bija viens no galveniem cēloņiem tam, ka ģenerālgubernatoram Pauluči ar Baltijas muižniecību izcēlās ass konflikts. Par marķiza Pauluči «despotismu» un muižniecības privilēģiju aizskaršanu pirmie sāka uztraukties Kurzemes muižnieki. Kurzemes landmaršāls grafs fon Medems atbildēja ģenerālgubernatoram jau pēc 4 dienām — 26. augustā. Ģenerālgubernatora priekšlikumu par noziegušos muižnieku vārdu publicēšanu Kurzemes muižnieku pārstāvis kategoriski noraidīja. Marķiza Pauluči politiskajā nostājā Medems saskatīja «muižniecības apspiešanu», kas Francijā esot novedusi pie revolūcijas un vispār runājot pretim monarchiskas valsts principiem.¹ Lai cik skaļi muižnieki protestēja, ģenerālgubernators šoreiz neatzina par iespējamu piekāpties un savā atbildē grafam Medemam paziņoja, ka nevarot pieļaut nekādu novirzīšanos no valdības nospraustā politiskā kursa.²

Ģenerālgubernators Pauluči uzskatāms par vienu no brīvlaišanas likumu sagatavošanas aktīviem dalībniekiem. Zemnieku atbrīvošanu no personīgās atkarības, atdodot muižnieku īpašumā visu zemniekiem ar lietošanas tiesībām agrāk piederējušo zemi, viņš uzskatīja par ideālu agrarā jautājuma atrisinājumu Baltijas guberņās.

¹ CVA, 640. fonds, Kurzemes bruņniecības arhīvs, 2096. lieta, — Landmaršāla fon Medema 1822. gada 26. augusta atbilde ģenerālgubernatoram.

² Turpat, Ģenerālgubernatora 1822. gada 5. septembra atbilde Kurzemes landmaršālam Medemam.

Viņš bija pārliecināts, ka, realizējot brīvlaišanas likumus, izdosies zemniekus un muižniekus samierināt. Pēc viņa pārliecības, vienīgi aiz pārpratuma un likuma nezināšanas varētu izcelties konflikti starp zemniekiem un muižniekiem vai arī nonākt līdz atklātiem zemnieku nemieru uzliesmojumiem.

No sacītā izriet, ka dažādie muižniecības nogrupējumi — kā luterāņu garīdzniecība, tā arī cara valdība un tās vietējais pārstāvis ģenerālgubernators Paulūči pēc būtības noraidīja liberalisma doktrīnu, par cik tā nebija savienojama ar valdošās šķiras interesēm. Tāda nostāja izpaudās ļoti atklāti zemnieku brīvlaišanas likumu realizēšanas gados.

2. ZEMNIEKU NEMIERI BRĪVLAIŠANAS SAGATAVOŠANAS GADOS

Neviens no brīvlaišanas likumu sagatavošanas dalībniekiem, protams, nedomāja noskaidrot pašu latviešu un igauņu zemnieku domas un uzskatus. Kā negaidīts izņēmums minami tikai iepriekšējā nodaļā¹ apskatītā memoranda sacerētāji, kas asi kritizēja Baltijas zemnieku brīvlaišanas pamatprincipus. Memorandā izteikta doma, ka vajadzētu pašiem zemniekiem ļaut izvēlēties vai nu šķietamo brīvību, vai pašreizējo verdzību.² Kaut arī šādu priekšlikumu neviens neuzdrošinājās realizēt, tomēr zemnieku viedoklis nebija nekāds noslēpums. Visdažādākā veidā zemnieki izpauda savu dedzīgāko vēlēšanos iegūt personas brīvību bez kādiem ierobežojumiem un nodrošināt sev tiesības uz zemi, uz kuras tie dzīvoja. Zemnieki cīnījās par feodalās ekspluatācijas pilnīgu likvidēšanu. Ne muižnieki, ne arī cara valdība nevarēja aizbildināties ar dzimtļaužu cerību un vēlēšanos nezinašanu.

1816. gadā Igaunijas muižniecība panāca brīvlaišanas likuma apstiprināšanu. Igaunijas guberņā arī visagrāk izpaudās zemnieku nemieru kustība, kas bija vērsta

¹ Sk. 9.—14. lappusi.

² ЦГИАЛ, фонд 1260, опись 1/3, 1816 г., дело № 422, лист 107.

pret muižniecības politisko un ekonomisko nodomu realizēšanu.

Muižnieku un valdības viedoklis un īstie nodomi brīvlaišanas likumu sagatavošanas un publicēšanas laikā nebija zemniekiem ne īsti zināmi, ne arī saprotami. Visi dzimtļaudis dedzīgi vēlējās iegūt personas brīvību un bija pārliecināti, ka līdz ar brīvlaišanu uzlabosies arī viņu ekonomiskais stāvoklis. Ar tādām iluzijām izskaidrojama samērā miermīlīgā zemnieku nostāja un izturēšanās. Turpretim muižnieki un cariskā birokrātija, kas aiz brīvlaišanas plīvura tīkoja un cerēja realizēt visnekaunīgākos zemnieku aplaupīšanas plānus, pamatoti bažījās, ka brīvlaišanas likumu realizēšana var izraisīt plašus zemnieku nemierus. Valdība gatavojās iespējamiem zemnieku nemieriem un darīja visu, lai ar asiņainiem soda līdzekļiem apslāpētu kaut mazāko nemiera pazīmi jau pašā dīglī, kā tas notika Igaunijas guberņā jau kopš 1816. gada. Bet, tiklīdz igauņu un latviešu zemnieki sāka nojaust muižnieku un valdības īstos nodomus, tāpat arī izprast brīvlaišanas likumu saturu un būtību, nemieru kustība uzliesmoja visās trijās Baltijas guberņās.

Igauņu un latviešu zemnieku aplaupīšana sevišķi sasprindzināja šķiru attiecības. Šī šķiru attiecību saasināšanās izpaudās dažādos veidos. A. Tobins un citi Baltijas vācu muižniecības apoloģeti, protams, arī šajā gadījumā noklusēja visus šķiru cīņas izpaudumus un brīvlaišanu Baltijas guberņās aprakstīja kā patikamu lauku idili, kurā nekādiem zemnieku nemieriem nav vietas. Pa daļai ar attiecīgu vēstures avotu un tāpat ar arhīvu studiju trūkumu izskaidrojams arī latviešu buržuazisko vēsturnieku viedoklis, kas savukārt zemnieku šķiras cīņu pameta neaprakstītu; kā vienīgais izņēmums minams B. Ābera darbs «Vidzemes zemnieku stāvoklis

XIX gadsimta pirmajā pusē», kurā norādīts, ka 1822. gada Mārtiņos 3777 Vidzemes saimnieki atteikušies no kļaušām un citiem pienākumiem pret muižu.¹ Par citāda veida zemnieku protestiem arī Ābers neieminas. Lai pareizi apgaismotu latviešu zemnieku nostāju dzimtļaužu brīvlaišanas jautājumā, veicams nopietns archivu materialu apzināšanas darbs. Baltijas ģenerālgubernatora, Vidzemes guberņas valdes, Kurzemes kamerālvaldes un citu iestāžu archivu fondos saglabājies daudz norādījumu uz asiņainajām cīņām, kas Baltijas guberņās norisinājās tieši zemnieku brīvlaišanas gados.

Jau brīvlaišanas likumu projektu izstrādāšanas laikā starp latviešu zemniekiem klīda dažādas baumas par krievu valdības nodomiem atvieglināt dzimtļaužu nepanesamo stāvokli. Šī pārliecība zemniekos vēl vairāk pastiprinājās pēc attiecīgo likumu publicēšanas. Tā Kuldīgas pilskunga tiesas II nodaļa, noskaidrojot 1819. gada zemnieku nemieru cēloņus Kurzemē, guva atziņu, ka sakarā ar brīvlaišanas likumu zemnieki gaidījuši tūlītēju sava stāvokļa uzlabošanu, kā arī zemnieku un muižnieku savstarpējo attiecību nokārtošanu likumdošanas ceļā, turklāt vēl zemnieku lolotajām cerībām un gaidām atbilstošā garā.

Šo viņu nepamatoto iedomu un ilgoto sapni vēl pastiprināja apkārtceļojoši amatnieki un citi muižniekiem naidīgi elementi. Baidoties no atklātiem nemieru uzliesmojumiem, valdības iestādes un muižniecība ne visai steidzās iepazīstināt zemniekus ar brīvlaišanas likumu saturu. Var teikt, ka latviešu zemnieki ar jaunajiem likumdošanas aktiem iepazīnās ne tik daudz vācu mācītāju veiktajā sliktajā latviešu tulkojumā kā tiešā dzīves

¹ B. Ābers, Vidzemes zemnieku stāvoklis XIX gs. pirmajā pusē, Rīgā 1936, 115.—119. lpp.

praksē, kad muižnieki sāka realizēt savas jauniegūtās tiesības uz zemi un zemniekiem piederošo māju inventāru.

Kā zinams, sakarā ar Kurzemes zemnieku brīvlaišanu 1817. gada 30. augustā Jelgavā notika svinīgs dievkalpojums; šo dienu tad arī var uzskatīt par Kurzemes zemnieku brīvlaišanas pasludināšanas momentu. Tomēr ar to vēl nesākās zemnieku atbrīvošana, kas notika daudz vēlāk.

Pirmajos četros gados pēc brīvlaišanas likuma izsludināšanas bija paredzēts līdztekus inventāra sarakstu sastādīšanai vēl noorganizēt pagasta tiesas, muižas policiju, ievēlēt likumā paredzētās amatpersonas un veikt citus sagatavošanas darbus. Otrajā gadā pēc likuma pasludināšanas reizē ar citiem pasākumiem bija jāizstrādā kļaušu un nodevu tabulas katras muižas zemniekiem. Pagaidu likuma 155. paragrafs noteica, ka līdz pat 1832. gada Jurgiem zemniekiem jāpilda itin visas tās pašas kļaušas un jādod nodevas, kādas tie bija pildījuši līdz 1817. gada 1. janvarim. Tātad likumā nebija paredzēta nekāda kļaušu nastas atvieglošana. Tieši gan otrādi — jau 157. paragrafā bija norādīts, ka 1817. gada sākumā pastāvējušās kļaušu un nodevu normas var arī papildināt, uzliekot zemniekiem jaunus pienākumus, ja tas izrādītos muižas saimniecībai nepieciešams. Muižnieki, protams, nekavējās izmantot savā labā visas iespējas, un zemniekiem nācās pārliecināties, ka tie bija rūgti vīlušies savās cerībās iegūt pilnīgu brīvību un panākt ekspluatācijas samazināšanu. Tātad tikai 1818. un it īpaši 1819. gadā Kurzemes zemnieki dabūja tuvāk iepazīties ar sengaiditā brīvlaišanas likuma šķirisko būtību un nozīmi.

Brīvlaišanas pagaidu likuma paragrafos bija iemests muižniecības izstrādātais zemnieku galīgās aplaupīšanas plāns. Muižnieki nekavējoties sāka rīkoties, lai

piesavinātos zemnieku kustamo mantu. Visās privatmuižās tika sastādīti zemnieku mājās esošo zirgu, liellopu, darba rīku un sēklas labības saraksti. Sarakstos resp. tā dēvētajā dzelzs inventarā ietilpinātā zemnieku manta pārgāja muižnieka īpašumā. Kaut gan muižnieki nesteidzās dzelzs inventarā ieskaitītos lopus un darba rīkus zemniekiem tūlīt atņemt, tomēr pati sarakstu sastādīšana sacēla zemniekos lielu uztraukumu un sašutumu. Tā, piemēram, 1819. gada sākumā Kurzemes muižniecības pārstāvji ziņoja ģenerālgubernatoram Paulūči par zemnieku nemieru pazīmēm sakarā ar dzelzs inventara sarakstu sastādīšanu un 14. martā ģenerālgubernatoram, kas toreiz atradās Pēterburgā, nosūtīja plašāku Kurzemes muižniecības iesniegumu inventara sarakstu lietā. Šajā iesniegumā muižniecības pārstāvji norādīja, ka muižnieku bažas par iespējamiem zemnieku nemieriem izrādījušās pamatotas. Rūgšana un pretestības gars esot vērojami starp visu privatmuižu zemniekiem, bet jo sevišķi liela neapmierinātība esot izpaudusies tajās Kurzemes privatmuižās, kas savā laikā bijušas kroņa īpašums. Kad muižniecības amatpersonas ieradušās bruņniecībai piederošajā Grenču muižā, lai sastādītu inventara sarakstus, zemnieki sākuši atklāti pretoties. Visi mēģinājumi tos pārliecināt izrādījušies veltīgi. Zemnieki nepakļaujoties ne ķeizara izdotajiem likumiem, ne arī izpildot Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijas rīkojumus. Kandavas pilskunga tiesa tikai ar militāru spēku varējusi piespiest Grenču zemniekus pieļaut inventara sarakstu sastādīšanu. 1819. gada martā zemnieku nemieri izcēlās arī Jaunpils un Lauku muižā.¹ Kurzemes

¹ РАКА, фонд 291, № 16, Министерский журнал прибалтийского генерал-губернатора 1819 года 27 апреля — рапорт государю императору (№ 359); ЦГИАЛ, фонд 1286, опись 2, 1819 г., дело № 25, листы 1 (№ 193) и 6 (№ 209).

muižnieki, tāpat arī ģenerālgubernators Pauluči šajos zemnieku nemieros vainoja Kurzemes kamerālvaldi, kas atteicās inventara sarakstus ievest arī kroņa muižās. Kamerālvalde savu nostāju pamatoja ar norādījumu, ka kroņa muižās kustama manta un arī māju inventars visos laikos ticis atzīts par pašu zemnieku neierobežotu īpašumu. Grenču muižas un arī daudzu privatmuižu zemnieki 1819. gadā prasīja, lai tiesībās tos pielīdzinātu kroņa muižu zemniekiem resp. lopus un darba rīkus atstātu zemnieku īpašumā.

Noskaidrojot zemnieku pretestības cēloņus — kā izteicās muižniecības pārstāvji, — izrādījies, ka privatmuižu zemnieki iedomājušies, it kā tiem gribot uzspiest kaut ko tādu, kas nekādā ziņā nesaskanot ar ķeizara gribu un nodomiem, jo kroņa muižās taču tāda zemnieku māju inventara reģistrēšana nenotiekot. Pēc muižniecības domām, tas nu bija skaidrs pierādījums, ka tieši kamerālvalde ar savu rīcību kroņa muižās devusi pirmo pamudinājumu zemniekiem atklāti izpaust savu nemieru: «Šajā neizglītotajā ļaužu šķirā, kam jau tā piemīt liela tieksme uz nemieriem, ir modušies maldīgi uzskati, kam, tālāk izplatoties, būs nepārskatāmas sekas, un jau tagad notiek liels skaits nopietnu krimināla rakstura gadījumu.»¹ Ģenerālgubernators Pauluči visādi atbalstīja Kurzemes muižnieku cenšanos panākt, lai inventara sarakstus sastādītu arī kroņa muižās. Savos 1819. gada 11. un 16. marta ziņojumos policijas ministram grafam Vjazmitinovam viņš nepārstāja apsūdzēt Kurzemes kamerālvaldi, ka tā ar savu it kā nelikumīgo rīkojumu dodot iemeslu zemnieku nemieriem. Ģenerālgubernators pieprasīja, lai

¹ ЦГИАЛ, фонд 1286, опись 2, 1819 г., № 25; CVA, 640. fonds, 2296. lieta, Acta des Kurländischen Ritterschafts-Komite betreffend Baron Wilhelm Budberg, 1819/22.

turpmāk kameralvaldes darbība tiktu pakļauta viņam un Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijai. Marķiza Pauluči ierosinājumam radās savi piekritēji Pēterburgā, un 1819. gada 11. maijā grafs Vjazmitinovs iesniedza finansu ministram pārskatu par zemnieku nemieriem Kurzēmē, kā arī sūdzību par Kurzemes kameralvaldes «nepareizo rīcību», prasot, lai finansu ministrija pavēlētu Kurzemes kameralvaldei izpildīt visus ģenerālgubernatora rīkojumus.

Mūsu dienās vēsturnieki uzskata, ka Baltijas guberņu zemniekiem nodarīja vislielāko pārestību, nolaupot tiem tiesības uz zemi, turpretim brīvvališanas notikumu dāļbnieki pirmajā vietā izvirzīja jautājumu par īpašuma tiesībām uz zemnieku lōpiem un darba rīkiem. Jau 1818. un 1819. gadā zemnieku māju «dzelzs inventars» izvirzījās politisko cīņu degpunktā. Šajā cīņā piedalījās arī krievu progresīvās sabiedriskās domas pārstāvji.

Pazīstamais krievu tautsaimnieks un dekabrists N. I. Turgeņevs pēc studiju beigšanas Getingenas universitatē sāka strādāt par ierēdni finansu ministrijā. 1819. gadā viņš saņēma izmisuma pilnu vēstuli no sava bijušā studiju biedra Šmelinga, kas toreiz bija Kurzemes kameralvaldes ierēdnis. Šmelings aprakstīja aso politisko cīņu, kas bija izraisījusies sakarā ar inventara sarakstu ieviešanu Kurzemes kroņa muižās, un lūdza sava drauga palīdzību, lai dotu pretsparu muižniecības nekāunīgajiem uzbrukumiem zemnieku interesēm. Lidz 1817. gada brīvvališanas likuma izdošanai — norādīja Šmelings — neviens nešaubījās par to, ka Kurzemes kroņa muižās zemnieku neaprobežots īpašums ir kā viņu lopi, tā arī visi zemkopības darba rīki; tagad muižnieki politisku apsvērumu dēļ prasot, lai arī kroņa muižu zemniekiem atņemtū īpašuma tiesības uz saimniecībā nepieciešamo inventaru, ko Šmelings nosauc par zemnieku nežēlīgu

aplaupīšanu. Šmelinga un citu Kurzemes kamerālvaldes progresīvo ierēdņu cerība, ka N. I. Turgeņevam izdosies pārliecināt finansu ministru, lai tas muižnieku un ģenerālgubernatora nekaunīgo prasību noraidītu, neattaisnojās. 1819. gada beigās N. I. Turgeņevs pārliecinājās, ka valdība nemaz nedomā par līdzekļiem, kas varētu atvieglot zemnieku stāvokli.

1819. gada marta mēnesī zemnieku un muižnieku pretrunas vēl vairāk padziļinājās sakarā ar pagasta tiesu locekļu vēlēšanām. Likumā bija paredzēts, ka zemnieki ar vienkāršu balsu vairākumu ievēl kandidatus tiesnešu amatam, kas tiek likti priekšā muižas īpašniekam apstiprināšanai. Muižnieki, protams, izvēlējās par tiesnešiem tādus kandidatus, kas bija tiem visvairāk paklausīgi un padevīgi. Apstiprinot pagasta tiesnešus amatā, muižnieki parasti neievēroja balsu skaitu, kas vēlēšanās bija nodotas par vienu vai otru kandidatu. Bija gadījumi, kad muižnieks iecēla par pagasta tiesnešiem zemniekus, kas pagasta sapulcēs pat nebija nosaukti par kandidātiem. Saglabājušās tiesu aktīs var izsekot pagasta tiesas locekļu vēlēšanu asās sadursmes, kad muižu administrācijas ar muižniekiem un muižkungiem priekšgalā pilnīgi ignorēja zemnieku sapulcēs ievēlētos kandidatus un par pagasta tiesnešiem iecēla saimniekus, kas bija ar mieru darīt visu, ko muižas kungi vēlētos. Tā kā zemnieki parasti enerģiski protestēja un neatzina muižas administrācijas rīcību par likumīgu, notikumi Kurzemes gubernā nereti pievērsa sev augstākās priekšniecības ievēribu. Atklājās, ka dažos gadījumos muižas administrācija pat viltojusi vēlēšanu sapulces protokolus, pierakstot saviem kandidātiem lielāku balsu skaitu, nekā tie bija dabūjuši. Ja zemniekus neizdevās apmānīt un piekrāpt, tad par tiem sūdzējās pilskunga tiesai un panāca, ka tos atzina par bīstamiem miera traucētājiem vai nemiera cēlējiem,

par kuriem pilskunga tiesa savukārt ziņoja Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijai; tā šādos gadījumos nekavējoties nosūtīja civilgubernatoram ierosinājumu nodot lietu izmeklēšanai, lai nepaklausīgos sauktu pie atbildības un sodītu par līdzdalību nemieros.¹ Izmeklēšanu par notikumiem Kurzemē, kas bija saistīti ar pagasta tiesnešu vēlēšanām, uz laiku pārtrauca tikai tad, kad 1819. gada aprīlī daudzās vietās uzliesmoja plaši zemnieku nemieri, kuru tiešais cēlonis bija zemnieku un muižnieku cīņa par pagasta tiesām un tiesnešiem.² Kaut gan cīņas degpunktā izvirzījās pagasta tiesnešu vēlēšanas, tomēr visiem bija saprotams, ka objektīvi Kurzemes zemnieki šoreiz cīnījās par pilnīgu atbrīvošanu no muižnieku varas un feodalās ekspluatācijas. Zemnieki ar savu nostāju pagasta tiesnešu vēlēšanās cīnījās pret 1817. gada brīvīšanas likumu, kas tiem laupīja tiesības uz zemi un atņēma visu kustamā īpašuma pašu vērtīgāko daļu, ievēdot to dzelzs inventara sarakstā, kuru atzina par muižnieka īpašumu.

1819. gada 15. aprīlī ģenerālgubernators Pauluči ziņoja policijas ministram par nopietniem zemnieku nemieriem Ārlavas draudzes muižās.³ Pēc Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijas ievāktām ziņām, Ārlavas draudzes zemniekus nemiera gars bija pārņēmis jau tik tālu, ka tie izrādījuši bruņotu pretestību pat karaspēka vienībām. Notikumus uzskatīja par tik

¹ CVA, 640. fonds, 2296. lieta, Kurzemes bruņniecības 1819. gada 14. marta iesniegums ģen.-gub. Pauluči.

² РАКА, фонд 291, № 16, Министерский журнал прибалтийского генерал-губернатора 1819 г. 27 апреля — рапорт государю императору (№ 359).

³ РАКА, фонд 291, № 16, Министерский журнал прибалтийского генерал-губернатора 1819 года 15 апреля (№ 318); ЦГИАЛ, фонд 1286, опись 2, 1819 г., № 25, листы 8—12.

nopietniem, ka pats ģenerālgubernators 16. aprīlī steigīgi izbrauca uz nemieru vietu. Reizē ar ģenerālgubernatoru uz Ārlavas draudzi devās arī Rīgas un Jelgavas žandarmu komandas. Nemiernieku galvenie spēki joprojām koncentrējās Popervāles muižas un Ārlavas baznīcas apkaimē. Turp tad arī devās karaspēka papildu vienības un žandarmu komandas.

Zemnieku un karaspēka bruņotās sadursmes sākās jau 9. aprīlī,¹ kad Lubezeres muižā ap 100 cilvēku ar akmeņiem un rungām uzbruka kareivjiem, lai atbrīvotu apcietinātos zemniekus. Lubezerē esošajam karaspēkam palīgā atsteidzās pusrota kareivju, kas bija novietota Tiņģeres muižā. Bet arī nemiernieku skaits nemitīgi pieauga. Nākamajās dienās — 10., 11. un 12. aprīlī nemiernieki par savu nometni izraudzīja Ārlavas baznīcu, lai nepieļautu pagasta tiesnešu nozvērināšanu. Šajā nolūkā pie baznīcas pastāvīgi uzturējās kādi 300 zemnieki. Karaspēks savukārt ieņēma pozīcijas tuvējā Popervāles muižā.

13. aprīlī Popervālē ieradās vēl papildspēki — divas kājnieku rotas. Vērojot karaspēka koncentrēšanu, arī zemnieki palielināja savus spēkus, kuru skaits pie Ārlavas baznīcas pavaļojās līdz 500 cilvēku. Kurzemes guberņas muižniecības priekšnieks barons Firkss tomēr atzina par iespējamu sākt uzbrukumu zemniekiem un mēģināja apcietināt dažus nemieru dalībniekus. Zemnieki negaidot pārgāja pretuzbrukumā un piespieda karaspēku atkāpties uz agrākajām pozīcijām Popervālē. 14. un 15. aprīlī zemnieku nometnē pie Ārlavas baznīcas bija sanākuši jau ap 2000 cilvēku, bruņojušies mietiem, akmeņiem un medību bisēm.

16. aprīlī Popervālē ieradās vēl trīs kareivju rotas apakšpulķveža vadībā. Ģenerālgubernators vēl bija ceļā,

¹ РАКА, фонд 291, № 16, Министерский журнал прибалтийского генерал-губернатора 1819 г. 27 апреля (№. 357).

kad virsnieki un muižniecības pārstāvji atzina par iespējamu sākt uzbrukumu zemniekiem. Kareivju rindas kaujas gatavībā virzījās no Popervāles uz Ārlavas baznīcu. Nemiernieku bars pie baznīcas nekādus brīdinājumus neņēma vērā un nepaklausīja vairākkārtējiem uzaicinājumiem izklīst, bet steidzīgi gatavojās cīņai. Tajā pašā brīdī karaspēkam no aizmugures uzbruka liels zemnieku pūlis, kas bija noslēpies tuvējā mežā. Iesākās sīva un ilga cīņa, kas tomēr beidzās ar zemnieku sakāvi. Kaujas rezultātā zemnieki zaudēja 59 cilvēkus — no tiem 7 kritušus un 11 ievainotus; 41 zemnieku saņēma gūstā. Karaspēka zaudējumi, kā oficiāli tika ziņots, bijuši niecīgi — 5 ievainoti kareivji un dažas salauztas šautenes.

Nemiernieku galvenie spēki jau bija izklīduši pa apkārtnējiem mežiem, kad notikumu vietā ieradās ģenerālgubernators ar jaunām karaspēka vienībām. Rīgas un Jelgavas žandarmu komandas, tāpat arī vēlāk ieradušos kazakus izmantoja, lai iztīrītu apkārtnējos mežus no nemierniekiem, kas mēģināja turpināt partizaņu cīņu.

Pēc zemnieku sakāves pie Ārlavas baznīcas karaspēka apsardzībā nodeva zvērestu muižnieku izraudzītie pagasta tiesneši no Tiņģeres, Silumuižas, Nogales, Pobužu, Cunces un Sasmakas muižām. Visu šo muižu zemnieki bija aktīvi piedalījušies Ārlavas nemieros un atteikušies atzīt muižnieku iecelto tiesnešu pilnvaras.

Kopā ar jau minēto muižu zemniekiem Ārlavas nemieros piedalījās arī Pūņu, Limbužu un citu apkārtnējo muižu zemnieki. «Nemieru gars» bija izpaudies arī Oktes muižā; pat muižas kalpotāji atteikušies paklausīt muižniekam.

1819. gada aprīļa mēnesī nemieru kustība izplatījās arī Aizputes, Grōbiņas (Gaviezē, Liguos, Vārvē un Lēnā) un Kuldīgas pilstiesu novados.¹ Par nemieru centru iz-

¹ ЦГИАЛ, фонд 1286, опись 2, 1819 г., № 25, листы 20—21.

veidojās barona Ketlera Lielezeres muiža ar daudzajām pusmuižām, kurās bija pavisam 3500 dzimtcilvēku. Ka trešais nemieru centrs vēstures avotos tiek minētas barona Hāna muižas Aizupe, Vāne un Sārcene Saldus draudzē. Pēc Ārlavas nemieru apspiešanas ģenerālgubernators Paulūči pieprasīja no Telšiem (Lietuvā) vēl 4 rotas kareivju, kā arī izsauca uz Lielezeri no Palangas 25 kazakus.¹ Prāvajām karaspēka vienībām vajadzēja piespiest nemierniekus bez pretošanās pakļauties valdības iestāžu rīkojumiem.

Pie marķiza Paulūči Jelgavā ieradās 7 zemnieku delegācija un paziņoja, ka viņi nekavējoties izpildīšot visas valdības pavēles, tāpat arī atļaušot pagasta tiesnešiem nodot zvērestu un pildīt amata pienākumus, ja vien ģenerālgubernators apliecināšot, ka ķeizars to tiešām pavēlējis. Zemnieku nostāja neliecināja par piekāpšanos, un tāpēc, kā ziņoja ģenerālgubernators policijas ministram, līdz papildu karaspēka vienību atnākšanai viņš neesot uzskatījis par iespējamu lietot ieročus Lielezeres nemieru apspiešanai un atzinis par lietderīgāku ielaisties ar nemiernieku pārstāvjiem sarunās, lai pierunātu tos izbeigt pretošanos un pieņemt muižnieku apstiprinātos pagasta tiesas locekļus.² Karaspēka vienības turpināja ierasties, un 30. aprīlī ģenerālgubernators jau ziņoja ķeizaram Aleksandram I par nemieru izbeigšanos Aizupē, Vānē un Sārcenē, tāpat arī Lielezerē.³ Savā raportā viņš

¹ РАКА, фонд 291, № 16, Министерский журнал прибалтийского генерал-губернатора 1819 г. 22 апреля — генерал-лейтенанту Гельфрейху; 30 апреля — рапорт государю императору (№ 376).

² РАКА, фонд 291, № 16, Министерский журнал прибалтийского генерал-губернатора 1819 г. 27 апреля — рапорт государю императору (№ 359).

³ Турпат, 30 апреля — рапорт государю императору (№ 376).

tomēr bija spiests atzīt, ka Grobiņas apriņķī kārtība vēl neesot pilnīgi atjaunota. Pats īsti neticēdams ierēdņu apgalvojumam, ka zemnieku nemieri jau pilnīgi likvidēti, marķīzs Pauluči prasīja izsūtīt uz Kurzemi vēl papildu karaspēku. Tikai 17. maijā Kurzemes civilgubernators varēja ziņot policijas ministram, ka beidzot izdevies zemnieku nemierus Ārlavas draudzē galīgi likvidēt.¹

1819. gada zemnieku nemieri Kurzemē radīja plašu politisku atbalsi Pēterburgā. Pēterburgas iestādes prasīja, lai Baltijas ģenerālgubernators, tāpat arī Kurzemes civilgubernators pēc iespējas bieži un sīki ziņotu par nemieru norisi un to apspiešanas gaitu. Divās sēdēs, 26. aprīlī un 6. maijā, ministru komiteja noklausījās policijas ministra Vjazmitinova ziņojumus par notikumiem Kurzemē. Pēdējo reizi Vjazmitinovs ziņojumu ministru komitejā sniedza 5. jūnija sēdē. Šoreiz policijas ministrs varēja apliecināt, ka nemieri pilnīgi likvidēti. Šajā sakarībā ministru komitejas žurnālā 10. jūnijā atzīmēts, ka policijas ministra ziņojums «pieņemts zināšanai».² Tāpat arī Aleksandrs I dzīvi interesējās par Kurzemes notikumiem. Tāda valdības interese un nodomi iejaukties Baltijas agraro attiecību kārtošana vietējo muižniecību un ģenerālgubernatoru uztrauca vairāk nekā latviešu un igauņu zemnieku nemieri. Visādi pārspilējot notikumu norisi, klīda baumas par vispārēju zemnieku sacelšanos Kurzemē.³ Tieši tāpēc Baltijas muižniecības aprindās

¹ ЦГИАЛ, фонд 1286, опись 2, 1819 г., № 25, лист 25.

² Turpat, 26.—29. lapa.

³ Tādas pārspilētas baumas par muižniekiem draudošām briesmām izpaužas, piemēram, Lazdonas, Bērzaunes un Tolkas muižas nomnieka Kārļa Gustava Dumberga iesniegumā ģenerālgubernatoram Pauluči 1820. gada 24. novembrī (RAKA, 291. fonds, 1820. g., 2. sainis, 66. lieta, 14.—17. lapa).

zemnieku nemierus, kas izraisījās 1819. gada aprīlī, novērtēja kā ļoti bīstamu politisku notikumu.

Ģenerālgubernators un vietējā muižniecība ne bez iemesla ļoti baidījās, ka 1819. gada zemnieku nemieri sakompromitēs krievu sabiedrības un valdības acīs brīvlaišanas likumus resp. zemnieku brīvlaišanu un atbrīvošanu no zemes. Zemnieku nemieru rezultātā varēja notikt, ka agrarās reformas tiek ievirzītas muižnieku interesēm mazāk pieņemamā gultnē. Lai šīs «briesmas» novērstu, ģenerālgubernatora ziņojumos policijas ministram un pašam ķeizaram tika apgalvots, ka zemnieku nemieru cēloņi nav meklējami 1817. gada zemnieku brīvlaišanas likumos, bet ka esot radušies vienkārši pārpratumi. Vietējās valdības iestādes un muižniecības pārstāvji visus «pārpratumus», kas it kā radušies, mēģinot realizēt brīvlaišanas likumus, izskaidroja ar Kurzemes kamerālvaldes viedokli dzelzs inventara jautājumā, tāpat arī meklēja ļaunprātīgus nemieru kūditājus. Tādus atrada ne tikai starp zemniekiem, bet arī starp lauku amatniekiem un tā sauktajiem brīvajiem vācu iedzīvotājiem. Bez Zemītes mācītāja Pabsta, kas bija atteicies pieņemt amata zvērestu no muižas pārvaldnieka izraudzītajiem pagasta tiesnešiem, zemnieku kūdīšanā apvainoja vēl Lielēzeres mācītāju Eichvaldu.

Protams, visi mēģinājumi 1819. gada zemnieku nemierus izskaidrot ar ļaunprātīgu aģitāciju un kūdīšanu kategoriski jānoraida kā vienkārši meli, kas izdomāti kā muižniecības, tā ģenerālgubernatora politikas attaisnošanai. Nemieru īstie cēloņi meklējami brīvlaišanas likumu šķiriskajā būtībā, tāpat arī pašas muižniecības politiskajā nostājā, realizējot šo likumu noteikumus. Vēsturnieku uzdevums tomēr ir noskaidrot arī dzimtbūšanas pretiniekus, kas bija sastopami kā starp amatniekiem, tā arī dzimstošās lauku buržuazijas aprindās. Ga-

dijās, ka nemieru straume tos dažreiz aizrāva tiktāl, ka 1819. gada notikumos tie kļuva par zemnieku līdzgaitniekiem.

Jau vairāk gadu pirms Kurzemes zemnieku nemieriem Tukumā un pilsētas tuvākajā apkaimē kļuva pazīstams kurpnieks Miķelis Rēvalds.¹ Kurpniekmeistars bija uzdevies par pravieti Danielu un sācis aģitēt pret muižniekiem, mācītājiem un arī pret pašu ķeizaru. 1813. gada 13. aprīlī, lieldienu svētku pirmajā dienā, ļaužu pārpildītajā Tukuma baznīcā viņš skaļā balsī bija saucis un daudz reižu atkārtojis: «Jums nav jāklausa ne ķeizaram, ne kādam kungam, ne arī mācītājiem — šiem ļaundariem, bet man. Neklausait un neticiet nevienam kungam, ne mācītājam, bet tikai man!» Kurzemes konsistorija un civilgubernators atzina kurpnieku Miķeli Rēvaldu par prātā jukušu tikai tāpēc, ka tas «Tukuma baznīcā mēģinājis uzstāties ar sprediķi, lai kūdītu zemniekus uz nepaklausību»; par to viņu ieslodzīja Rīgas vājprātīgo namā. Pēc pieciem gadiem, 1818. gada 15. oktobrī, Rēvaldu atzina par pilnīgi normalu, kas no vājprātīgo nama atbrīvojams. Pēc ārstu domām, kurpnieks Rēvalds bijis tikai reliģisks murgotājs, kas cītīgi lasījis svētos rakstus un dažādas garīga satura grāmatas, turklāt ieņēmis galvā domu, ka dievs viņam piešķīris spēju pareģot nākamās lietas un notikumus. Pēc pārmācīšanas, ko Rēvalds bija izcietis vājprātīgo namā, viņš gan mutiski, gan īpašā rakstā deva solījumu turpmāk vairs nenodarboties ar pravietošanu un zemnieku musināšanu. Par Rēvalda piedalīšanos 1819. gada zemnieku nemieros tiešu norādījumu tiesu aktīs nav, tomēr 1820. gada sākumā viņu atkal saņēma ciet. Šoreiz viņu apsūdzēja kā bīstamu

¹ CVA, 96. fonds, Kurzemes guberņas valde, 1813.—1818. g., 4297. lieta.

politisku noziedznieku, kas bija atļāvis «necienīgus izteicienus par ķeizara apstiprinātajiem brīvvališanas likumiem». 1820. gada maija sākumā kurpniekmeistaru Rēvaldu nogādāja uz Rīgu ģenerālgubernatora rīcībā un, kā domājams, par jaunu ieslodzīja vājprātīgo namā.¹

Ģenerālgubernatora nodibinātā speciālā komisija, kas nodarbojās ar Ārlavas nemieru dalībnieku pratināšanu un vainas izmeklēšanu, par vienu no galvenajiem kūdītājiem un nemieru vadoņiem atzina 27 gadus veco kalpu Matīsu no Pūņu muižas Vēveriem.² Par tikpat bīstamu nemiernieku vadoni tā uzskatīja Silumuīžas dzirnavnieku Martensu, Prūsijas pavalstnieku, kuru, starp citu, apsūdzēja, ka pēc tam, kad karaspēks to bija sagūstījis, tas esot mēģinājis padarīt sev galu noduroties. Starp nemieru dalībniekiem, kas bija saņemti gūstā, bet kam nevarēja pierādīt ne zemnieku kūdīšanu, ne arī padarīt tos par «vadoņiem», izrādījās arī «trīs vācu tautības brīvi cilvēki un viens 16 gadu vecs pusaudzis». Domājams, ka viens no šiem trim vāciešiem bija Silumuīžas krodzinieks Senbergs, kuru pēc ģenerālgubernatora rīkojuma divas reizes dzina caur 300 vīru ierīndu, sitot ar «špicruteniem»; abus pārējos vāciešus, kas bija gados vecāki vīri, sodīja ar 50 nūjas sitieniem katru. Pusaudzīm piesprieda 20 pārus rikšu.

Kurzemes zemnieku likuma ievēšanas komisija pēc iepazīšanās ar zemnieku nemieru izmeklēšanas aktīm 1820. gadā iesniedza ģenerālgubernatoram ierosinājumu ievadīt stingru izmeklēšanu pret mācītāju Eichvaldu,

¹ CVA, 96. fonds, Kurzemes guberņas valde, 1813.—1818. g., 4756. lieta.

² CVA, 581. fonds, Kurzemes galma virstiesā. — Urteil in Criminal-Untersuchungs-Sachen wider den Knecht Wewer Mathies, 27 Jahre alt, aus dem Privatgute Puhniem... 9 Sept. 1819.

kuru vainoja Lielezeres zemnieku kūdīšanā. Lietu galīgai izmeklēšanai un izlemšanai nodeva Kurzemes konsistorijai un guberņas fiskalam Konradijam. Apsūdzība pret mācītāju Eichvaldu pamatojās galvenokārt uz Lielezeres muižas īpašnieka Ašenberga-Ketlera denunciaciju.¹

Jau 1819. gada sākumā Lielezeres zemnieki uzsāka cīņu ar muižas īpašnieku Ašenbergu-Ketleru sakarā ar kļaušu un nodevu tabulu sastādīšanu, kas bija paredzēta zemnieku brīvībaišanas pagaidu likumā.² Kļaušu tabulām par pamatu bija jāņem kļaušu un nodevu normas, kādas muižās bija pastāvējušas līdz 1817. gada 1. janvarim. Kā daudzi Kurzemes muižnieki, tā arī Ašenbergs-Ketlers šo likuma noteikumu neievēroja un centās kļaušas palielināt. Par šo kļaušu palielināšanu Lielezeres zemnieki sūdzējās kā Kuldīgas pilskunga tiesai, tā arī Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijai. Zemnieku sūdzības un atteikšanos pieņemt muižnieka izstrādātās kļaušu tabulas vietējās administrācijas un tiesu iestādes novērtēja kā nemiera izpausmi. Kuldīgas pilskunga tiesa pat neuzskatīja par vajadzīgu pārbaudīt zemnieku sūdzības par muižnieka nelikumīgo rīcību, bet dažādiem līdzekļiem tikai centās piespiest zemniekus atzīt jaunās kļaušu tabulas un salīgt ar muižnieku. Zemnieki tomēr nepiekāpās un pagasta tiesnešu vēlēšanu laikā sāka atklāti pretoties muižas administrācijai. Visi zemnieki un pat jaunievēlētie pagasta tiesneši atteicās nodot zvērestu, kamēr muižnieks neizpildīs zemnieku prasības kļaušu un nodevu lietā. Kā kāds Lielezeres saimnieks paskaidroja izmeklēšanas tiesnesim, zemnieki pretojās pagasta tiesas organizēšanai

¹ CVA, 96. fonds, Kurzemes guberņas valde, 1820. g., 4631. lieta.

² RAKA, 291. fonds, Acta des Baltischen General-Gouverneurs des J. 1820, Nr. 62, betreffend die Unruhen der Gross-Essernschen Bauerschaft.

V
tāpēc, ka tiem uzlikts jauns smags pienākums algot tiesnešus, tomēr muižnieks ne tikai negribējis samazināt kļaušas un nodevas, bet tās vēl palielinājis. Ja teikto vēl papildināsim ar to, ka zemnieki nekā laba negaidīja arī no pagasta tiesnešiem, ko izraudzījās muižnieki, tad kļūst saprotams, ka pēc zemnieku izpratnes kļaušu paaugstināšana un pagasta tiesa bija nešķiramas lietas. Tas izpaudās ne tikai Lielzemes zemnieku 1819. gada nemieros, bet arī citu muižu zemnieku daudzās sūdzībās. Tā, piemēram, 1820. gada 28. aprīlī pie ģenerālgubernatora ieradās Kurzemes Pētermuižas kroņa pagasta vecākais un visa pagasta vārdā iesniedza sūdzību: pirmkārt, pagasta tiesnešu un tiesas piesēdētāju atalgojums kroņa muižās noteikts tik liels, ka, ņemot vērā vēl daudzas citas nastas, kas jānes kroņa muižu zemniekiem, tie nespēj samaksāt algu tiesnešiem; otrkārt, tajā pašā laikā zemniekiem tiek uzliktas tik daudz un dažādas kļaušas — gan ceļu labošanai, gan baznīcas, mācītājmuižas un mežniecības darbinieku dzīvojamo ēku celšanai, gan arī citas tā dēvētās liecības, kas gulstas uz zemniekiem kā smaga nasta, tā ka tie tiks galīgi izputināti. Tātad zemnieki drīz vien saprata, ka brīvvališanas likums viņu stāvokli neatvieglāja, bet gan uzlika tiem jaunas nastas un pienākumus.¹

Lielzemes zemnieki sūdzējās, ka muižas īpašnieks Ašenberg-Ketlers, sastādot kļaušu tabulas, uzlicis tiem pienākumu nocirst un izvest no meža divreiz vairāk baļķu nekā agrāk. Zemnieki norādīja arī, ka muižnieks sācis likvidēt zemnieku mājas un izputināto māju kļaušas uzliek pārējiem zemniekiem, palielinot kļaušas par 50 procentiem. Sūdzējās arī Šarlotes muižas pagasta kalpi, ka par nelielajiem pļavas gabaliņiem, kas nevarēja nodrošināt kalpu govīm un zirgiem barību ziemas mēnešiem,

¹ RAKA, 291. fonds, 1820. g., 2. sainis, 64. lieta.

Ašenbergs-Ketlers uzlicis to sievām par pienākumu nodot 6 mārciņas vērpjamā.

Pēc tam kad Lielezeres zemnieku nemieri ar kara spēka palīdzību bija apspiesti, 1819. gada 27. aprīlī pagasta tiesneši nodeva zvērestu vietējā baznīcā. Tagad Kuldīgas pilskunga tiesa sāka izmeklēšanu, lai atrastu nemieru izraisīšanā vainīgos. Vismazāk izmeklēšanas tiesneši interesējās par muižas administrācijas nelikumīgo rīcību, izstrādājot kļaušu tabulas.

Lielezeres zemnieki cīņu turpināja un iesniedza sūdzību ģenerālgubernatoram Pauluči, kurš 3. maijā parakstīja rīkojumu Kuldīgas pilskunga tiesai, uzdodot izmeklēt Lielezeres zemnieku sūdzēšanos par «nepanesami smagām kļaušām». Lai gan marķizs Pauluči savu pavēli 1819. gada 20. jūnijā un 31. oktobrī atkārtoja, Kuldīgas pilskunga tiesas II nodaļa tomēr nesteidzās to izpildīt. Tikai 1819. gada decembrī tiesa šajā lietā sāka kaut ko darīt, un 1820. gada 23. februārī izmeklēšanas protokols tika iesniegts Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijai lietas galīgai izšķiršanai. Pamatojoties uz izmeklēšanas protokolu, komisija divu mēnešu laikā Lielezeres zemnieku sūdzības izskatīja un pieņēma attiecīgus lēmumus. Pirmkārt, pārejas gados zemniekiem uzlika par pienākumu izpildīt muižnieka prasības būvmateriālu (baļķu) sagatavošanā un pievešanā, otrkārt, komisija atzina, ka muižas saimniecībai ļoti lietderīgi paplašināt zemnieku māju platību, lai varētu palielināt kļaušu dienu skaitu. Lielezeres muižā pārsvarā bija ceturtdaļarka saimnieki. Muižas īpašnieks Ašenbergs-Ketlers bija sācis pārkārtot kļaušu saimniecību, likvidējot katru ceturto māju. Iznīcināto zemnieku māju laukus viņš sadalīja starp atlikušajām mājām ar tādu aprēķinu, lai no katra saimnieka varētu prasīt kļaušas pusarka saimniecības apjomā. Parasti likvidētā ceturtdaļarka saimnieka

zemi sadalīja trim saimniekiem. Tātad ceturtdaļarka saimnieka zeme tika palielināta, pievienojot apmēram $\frac{1}{12}$ arkla zemes, bet kļaušas tādām saimniekam turpmāk nācās pildīt kā par pusarkla māju. Pēc paša muižnieka liecības, ja agrāk četri saimnieki kopā bija strādājuši muižai nedēļā 12 kļaušu dienas, tad pēc pārkārtošanas atlikušie trīs saimnieki kopā ik nedēļas nostrādāja 18 kļaušu dienas. Komisija atzina, ka šāds jaunievedums ir muižniekam ļoti izdevīgs, bet tas nozīmē kļaušu normas ievērojamu paaugstināšanu, salīdzinot ar stāvokli līdz 1817. gada 1. janvarim, un ir pretrunā ar pagaidu likuma 155. paragrafu. Tomēr, pamatojoties uz izmeklēšanas protokolu, kurā norādīts, ka šajā jautājumā ieinteresētie saimnieki esot ar muižnieku vienojušies un piekrituši kļaušu paaugstināšanai, komisija uzskatīja par iespējamu atzīt notikušās pārmaiņas par likumīgām; tikai turpmāk muižniekam tika aizliegts izdarīt līdzīgus pārkārtojumus bez zemnieku piekrišanas un pilskunga tiesas II nodaļas atļaujas. Tātad Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisija, pretēji zemnieku brīvīšanas likuma noteikumiem, sankcionēja kļaušu normu palielināšanu. Komisijas lēmums Lielezeres zemnieku sūdzības lietā 1820. gada 23. aprīlī tika nosūtīts ģenerālgubernatoram galīgai apstiprināšanai. Tajā pašā rakstā Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisija izlūdzās no ģenerālgubernatora rīkojumu saukt pie atbildības mācītāju Eichvaldu par zemnieku kūdīšanu uz nepaklausību un nemieriem. Jau 3. maijā ģenerālgubernators paziņoja, ka piekrīt komisijas ierosinājumiem, un nosūtīja Kurzemes guberņas valdei rīkojumu uzdot guberņas fiskalam Konradijam ievadīt izmeklēšanu pret mācītāju Eichvaldu.

Pats muižas īpašnieks Ašenbergs-Ketlers, lai ievirzītu izmeklēšanu nepareizā gultnē un novērstu uzmanību

no zemnieku sūdzībām par kļaušu paaugstināšanu, nekautrējās uzrakstīt denuncējošu rakstu par mācītāju Eichvaldu, apsūdzot to zemnieku kūdišanā uz nemieriem. 1819. gadā no 6. līdz 11. decembrim Kuldīgas pilskunga tiesa pratināja Lielezeres nemieru dalībniekus. Nopratināšanas laikā zemnieki tika sisti un spīdzināti, lai apstiprinātu muižas īpašnieka iesniegtajā denunciacijas rakstā minētos «faktus» par mācītāja Eichvalda līdzdalību zemnieku nemieros. Tomēr vēlāk, 1821. gada 27. septembrī, nopratināti Kurzemes konsistorijā, tie paši zemnieki atsauca savas agrākās liecības. Mācītāju Eichvaldu nācās atļaisnot.

Zemnieku brīvlaišanas vēsturē Lielezeres 1819.—1820. gada notikumi nav izņēmums. Visi Kurzemes muižnieki, izstrādājot kļaušu tabulas pagaidu stāvoklim jeb pārejas laikam, centās kļaušas palielināt. Zemnieki savukārt izmantoja pagaidu likuma noteikumu, kas tiem atļāva par muižnieku patvaļību sūdzēties pilskunga tiesas II nodalī. Parasti uzvarētāji palika muižnieki, kas ar tiesu un administratīvo iestāžu palīdzību piespieda zemniekus «labprātīgi» atzīt palielinātās kļaušu normas.

Brīvlaišanas gados kā muižnieki, tā arī valdības iestādes izplatīja daudzus dažādus pārspīlētus datus par brīvlaišanas gaitu un zemnieku stāvokļa šķietamo uzlabošanu. Tādām oficiālām melu ziņām pārpilni ir brīvlaišanas likuma ieviešanas komisijas un ģenerālgubernatora ķeizaram iesniegtie gada pārskati par agrarās reformas gaitu. Ģenerālgubernators Pauluči un komisija savos ziņojumos ķeizaram nepārstāja cildināt Kurzemes muižnieku taisnīgumu un humano nostāju pret zemniekiem. Tā pārskatā par 1820./21. saimniecības gadu,¹ kad visām Kurzemes muižām bija jāiesniedz kļaušu un

¹ Saimniecības gads sākās ar 23. aprīli resp. Jurgiēm.

nodevu aprēķini, ko pārbaudīja un apstiprināja attiecīgās tiesu iestādes, marķīzs Pauluči apgalvoja, ka no Kurzemes guberņas 390 pagastiem tikai no diviem esot iesniegtas sūdzības par nepamatotu kļaušu paaugstināšanu.¹ Tiesa gan, pārskatā par nākamo saimniecības gadu Pauluči izteicās jau daudz uzmanīgāk: «... ļoti maz tiek apšaubīta muižnieku iesniegto izziņu pareizība par zemnieku kļaušām un nodevām, un gandrīz visi pārpratumi ir jau novērsti mierīgā izlīguma ceļā.» Pēc ģenerālgubernatora izteiciena, tikai retos gadījumos bija vajadzīgs muižnieku un zemnieku strīdu izšķiršanai griezties pie tiesas.² Turpretim no citiem avotiem redzams, ka Kurzemes brīvlaišanas likuma ieviešanas komisija un tiesas visādiem līdzekļiem centās piespiest zemniekus «izlīgt» ar muižniekiem, kuri izmantoja kļaušu un nodevu tabulu izstrādāšanu, lai uzkrautu brīvlaistaijiem zemniekiem daudz lielākas nastas nekā tās, kas agrāk gūlās uz dzimtvergu pleciem. Zemnieku protestus un sūdzības vienkārši ignorēja un noklusēja, bet pret nepaklausīgajiem vērsa dažādus spaidu līdzekļus, galvenokārt miesas sodu. Daudzās sūdzības, ko Kurzemes zemnieki brīvlaišanas gados iesniedza gan apriņķa tiesām, gan arī pašam ģenerālgubernatoram, skaidri liecina, cik ļoti muižnieki centās pavairot dažāda veida kļaušas. Zemnieki izmisumā ķērās pie visādiem cīņas līdzekļiem, bet arvien cieta neveiksmi, jo tiesas un administratīvās iestādes parasti nostājās muižnieku pusē un sūdzības par kļaušu nelikumīgo paaugstināšanu atzina par «nepamatotām».

Dramatiskiem notikumiem bagāta bija zemnieku cīņa Zemītes draudzē. Jau 1818. gadā Zemītes muižas admi-

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1821. gada 13. septembris, Nr. 760, 328. lapa.

² Turpat, 1823. gada 27. febr., Nr. 160, 77.—78. lapa.

nistracija uzdeva saviem saimniekiem pievest lielākā daudzumā malku un plienakmeni jaunierikotajiem kaļķu un ķieģeļu ceļiem. Zemnieki bija tā iebiedēti, ka no 50 saimniekiem tikai divi iedrošinājās sūdzēties par nelikumīgi uzliktajām kļaušām. Muižas administrācijas rīcībai šoreiz nebija nekāda likumīga pamata, un Kurzemes guberņas valdei gribot negribot bija muižniekam jānorāda, ka ķieģeļu un kaļķu ceļu vajadzībām jānodarbina kārtējie kļaušu darbinieki, neuzliekot zemniekiem nekādas papildu nastas. Cietusi neveiksmi, muižas administracija izgudroja jaunu paņēmieni kļaušu palielināšanai. 1819. gadā ataicināja mērnieku, kas muižas laukus par jaunu sadalīja riezās, ievērojami paplašinot katram saimniekam ierādāmo zemes gabalu muižas laukos, ko tiem nācās apstrādāt parasto kļaušu kārtībā. Bez riežu apstrādāšanas katram saimniekam bija jādod vēl kļaušu darbinieki arī citiem muižas darbiem. Tā kā pēc jaunās kārtības gandrīz visi muižas lauki tika apstrādāti pa riezām, tad kļaušu darbiniekus muiža ik nedēļas varēja izmantot ķieģeļu un kaļķu ceļos. Bet arī šoreiz radās šķēršļi, jo Zemītes saimnieki kategoriski atteicās apstrādāt jauniemērītās riezās resp. protestēja pret nelikumīgo kļaušu palielināšanu.

Pašā cīņas karstumā 1819. gada pavasarī notika pagasta tiesnešu vēlēšanas. Par kandidātiem tiesnešu amatam zemnieki ievēlēja tādus pārstāvjus, kas atklāti uzstājās pret jaunajām riezām. Tas nebija pa prātam muižas administracijai, kura noraidīja visus zemnieku ievēlētos kandidātus un tiesnešu amatos iecēla trīs saimniekus. Pēc vietējā mācītāja izteiciena, divus no tiem varēja nopirkt par glāzi degvīna un piespiest izpildīt visas muižnieka vēlēšanās.¹ Zemnieki, protams,

¹ CVA, 680. fonds, Kurzemes konsistorija. — Acta in Sachen des Officii Fiscii wider den J. F. L. Pabst (Nr. 18.a).

neatzina muižas administrācijas ieceltos tiesnešus un neatļāva tiem nodot amata zvērestu vietējā baznīcā.

Sestdienas vakarā mācītājmuižā ieradās kādi 40 saimnieki un pieprasīja, lai mācītājs Pabsts nākamajā dienā, t. i., svētdienā, nepieņemtu zvērestu no muižas pārvaldes ieceltajiem tiesas locekļiem. Arī Zemītes draudzes mācītājs Pabsts muižas administrācijas rīcību uzskatīja par nelikumīgu un atteicās nozvērīnāt tās izraudzītos tiesnešus. Baidoties no atklāta nemiera uzlēsnojuma, muižas administrācija prasīja atļauju pret zemnieku gribu ieceltos tiesnešus nozvērīnāt Kāndavas baznīcā.¹

Jaunie tiesneši, izpildot savus amata pienākumus, visādiem līdzekļiem lūkoja piespiest saimniekus atzīt jauno riežu iedalījumu, tomēr neko nepanāca. Tikpat nesekmīga bija arī Talsu pilskunga tiesas II nodaļas (kas toreiz atradās Kāndavā) iejaukšanās muižnieka labā. Tiesneši velti mēģināja piespiest saimniekus salīgt ar muižu, t. i., atzīt jaunās riežas. Vainīga, pēc mācītāja izteiciena, bija pati muižas administrācija, kas jau vairākkārt zemniekus bija apkrāpusi, neizpildot dotos solījumus un tā sagādājot tiem lielus zaudējumus; tādējādi guvuši labu mācību, saimnieki šoreiz nebija tik viegli pierunājami salīgt ar muižu. Tikai 1820. gada 20. februārī muiža panāca vienošanos ar 40 saimniekiem. Muiža solījās samaksāt divas trešdaļas 1820. gada nodokļu, ja vien zemnieki apstrādās jaunās riežas. Pret tādu zemniekiem ļoti neizdevīgu izlīgšanu ar muižu uzstājās pārējie 6 saimnieki un arī vietējais mācītājs Pabsts.

Mācītājam ar muižas īpašnieku jau vairākus gadus ilga savstarpēji strīdi un nesaskaņas. Tomēr būtu nepa-

¹ CVA, 96. fonds, Kurzemes guberņas valde, 1819. g. 4348. lieta.

reizi tikai ar to vien izskaidrot Pabsta nostāšanos zemnieku pusē. Drošsirdīgi aizstāvēt Zemītes zemniekus, Pabsts nevarēja cerēt, ka gūs kādu personīgu labumu; gala iznākumā viņš zaudēja savu amatu. Svinamā dienā, 1820. gada 12. martā, kas bija veltīta Aleksandra I valdīšanas sākuma atcerei, Pabsts teica sprediķi latviešu valodā, kurā nosodīja muižas administrācijas un pagasta tiesnešu rīcību, kā arī vienas daļas saimnieku samierināšanos ar jaunajām riezām. Pabsta apsūdzības rakstā sprediķa saturs atstāstīts šādi: «Jūs, kas šā velna dzēriena dēļ esat apņēmušies apstrādāt lielās riezās, — jūs neesat mūsu mīļā ķeizara žēlastības vērti, ķeizara, kas jūs padarījis par brīviem ļaudīm; jūsu pašu tīrumi paliks neapstrādāti, jūs mirsiet badu, jūsu kungs jums nepalīdzēs. Jums, kas tagad uzkraujat sev šos smagos darbus, nebūs miera pat kapos, jo jūsu bērnu bērni brēks par jums tās smagās verdzības dēļ, ko jūs tiem esat uzlikuši. Tāpat kā faraons Izraeļa bērnu pārmācīšanai iecēla blēdīgus vietniekus (citiem vārdiem: tāpat kā jūsu dzimtkungs, mans baznīcas patrons, ir iecēlis savus blēdīgos pārvaldniekus, t. i., savu ģeneralpilnvaroto un galveno disponentu Gercu, lai pārmācītu jūs, Zemītes saimniekus) un dievs sūtīja savu kalpu Mozu, kas tos izveda no smagās verdzības, tā arī jūsu žēlīgais ķeizars jums beidzot reiz ir atvieglojis smagos darbus un padarījis jūs par brīviem cilvēkiem; taču jūs neatzīstat to labumu, ko mūsu valdnieks jums ir sagādājis, bet iznīcināt kā pērlī un mināt to kājām zem nastu smaguma, ko esat uzņēmušies. Taču jums vēl ir laiks atkāpties un sevi atbrīvot...»¹

Tiesas aktīs atrodams Pabsta sprediķis latviešu valodā, ko tas iesniedzis konsistorijai 1821. gada 14. janvarī. Lai mēģinātu taisnoties, Pabsts, kā domājams,

¹ CVA, 680. fonds, Kurzemes konsistorija, 18.a lieta.

sprediķa tekstu bija grozījis, mīkstinot izteicienus, kas bijuši vērsti pret muižniekiem. Bet arī šajā redakcijā Pabsts uzdrošinājās salīdzināt latviešu zemnieku dzīvi ar bibelē aprakstītajām Eģiptes mocībām: «Jūs Kurzemē kalpojat tāpat grūti kā vecos laikos tie Izraeļa bērni, kam grūti bija jākalpo tiem eģipteriem. Vāraus, tas ķēniņš, iecēle nežēlīgus un blēdīgus virsniekus un uzraugus par tiem Izraeļa bērniem, ka tie viņus ar grūtiem darbiem spiestu, un tie like tos nežēlīgi un grūti kalpot mājās un laukos. Tie Izraeļa bērni nopūtās un brēce par šo kalpošanu, un viņu brēkšana uzkāpe no zemes pie dieva. Dievs dzirdēja viņu nopūšanu, viņš uzlūkoja tos Izraeļa bērnus un ņēme tos vērā. Dievs aicināja savu kalpu Mozu un solij' tam tos Izraeļa ļaudis, savus brāļus, no tādas grūtas kalpošanas brīnišķīgi atpestīt un viņiem iedot savu pašu zemi. Viss tas notika. Dievs deve baušļus un like tos ievērot. Kamēr viņi tos ievēroja, tikmēr bij labi, bet slikti bij, kad sāka tie traki cilvēki dzīvot.» Saimniekus, kas raudzīja izlīgt ar muižas īpašnieku, Pabsts savā sprediķī brīdināja, ka dieva dusmas skaršot arī viņus: «jūs darbojaties ar nepaklausīgiem un blēdīgiem cilvēkiem, kas jūsu nelaimi meklē.»¹ Kādā no savām vēstulēm, kas datēta ar 1820. gada 3. jūliju un arī bija nokļuvusi izmeklēšanas tiesneša rokās, Pabsts atzīstas, ka zemnieki pie viņa nākuši pēc padoma un palīdzības: «Pēdējo es viņiem nevarēju liegt tāpēc, ka Zemītes zemniekiem neapšaubāmi tiek nodarīta vislielākā pārestība, viņiem saskaņā ar zemnieku likumiem ir tiesības prasīt augstākā mērā nelikumīgo klaušu atcelšanu un nekādā ziņā tie nav dumpinieki, par kādiem tos apsūdz.»

¹ CVA, 680. fonds, Kurzemes konsistorija. — Acta des Kurländischen Consistorii in Sachen des Officii Fiscii wider den J. F. L. Pabst, Erster Band (18.a lieta).

Sevis attaisnošanai Pabsts iesniedza tiesai paskaidrojuma rakstu par sava sprediķa saturu un mērķi. Kā bezpartejisks novērotājs, kas pats nepiederot pie zemnieku kārtas un ko zemnieki parasti neklausot, bet arī paši nevarot ietekmēt, — raksta Pabsts — viņš varot apgalvot, ka visā šajā lietā zemniekiem tiek nodarīta «līdz debesīm brēcoša» netaisnība, jo 1) Kurzemes zemnieku likumi nosako, ka zemniekiem pagaidām jāpilda tikai tādas klaušas un citi pienākumi, kādi pastāvējuši līdz 1817. gada 1. janvarim, 2) pretēji šim likuma nosacījumam Zemītes muižas administrācija 1819. gadā zemnieku riežas muižas laukos ievērojami palielinājusi, 3) zemnieki to negribējuši atzīt un sūdzējušies, meklējot aizstāvību, jo likumā aizliegts prasīt lielākas klaušas, 4) pēc tam muiža ķērusies pie tādiem līdzekļiem kā zemnieku apdzirdīšana. «Vagars Putniņš gan krogā, gan muižā izmantojis šo līdzekli, piedzirdot daudzus zemniekus, lai tos pierunātu vienoties ar muižu; bet, kad zemnieki reibuli bija izgulējuši, tie neko no sarunas vairs neatcerējās. Citi zemnieki tika pierunāti ar dažādiem solījumiem maksāt tiem atlīdzību, bet, kad vēlāk tie neko nesaņēma, tad uzskatīja, ka arī viņiem šī vienošanās nav vairs jāievēro. Beidzot, bija arī tādi zemnieki, kas neieļaidās ne uz kādu vienošanos vai salīgšanu un labāk bija ar mieru saņemt sodu.» Mācītājs Pabsts savā attaisnošanās rakstā izteica pārliecību, ka tiesneši, ņemot vērā muižas administrācijas neķērtos paņēmienus, attaisnos kā viņa, mācītāja, tā arī zemnieku rīcību: «Ne kā mācītājs, ne kā oficiāla persona, bet kā cilvēku draugs — vienīgais, kam pazīstami zemnieku apstākļi, — es uzklaušiju apspiesto lūgumus un rādīju tiem likumīgo ceļu, kādu ejot tiem meklējama sava taisnība.» Toreizējos apstākļos Pabsts izteica naivu pārliecību, ka arī zemnieks esot cilvēks, kas, līdzīgi citiem pilsoņiem, bauda likuma

piešķirtas tiesības un kam ir atļauts sūdzēties par nodarīto netaisnību: «Noziedznieks ir tas, kas domā un apgalvo, ka zemnieks nedrīkst to darīt un neviens nedrīkst viņu aizstāvēt.» Vietējās administrācijas un tiesu viedokli zemnieku sūdzību lietās Pabsts nosauc par «noziedzīgu birokratijas despotiju», kas uzskata par noziegumu katru mēģinājumu palīdzēt zemniekiem aizstāvēt viņu tiesības.

Zemītes muižas administrācija, vietējā pilskunga tiesa, Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisija, tāpat arī guberņas valde apsūdzēja mācītāju Pabstu, ka tas esot sakūdijs zemniekus atteikties no 20. februārī panāktā izlīguma ar muižu. Kad 1820. gadā — pirms Jāņiem muižas administrācija pavēlēja art papuvi, zemnieki iznīcināja jaunierādīto riežu robežu mietus un uzara savas riežas papuvē pēc vecā iedalījuma. Zemnieki neklausīja nekādām muižas pavēlēm. Viņu pretošanās dēļ mēslu izvešana muižas tīrumos ieilga līdz 14 dienām; turklāt zemnieki atteicās tīrīt grāvjus muižas tīrumos un pļavās. Par nepaklausību muižas policija sodīja katru saimnieku ar 1 rubli (sudr. naudā), bet ar to neko nepanāca. Tāpat zemnieki neļāvās iebiedēties ar miesas sodiem. Muiža neizpildīja savu solījumu samaksāt galvas naudu un citus valsts nodokļus par tiem saimniekiem, kas 1819. gadā apstrādāja jaunās riežas; paši zemnieki arī atteicās nolīdzināt nodokļu parādus valstij. Nemieru dēļ netika arī nodoti rekrūši. Visus šos apstākļus muižas administrācija izmantoja, lai ziņotu valdības iestādēm par nemieriem, kas izcēlušies Zemītes pagastā. Zemītes muižas īpašnieka Ferdinanda Ulricha fon Firksa pilnvarotais Jelgavā izdabūja no Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijas rīkojumu sūtīt uz Zemīti Talsu iecirkņa tiesnesi Kārli fon Firksu kazaku pavadībā.

25. jūnijā Zemītē tiesneša Firksa vadībā iesākās militārā eksekūcija. Zemniekiem pavēlēja bagātīgi apgādāt

kazaku komandu ar uzturu un zirgu barību. Nepaklausīgos saimniekus nogādāja uz muižu, kur tos nežēlīgi kapāja ar kazaku nagaikām. 29. jūnijā turp aizveda 10 saimniekus un katram no tiem uzskaitīja 50—60 nagaiķas cirtienus. Par nepietiekošu centību tika sodīti arī pagasta tiesneši. Nopratinot kādu no zemnieku tiesnešiem, tas norādīja Kārlim Firksam, ka visi zemnieki līdz šim kārtīgi izpildījuši muižnieku likumīgās prasības, un jautāja, kāpēc gan muižnieks fon Firkss un pats tiesnesis fon Firkss neievērojot likuma noteikumu, kas aizliedzot klausas paaugstināt. Par tādu mēģinājumu atsaukties uz Kurzemes zemnieku brīvvaldības likuma 155. paragrafu visus pagasta tiesnešus apcietināja, ar Talsu pilskunga tiesas spriedumu atcēla no amata un pēc tam bargi sodīja. Pēc paša tiesneša Firksa atzinuma, ne saimnieki, nedz arī Zemītes pagasta tiesneši nebija ļāvušies iebiedēties un izrādījuši «nepieredzētu nepaklausību un gandrīz neticamu stūrgalvību»; ne ar kādiem soda līdzekļiem neviens tos nevarējis piedabūt izlūgties no muižnieka piedošanu; ne zemniekus, ne zemnieku sievas neesot bijis iespējams piespiest pateikt kaut vienu pazemīgu vārdu. Pēc muižnieka pilnvarotā izteicieniem, saimnieki ar sakapātām mugurām atlaisti mājup, stingri piekodinot tiem nākamajā dienā sūtīt uz muižu kalpus jauno riežu apstrādāšanai. Kaut gan otrā dienā kalpi muižā ieradušies, tomēr izrādījies, ka saimnieki tiem bija noteikuši apstrādāt tikai agrākās riežas. Kad kāds no kalpiem, izpildot muižas administrācijas norādījumu, sācis art jauno riežu, muižas tīrumā ieradušās Skrimbu un Daugas māju saimnieces, kas kalpu no riežas padziņušas. Par to kazaki Skrimbu saimnieci pēruši tik ilgi, kamēr tā uz ilgāku laiku zaudējusi samaņu, bet Daugas saimniecei izdevies aizbēgt un noslēpties mācītājmuižā. Tiesnesis Firkss, uzzinājis par šo jauno nepaklausību,

deva rīkojumu visus stūrgalvīgos saimniekus apcietināt un aizvest uz muižu, tomēr lielākā daļa saimnieku paguva noslēpties apkārtējos mežos, no kurienes tos nevarēja izdabūt laukā pat ar kazaku palīdzību. Tiesnesis Firkss atgriezās Talsos, nesalauzis zemnieku pretestību.

Pēc militārās eksekūcijas neveiksmes muižas administrācija — protams, Talsu apriņķa tiesas, Kurzemes zemnieku brīvlatīšanas likuma ieviešanas komisijas, Kurzemes guberņas valdes un paša ģenerālgubernatora atbalstīta — izlietoja visus līdzekļus, lai salauztu Zemītes zemnieku stūrgalvību. Piespiedu līdzekļus vispirms vērsa pret sešiem saimniekiem, kas pirmie bija uzsākuši cīņu pret jaunajām riezām un atteicās tās apstrādāt arī tad, kad pārējie saimnieki sāka piekāpties. 1822. gada 14. martā pie ģenerālgubernatora ieradās Zemītes saimnieki Skrimbu Atis, Kalēju Fricis, Ennes Ernests, Daugas Atis, Spinnes Kārlis ar Spinnes Ati un sūdzējās, ka muižas pārvalde tiem paziņojusi par māju atņemšanu.¹ Pēc ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku lietu nodaļas pieprasījuma Talsu apriņķa tiesa atbildēja, ka minētajiem saimniekiem mājas atņemamas tāpēc, ka tie pretojušies Zemītes pagasta tiesas rīkojumiem.² Sūdzešanās ģenerālgubernatoram noderēja muižas pārvaldei par iemeslu, lai visādi sāktu vajāt sūdzētājus, jo tie bez muižas policijas atļaujas, tātad nelikumīgi, braukuši uz Rīgu. Tāpēc 19. aprīlī ģenerālgubernatora kanceleja izdeva īpašu apliecību, ka neviens nedrīkst sodīt Ennes saimnieku Ernestu, Daugas saimnieci Sapu un Spinnes saimnieci Līzi par to, ka par jaunu devušies ar sūdzību pie ģenerālgubernatora.³ Ģenerālgubernators marķizs

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 106. lapa.

² Turpat, 130. lapa.

³ Turpat, 131. lapa.

Pauluči, iepazīties ar viņam atsūtītajām tiesas aktīm, atzina, ka Talsu apriņķa tiesas 1822. gada 21. janvāra spriedums par minēto sešu saimnieku izlikšanu no mājām ir nelikumīgs. Kurzemes zemnieku brīvīšanas likuma tranzitarās daļas 147. paragrafs paredzēja, ka saimniekam ar tiesas spriedumu var atņemt mājas par nolaidīgu saimniekošanu un māju izputināšanu, bet šāds sods, kā norādīja ģenerālgubernators, nekur un nekad nav piemērojams par krimināla rakstura noziegumiem, piemēram, par pretošanos muižas pārvaldei un valdības iestādēm. Ģenerālgubernatora viedoklim bija spiestas pievienoties arī Kurzemes guberņas valde un Kurzemes galma virstiesā, kas 1822. gada 1. jūnijā atcēla Talsu apriņķa tiesas nelikumīgo spriedumu un norādīja, ka apriņķa tiesai kā zemnieku tiesas iestādei nav tiesības izspriest krimināllietas un uzlikt saimniekiem sodus par kriminalnoziegumiem.¹ Sakarā ar to ģenerālgubernators pavēlēja, lai sešiem minētajiem Zemītes pagasta saimniekiem to mājas tiktu atdotas atpakaļ, kaut gan tajās jau kopš Jurgiem saimniekoja citi nomnieki.²

Zemītes muižas pārvalde un Talsu apriņķa tiesnesis pēc neveiksmes sešu saimnieku izlikšanā no mājām ziņoja ģenerālgubernatoram, ka Zemītes draudzē atjaunojoties zemnieku nemieri. Šoreiz par nemieru cēlējiem tika iztēloti pagasta tiesas locekļi, kas it kā neizpildot savus tiešos pienākumus un nepiespiežot saimniekus tīrīt muižas laukos grāvjus, kā arī strādāt citus kļaušu darbus, kas paredzēti kļaušu tabulās. Tādus pašus ziņojumus ģenerālgubernatoram iesniedza Kurzemes guberņas valde un Kurzemes galma virstiesā, pieprasot, lai ģenerālgubernators apstiprinātu Talsu apriņķa tiesas spriedumu

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 198. lapa.

² Turpat, 237. lapa.

par Zemītes pagasta tiesas locekļu atcelšanu no amata un to sodīšanu. Ģenerālgubernators lietas izmeklēšanai komandēja uz Zemītes draudzi Kurzemes guberņas valdes ierēdni Vetbergu.¹ Vetbergam tika piešķirtas neaprobežotas pilnvaras. Igaunijas kājnieku pulka komandierim Tukumā tika dots norādījums pēc Vetberga pirmā pieprasījuma nekavējoties norīkot vajadzīgo skaitu karieivju nemieru apspiešanai un kārtības atjaunošanai.² Vetbergs atzina par vajadzīgu atcelt no amata pagasta tiesas locekļus, no kuriem katrs saņēma arī vēl 25 nūjas sitienus.³ Kas attiecās uz Talsu apriņķa tiesas ziņojumu, ka seši saimnieki, kas bija izlikti no mājām, paši varmācīgi esot atņēmuši jaunajiem nomniekiem mājas un tāpēc kā kriminalnoziedznieki nododami Tukuma virspilskunga tiesai, tad Vetbergs bija noskaidrojis, ka tas neatbilst patiesībai.⁴ Līdz pat Vetberga ierašanās brīdim visi izliktie saimnieki pacietīgi gaidījuši Kurzemes galma virstiesas sprieduma un ģenerālgubernatora rīkojuma izpildīšanu, tomēr ne muižas pārvalde, ne arī Talsu apriņķa tiesa nebija parūpējušās, lai nelikumīgi atņemtās mājas tiem atdotu. Pamatojoties uz Vetberga ziņojumu, ģenerālgubernators atzina par neiespējamu tiesāt saimniekus par kriminalnoziedzniekiem.⁵ Tomēr saimnieki savas mājas atdabāja tikai uz īsu laiku, jo muižas pārvalde 1822. gada rudenī tiem paziņoja, ka viņi ietilpināti to saimnieku sarakstā, kas 1823. gada Jurgos pāriet brīvlaišanas pagaidu stāvoklī. Sakarā ar to 1822. gada Mārtiņos viņiem nācās paziņot pagasta tiesai, vai viņi

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 268. lapa.

² Turpat, 296. lapa.

³ Turpat, 270. lapa.

⁴ Turpat, 342., 348. lapa.

⁵ Turpat, 349. lapa.

domā turpmākos trīs gadus paturēt savas līdzšinējās mājas nomā uz līdzšinējiem noteikumiem. Kalēju saimnieks Fricis, Ennes saimnieks Ernests, Daugas saimnieks Atis, tāpat arī Spinnes saimnieks Atis, kuriem pievienojās atceltie un sodītie pagasta tiesneši Rojas Fricis un Riecēnu Jānis, paziņoja, ka patur savas mājas un apsolās izpildīt visas klaušas un nodevas, kādas tie pildījuši līdz 1817. gada 1. janvarim, kā paredzēts Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumā. Muižas pārvalde un Talsu apriņķa tiesnesis tomēr izmantoja to, ka mīnētie saimnieki nebija solījušies apstrādāt jaunās riežas, kas tika iemērītas 1819. gadā, un uzskatīja, ka tie formali atteikušies no māju tālākas nomāšanas, kaut gan paši saimnieki par to netika brīdināti.¹ Tuvojoties 1823. gada Jurgu dienai, Talsu apriņķa tiesnesis fon Štempels deva mutisku norādījumu pagasta tiesas jaunajam priekšsēdētājam nekavējoties izlikt visus sešus saimniekus no mājām, kas atdodamas muižas pārvaldes izraudzītajiem jaunajiem nomniekiem. Pagasta tiesa doto norādījumu neizpildīja, par ko tiesas priekšsēdētājs tika sodīts ar 48 stundām aresta un pagasta tiesai tika dots jauns norādījums nekavējoties izpildīt agrāko rīkojumu.² No mājām izliekamie saimnieki 23. maijā ieradās ģenerālgubernatora kancelejā un sūdzējās par tiem nodarītajām pārrestībām. Šoreiz ģenerālgubernators saimnieku izlikšanu no mājām atzina par likumīgu un norāja tos par spītīgu izturēšanos un pretošanos muižas pārvaldes un apriņķa tiesas rīkojumiem. Kā ģenerālgubernators izteicās, sūdzētājiem taču galu galā jāsaprotot, ka tiem neatliek nekas cits kā visā pazemībā lūgties muižas pārvaldi, lai tā tiem piedotu agrāko nepaklausību. Neko citu tie nevarot

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 223. lapa.

² Turpat⁶, 213.—214. lapa.

darīt kā atgriezties savā novadā un pazemīgi gaidīt muižas pārvaldes atbildi.¹

Zemītes muižas pārvalde izmantoja jaunus apstākļus, lai izrēķinātos ar ienīstajiem sešiem saimniekiem. Pieci no tiem piederēja pie Zemītes pagasta turīgākajiem saimniekiem. Muižas pārvalde, izmantojot brīvlaišanas likuma noteikumus par zemnieku izlikšanu no mājām, atņēma tiem ne tikai dzelzs inventarā ierakstītos lopus un darba rīkus, bet aiz dažāda iegansta atņēma arī visu pārējo mantu. Tomēr arī vēl tad saimnieki skaitījās muižas parādnieki. Turpretim par bijušo saimnieku ierīkotajiem augļu dārziem tiem neizmaksāja nekādu atlīdzību. Ģenerālgubernators, pie kura bijušie saimnieki atkal gāja meklēt palīdzību, atzina visas muižas pārvaldes prasības par pilnīgi likumīgām un par jaunu ieteica zemniekiem būt pazemīgiem un lūgties piedošanu. Tikai Riecēnu Jānim izdevās atrast krodzinieka vietu Kandavas novadā; pārējie nokļuva izmisuma stāvoklī. Citu māju nomāšanai tiem vairs nebija ne līdzekļu, ne arī muižas pārvalde to gribēja pieļaut. Bijušo Spinnes saimnieku Ati par muižas parādiem piespiedu kārtā nodeva par kalpu pie cita saimnieka; pārējie četri bijušie saimnieki iesniedza ģenerālgubernatoram lūgumu, lai tiem atļautu dzīvot un pelnīties kā valniekiem, jo, iedami par kalpiem, tie nespējot uzturēt savas lielās ģimenes. Tomēr ģenerālgubernators šo viņu lūgumu kategoriski noraidīja.² Šo nelaimīgo cilvēku tālākais liktenis nav zinams. Pagasta tiesas vecāko Tulles Niklasu, kurš laikus nebija izpildījis Talsu pilskunga norādījumu un nebija steidzies izdzīt iepriekš minētos sešus saimniekus no mājām, apvainoja par nemieru cēlēju, dienesta pienākumu neizpil-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 223. lapa.

² Turpat, 499.—500. lapa.

dīšanas dēļ atcēla no amata un sodīja ar 30 nūjas sitieniem.¹ Tātad Zemītes pagastā dažu gadu laikā pagasta tiesneši vairākkārt tika atcelti no amata un sodīti ar nūjas sitieniem. Tas pierāda, cik bīstama profesija bija pagasta tiesneša amats. Līdz ar to notikumi Zemītes draudzē ir piemērs no konkrētās dzīves, kā zemnieku brīvlaišanas likumi tika realizēti.

Zemītes draudzes nemieros un ilgstošajās tiesas prāvās ar muižas pārvaldi vadošā loma bija sešiem vai astoņiem visturīgākiem saimniekiem, kam labāk par citiem zemniekiem bija iekopti lauki un pat augļu dārzi. Viņi izvairījās no cīņas paņēmieniem, kas runāja pretim likumam, un visas savas attiecības pret muižu centās kārtot saskaņā ar Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likuma paragrafiem. Visi mēģinājumi tos apsūdzēt kriminālnoziegos izrādījās par muižas pārvaldes un apriņķa tiesneša izgudrotiem meliem. Tomēr izrādījās, ka muižniekam pilnīgi pietika ar likumā paredzētiem noteikumiem, lai jebkuru saimnieku izputinātu, novestu galīgā nabadzībā un trūkumā, atņemtu saimniekiem mājas un, liedzoties izdot atļauju izvēlēties dzīves vietu un nodarbošanos, nolemtu tos fiziskai iznīcībai. Ilgi gaidītā brīvlaišana, pēc paša ģenerālgubernatora marķīza Pauluči atzinuma, noveda zemniekus tādā bezizejas stāvoklī, no kura bija tikai viena izeja — pazemīgi lūgties un padevīgi gaidīt žēlastību no muižas īpašnieka vai nomnieka.

Zemītes zemnieku izmisuma pilnā cīņa par savām tiesībām bija cieši saistīta ar draudzes mācītāja Pabsta darbību un tiesas prāvu, kas tika ievadīta pret mācītāju, kuru apsūdzēja dienesta pārkāpumos un par «nepiederīgu» iejaukšanos muižnieku un zemnieku attiecībās, kā arī brīvlaišanas likuma realizēšanā. Muižas īpašnieks

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 556. lapa.

Ferdinands Ulrichs fon Firkss un Talsu iecirkņa tiesnesis Kārlis fon Firkss pēc neveiksmīgās cīņas ar nepaklausīgajiem zemniekiem visu vainu centās uzvelt mācītājam Pabstam. Denunciācijas raksti par mācītāju Pabstu tika iesniegti gan Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijai, gan arī Kurzemes guberņas valdei un pašam ģenerālgubernatoram. Lietu izmeklēt 1820. gada rudenī uzdeva Kurzemes konsistorijai, kurai mācītājs Pabsts bija pakļauts pēc sava amata. Vislielāko centību parādīja ģenerālgubernators, kurš, nenogaidījis izmeklēšanas rezultātus un tiesas spriedumu, 1821. gada 9. augustā atcēla Pabstu no mācītāja amata un aizliedza tam uzturēties Zemītes draudzē.¹ Pret šo ģenerālgubernatora patvaļīgo rīcību protestēja garīgo lietu un tautas izglītības ministrs kņazs Goļicins. Garīgo lietu resors jutās aizskarts savās tiesībās, jo ģenerālgubernators bija atcēlis mācītāju no amata bez konsistorijas ziņas un atļaujas. Kņazs Goļicins panāca, ka 1822. gada sākumā (2. februārī) ministru komiteja ģenerālgubernatora rīkojumu atcēla un atļāva Pabstam atgriezties savā draudzē.² Tā valdības augstākās iestādes Pēterburgā negaidot nostājās ne tikai mācītāja, bet netieši arī Zemītes zemnieku pusē.

Ģenerālgubernators, cīņā ar stūrgalvīgo mācītāju cietis pirmo neveiksmi, iedegās cīņas karstumā un deva attiecīgus norādījumus kā Kurzemes guberņas valdei, tā arī Kurzemes brīvvališanas likuma ieviešanas komisijai un augstākajam guberņas valdes ierēdnim, kas sevišķā uzdevumā tika komandēts uz Zemītes draudzi.³ Ar viņu palīdzību ģenerālgubernators centās savākt pret mācītāju

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1822. g., 125.—129. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 100. lapa.

³ Turpat, 342. lapa; 167./168. un 255./256. lapa.

Pabstu kompromitējošus pierādījumus. Pabsts, atgriezies savā draudzē, atbalstīja sešus agrāk minētos Zemītes saimniekus, ko muižas pārvalde un Talsu apriņķa tiesa bija izdzinusi no mājām par nepaklausību muižai. Mācītājs atzina par nelikumīgu arī pagasta tiesnešu atcelšanu no amata un to sodīšanu. Pēc muižas pārvaldes un apriņķa tiesneša pavēles jaunieceltos piecus tiesas locekļus Pabsts neatzina par likumīgi ievēlētiem un atteicās pieņemt no tiem amata zvērestu. Motivējot savu atteikšanos, Pabsts arī norādīja, ka stāp jaunajiem pagasta tiesas locekļiem ir pat tāds cilvēks, kas agrāk jau tiesāts par zādzībām. Tāpat kā 1819. gadā, arī šoreiz ģenerālgubernators deva rīkojumu Kurzemes konsistorijai jaunus Zemītes pagasta tiesnešus steidzīgi nozvērināt Kandavas baznīcā.¹ Tajā pašā laikā valdības padomnieks fon Vetbergs, kas atradās Zemītē vietējo notikumu izmeklēšanai, saņēma no ģenerālgubernatora rīkojumu nekavējoties nogādāt Pabstu Jelgavā — ja ne citādi, tad ar kaŗeivju palīdzību.² Pabsts zemnieku pārstāvju pavadībā ieradās Jelgavā un pieteica konsistorijā savu ierašanos.³ Tomēr nenogaidījis ģenerālgubernatora turpmākos rīkojumus, viņš atkal atgriezās savā draudzē.⁴

Visus šos notikumus ģenerālgubernators izmantoja, lai apsūdzētu mācītāju Pabstu par zemnieku kūdītāju un nemieru ierosinātāju. Savā 1822. gada 22. augusta ziņojumā garīgo lietu un izglītības ministram ģenerālgubernators, aprakstot notikumus Zemītes draudzē, ar nodomu dažādi pārspīlēja. Ģenerālgubernators Pauluči apgalvoja, ka pēc Pabsta pielaišanas par mācītāju Zemītes muižas zemnieki atkal sākuši atklāti pretoties kā muižas

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 296. lapa.

² Turpat, 295./296. lapa.

³ Turpat, 302. lapa.

⁴ Turpat, 308. lapa.

pārvaldei, tā valdības amatpersonām un ka kārtību atjaunot esot iespējams tikai ar karaspēka palīdzību. Mācītājs Pabsts turpinot pretoties priekšniecības rīkojumiem, un tāpēc viņš, ģenerālgubernators, esot devis pavēli, lai Pabsts nekavējoties ierastos Kurzemes konsistorijā, kas pret to par jaunu ievadot izmeklēšanu.¹ Protams, 1822. gada vasarā nekādi zemnieku nemieri Zemītes draudzē nebija izcēlušies, un ģenerālgubernatora nosūtītais ierēdnis fon Vetbergs ziņoja priekšniecībai, ka viņš tur nodibinājis kārtību, nelietojot bruņotu spēku. Kā redzams, marķīzs Pauluči notikumu gaitu iztēloja daudz dramatiskāku, lai mācītāju Pabstu varētu apsūdzēt par bīstamu politisku noziedznieku. Par nepietiekošu centību nepaklausīgā mācītāja vajāšanā ģenerālgubernators izteica pārmetumus Kurzemes civilgubernatoram un deva rīkojumu Talsu apriņķa pilskungam Pabstu apcietināt un nogādāt Jelgavā.² Pabstu atbrīvoja no apcietinājuma tikai pēc tam, kad tas bija parakstījis solījumu neatstāt Jelgavu un Kurzemes ģenerālsuperintendents Hūns galvoja par solījuma izpildīšanu.³ Ģenerālgubernators visādiem līdzekļiem centās izolēt Pabstu no Zemītes pagasta zemniekiem un noraidīja mācītāja lūgumus ģimenes apstākļu dēļ kaut uz dažām dienām atļaut viņam aizbraukt uz Zemītes mācītājmuižu.⁴

Ģenerālgubernators marķīzs Pauluči 1822. gada 12. septembrī deva norādījumu Kurzemes konsistorijai un guberņas fiskalam resp. prokuroram atcelt Pabstu no mācītāja amata un nodot to tiesai kā politisku noziedznieku. Šoreiz ģenerālgubernators pamatojās uz

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1822. g., 263.—264. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apr., 1822. g., 2. lieta, 308.—309. lapa.

³ Turpat, 325. lapa.

⁴ Turpat, 334. lapa.

valsts padomnieka fon Vetberga ziņojumu par tā izdarītās izmeklēšanas rezultātiem. Pabstu apsūdzēja par augstākā mērā nosodāmu kūdīšanu pret pastāvošiem likumiem un priekšniecības rīkojumiem.¹ Dažas dienas vēlāk, 15. septembrī, ģenerālgubernators Pauluči nosūtīja plašu apsūdzības rakstu garīgo lietu un izglītības ministram. Ģenerālgubernators atkal atkārtoja, ka Pabsts par jaunu esot sakūdis Zemītes zemniekus sākt atklātus nemierus, ko esot izdevies apspiest tikai ar kara spēka palīdzību, un apsūdzēja mācītāju, ka tas pretojies pagasta tiesnešu atcelšanai no amata un atteicies nozvērēt jaunus tiesnešus, motivējot savu rīcību ar visnepatiesākiem, vislaunprātīgākiem un melīgākiem ieganstiem. Ziņojumā uzskaitīti arī daudzi citi mācītāja Pabsta «noziegumi»: ģenerālgubernatora rīkojumu neievērošana un patvarīga atgriešanās mācītājmuižā, vietējās priekšniecības apmelošana par netaisnu izturēšanos pret zemniekiem, bieža un nelikumīga iejaukšanās zemnieku strīdos ar muižas pārvaldi un zemnieku pamudināšana nepaklausīt. Tāpēc ģenerālgubernators esot bijis spiests ierosināt Kurzemes konsistorijā Pabsta atcelšanu no amata un nodošanu tiesai.²

Tajā pašā dienā (15. septembrī) ģenerālgubernators marķīzs Pauluči nosūtīja vēl plašāku ziņojumu iekšlietu ministrijai. Šajā ziņojumā jau iepriekš minētajām apsūdzībām bija pievienotas vēl citas: Pabsts esot nosaucis konsistoriju par partejisku un apriņķa tiesnesi apvainojis netaisnībā un cietsirdībā pret zemniekiem, bet Zemītes muižas pārvaldi vainojot, ka tā nodarbojoties ar savu zemnieku aplaupīšanu un apzagšanu. Ģenerālguberna-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 346.—348. lapa.

² RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1822. g., 290.—292. lapa.

tors centās pievērst Pabsta lietai iekšlietu ministra un augstāko policijas iestāžu uzmanību, jo uzskatīja šādu mācītāja nostāju un darbību par ļoti bīstamu sakarā ar zemnieku kārtas pāreju no dzimtbūšanas uz personas brīvību; tāpēc markīzs Pauluči cerēja, ka iekšlietu ministrija to atbalstīs tā strīdā ar garīgo lietu un izglītības ministriju.¹

Ģenerālgubernators ar savu nostāju panāca, ka Kurzemes konsistorija 1822. gada 7. oktobrī nolēma Pabstu pagaidām atstādināt no amata, saglabājot tam tomēr visas mācītāja tiesības.² Kaut gan Pabsta sieva bija ievietota slimnīcā un Zemītes mācītājmuižā bija palikuši vienīgi tā mazgadīgie bērni, ģenerālgubernators joprojām liedzās dot mācītājam atļauju apmeklēt savu saimniecību. Talsu pilskungs ziņoja, ka pa to laiku, kamēr Pabsta un tā sievas neesot mājā, paši zemnieki pārzinot mācītājmuižas saimniecību, kur viss esot pilnīgā kārtībā.³

Lietas galīgā izlemšana ieilga, un 1823. gada 1. jūnijā mācītājs Pabsts atgriezās Zemītē bez ģenerālgubernatora atļaujas. Patvarīgi atgriezies savā draudzē, Pabsts nekavējoties sazinājās ar zemniekiem, kas bija izlikti no mājām. Mācītājmuižā atrada patvērumu bijušais Spinnes mājas saimnieks Atis, kas piespiedu kārtā bija nodots par kalpu pie kāda saimnieka tajā pašā pagastā. Atis no sava saimnieka bija aizbēdzis un devies pie Pabsta meklēt padomu un patvērumu no saviem vajātājiem. Tā kā Pabsts kādu pusgadu bija atteicies izpildīt ģenerālgubernatora un konsistorijas daudzkārtējās

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1822. g., 293.—299. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 403.—404. lapa.

³ Turpat, 525.—526. lapa.

pavēles atgriezties Jelgavā un turklāt vēl bija slēpis mācītājmuižā izbēgušo kalpu Ati, kuru tagad sāka apsūdzēt par piedalīšanos zemnieku nemieros, 1822. gada 28. decembrī ģenerālgubernators deva rīkojumu Kurzemes civilgubernatoram, tāpat arī konsistorijai nogādāt Pabstu Jelgavā ja ne citādi, tad ar žandarmu un kareivju palīdzību.¹ Jelgavā Pabstu turēja apcietinājumā. Tomēr šāda mācītāja apcietināšana sacēla sašutumu Pēterburgas valdības aprindās. 1824. gada 28. martā marķizam Pauluči bija jādod paskaidrojums, kāpēc mācītājs vests uz Jelgavu karavīru apsardzībā.² Kurzemes konsistorija tagad iedrošinājās pieņemt lēmumu, kas vēl vairāk uztrauca ģenerālgubernatoru: Pabstam bija jāatstāj Zemītes draudze, bet viņam bija atļauts pāriet mācītāja amatā uz citu draudzi, kurā atalgojums gan nedrīkstēja būt lielāks par mācītāja ienākumiem Zemītes draudzē. Šo konsistorijas lēmumu nosūtīja apstiprināšanai garīgo lietu un izglītības ministram, kurš savukārt to nodeva senātam. Kā ģenerālgubernators sūdzējās, tam nācies pārliecināties, ka mācītājam Pabstam esot savi labvēļi un aizstāvji Pēterburgā. Bet arī tad vēl marķizs Pauluči joprojām bija apbrīnojami neatlaidīgs un nemitējās apsūdzēt Pabstu vissmagākos noziegumos — kā zemnieku kūdīšanā un nemieru izraisīšanā Zemītes draudzē, tā arī citos nodarījumos. Garīgo lietu un izglītības ministru kņazu Goļicinu nomainīja admirālis Šiškovs, kurš, pamatojoties uz marķiza Pauluči melīgajiem ziņojumiem par Zemītes zemnieku nemieriem 1822. gadā, kas it kā apspiesti tikai ar karaspēka palīdzību, neatzina par iespējamu apstiprināt Kurzemes konsistorijas lēmumu Pabsta

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 593.—594. lapa.

² RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1824. g., 282.—286. lapa.

lietā un piekrita ģenerālgubernatora ierosinājumam, ka Pabstam vispār jāaizliedz strādāt par mācītāju. Arī senats savā 1825. gada 13. februāra lēmumā atzina Pabstu par vainīgu Zemītes pagasta zemnieku nemieros un kūdīšanā pret muižu un priekšniecību, tāpēc apstiprināja garīgo lietu un izglītības ministra ierosinājumu par Pabsta atcelšanu no amata un aizliegumu strādāt par mācītāju.¹ Nemierīgais mācītājs vēl mēģināja turpināt cīņu un 1825. gada rudenī devās uz Pēterburgu, lai iesniegtu pašam ķeizaram lūgumu par senata sprieduma atcelšanu, bet Aleksandrs I jau bija aizbraucis uz Taņanrogu. Pēc dekabristu sacelšanās un pēc tam, kad par valdnieku bija kļuvis Nikolajs I, mācītājam Pabstam, kuru apsūdzēja zemnieku kūdīšanā uz nemieriem, nebija vairs nekādas cerības panākt apžēlošanu. Palicis galvaspilsētā bez līdzekļiem, Pabsts saslima un 1826. gada 4. janvārī nomira Pēterburgas pilsētas slimnīcā.²

Pabsts ir viens no tiem ļoti retajiem luterāņu mācītājiem Baltijas guberņās, kas mēģināja nostāties zemnieku pusē un cīnījās par dzimtbūšanas atcelšanu. Pabsts nebija revolucionārs un atzina cīņu tikai pastāvošo likumu robežās. Līdzīgi Zemītes saimniekiem, kas balstoties uz brīvlaišanas likuma paragrafiem, raudzījās aizstāvēt savas tiesības, arī mācītājs Pabsts cieta neveiksmi un kopā ar zemniekiem tika apsūdzēts par bīstamu politisku noziedznieku.

Kurzemes zemnieku 1819. un 1820. g. nemieru apspiešanā izcila loma piekrita 1817. g. brīvlaišanas likuma ieviešanās komisijai. Turpmāk visās zemnieku sūdzību lietās, tāpat arī militārā spēka lietošanā nemieru apspie-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 199. un 512.—513. lapa.

² *Theodor Kallmeyer*, Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands, zweite Ausgabe, Riga 1910, S. 560.

šanai noteicošais vārds piederēja Kurzemes zemnieku likuma ieviešanas komisijai, turpretim Kurzemes guberņas valde gandrīz nemaz nepiedalījās agraro attiecību kārtošānā. Vislielāko nozīmi tomēr ieguva Baltijas ģenerālgubernators. Godkārigais un iedomīgais marķizs Pauluči panāca, ka Kurzemes, Igaunijas un Vidzemes zemnieku likumu ieviešanas komisiju darbība pilnīgi tika pakļauta viņa kontrolei. Pauluči prasīja, lai visi komisijas lēmumi un rīkojumi tiktu iesniegti viņam zināšanai un apstiprināšanai. Šāda pārvaldes centralizācija ģenerālgubernatora rokās toreizējos apstākļos neapšaubāmi vislabāk atbilda valdošās šķiras politiskajām interesēm, jo deva iespēju koncentrēt visus līdzekļus zemnieku nemieru apspiešanai.

Sakarā ar brīvlaišanas likumu publicēšanu zemnieku nemieri uzliesmoja visās Baltijas guberņās. Vidzemes latviešu zemnieku cīņa pret brīvlaišanas likumiem sākās 1820. gadā, t. i., ar zināmu novēlošanos, salīdzinot ar Kurzemes zemnieku nemieriem. Tikai 1820. gada 6. janvarī Rīgā sarīkoja svinīgu dievkalpojumu sakarā ar Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumu publicēšanu, un tā paša gada 12. martā visās lauku baznīcās likumu paziņoja zemniekiem. Ir gan tiesa, ka jau daudz agrāk līdz zemniekiem nonāca baumas par brīvlaišanas likumprojekta apspriešanu Vidzemes landtagā (1818. gada beigās). Toreiz Vidzemes muižniecības ārkārtējais landtags pieņēma lēmumu par zemnieku parādu atlaišanu, kas uzkrājušies līdz 1813. gada 1. janvarim; tādējādi bija domāts atlīdzināt zemniekiem par muižnieku atbrīvošanu no pienākuma izmaksāt atlīdzību par liekajām klaušām, kas zemniekiem kopš 1804. gada likuma izdošanas bija uzliktas ar tā dēvētajiem reversiem. Atgriezušies no landtaga, Vidzemes muižnieki tad arī nekavējoties sāka piedzīt no zemniekiem agrāko gadu parādus, lai, stājoties

spēkā brīvlaišanas likumam, muižniekiem nekas nebūtu jāzaudē. Izveicīgi muižnieki visas 1819. gadā ievāktās labības nodevas, naudas maksājumus un arī liekās klaušu dienas parasti ieskaitīja veco parādu dzēšanai, turpretim tekošā gada nodevas ierakstīja jaunajos parādos. Muižnieku blēdīgo rīcību zemnieki vēl nepamanīja un neizprata, tāpēc 1819. gadā tā vēl neizraisīja plašākus nemierus. 1819. gadā Vidzemes zemnieku nemieru tiešais iemesls joprojām palika klaušu paaugstināšana sakarā ar jauno vaku grāmatu izsniegšanu. Kad 1820. gadā izsludināja Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumu, Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisija vēl nebija paguvusi pabeigt jauno vaku grāmatu izstrādāšanu. 1819. gada sākumā (līdz 18. janvārim) bija izgatavotas tikai 16 755 vaku grāmatas 478 privatmuižu (ar 3146 $\frac{7}{8}$ arkla kopplatību) zemniekiem. Gada pirmajos trijos mēnešos tika izgatavotas vēl 2174 vaku grāmatas 49 muižām, tāpēc Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumu Aleksandrs I parakstīja tikai tad (1819. gada 26. martā), kad vaku grāmatas bija saņēmuši apmēram puse Vidzemes zemnieku — 18 929 saimnieki no 527 privatmuižām (3512,5 arkla).¹ Komisija darbu turpināja arī pēc brīvlaišanas likuma izdošanas, jo likuma ievada daļā bija noteikts, ka pārejas gados resp. pagaidu stāvoklī paliek spēkā vaku grāmatas, kaut gan muižniekiem bija atļauts noslēgt ar zemniekiem arī līgumus.² Tāpēc pirmajos četros gados jeb tā dēvētajā brīvlaišanas «sagatavošanas» laikā Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisijai uzdeva pabeigt vaku grāmatu sagatavošanu un izsniegšanu visiem Vidzemes muižu zemniekiem.

¹ CVA, 4. fonds, 2724. lieta.

² J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819), Rīgā 1954, 175. lpp.

1823. gadā, kad Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisija darbu pabeidza, palika tikai dažas, visumā nelielas privatmuižas, kuru zemniekiem jaunās vaku grāmatas vēl nebija izsniegtas.¹ No teiktā kļūst saprotams, ka Vidzemes zemnieku cīņa pret jaunajām vaku grāmatām un klaušu paaugstināšanu, kas iesākās pēc 1804. gada likumu izdošanas, turpinājās arī 1820. gadā; tikai tagad tā kļuva sevišķi sasprindzināta un apvienojās ar zemnieku protestiem pret 1819. gada brīvlaišanas likumu.

1820. gadā vairākās Vidzemes muižās izraisījās zemnieku nemieri, kuru apspiešanai nācās sūtīt karaspēku. Jūlija mēnesī plašāki zemnieku nemieri izcēlās Inciemā. Valmieras bruģu tiesnesis atjaunoja mieru un kārtību, piespiežot Inciema zemniekus pildīt paaugstinātās klaušas. To izdevās panākt tikai ar militaras eksekucijas palīdzību.² Iepriekšējā apcerējumā jau aprakstīta ļoti dramatiskā zemnieku šķiras cīņa pret jaunajām vaku grāmatām, kura 1820. gadā norisinājās nelielajā Rencenes muižā Cēsu apriņķī.³

Tāpat par pārāk augstām klaušām sūdzējās ģenerālgubernatoram Apukalna draudzes Korneta muižas zemnieki. Saimnieki atsaucās uz to, ka viņiem trūkstot gājēju (puišu un meitu), lai varētu veikt vaku grāmatā paredzētās klaušas. Šoreiz ģenerālgubernators pavēlēja saskaņā ar likuma noteikumiem katram saimniekam par iztrūkstošo kalpu samazināt klaušas 4 dālderu vērtībā. Taču ģenerālgubernatora labvēlīgā nostāja maz ko

¹ J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumj XIX gadsimta sākumā (1804—1819), Rīgā 1954, 89. lpp.

² CVA, Vidzemes guberņas valdes archivs, 4. fonds, 29525. lieta.

³ J. Zutis, Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819), Rīgā 1954, 116.—118. lpp.

palīdzēja zemniekiem. Muižas īpašnieks saziņā ar Cēsu apriņķa zemes tiesnesi baronu fon Volfu aprobežojās ar daudz necīgākiem klaušu pazeminājumiem, bet zemniekus piespieda ar to samierināties.¹

Daudz plašāki zemnieku nemieri izraisījās Olainē un Lazdonā.

Rīgas patrimonialapgabala Olaines muižas zemnieki jau vairākkārt bija sūdzējušies, ka viņiem iedalītās zemes vērtība neatbilstot lielajām klaušām un nodevām, kas turklāt vēl ik gadus tiekot paaugstinātas. 1820. gada 15. aprīlī Olaines zemnieki par jaunu iesniedza sūdzību ģenerālgubernatoram Pauluči. Arī šajā sūdzībā tie atkārtoja, ka par zemi, kuras nepietiekot viņu iztikai, tie jau daudz gadu pildījuši smagas klaušas un maksājuši lielas nodevas naudā, bet tagad jau tā smagie pienākumi tiekot vēl palielināti. Kaut gan ne aramzemes, ne pļavu platība neatbilstot klaušām, to pat vēl samazinot. Gado ties, ka labākos pļavu gabalus, ko zemnieku tēvu tēvi iekopuši un iztīrījuši no krūmiem, tiem atņemot un atdodot citiem, to vietā ierādot sliktākus. Par savu neciešamo stāvokli olainieši jau agrāk bija sūdzējušies Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisijai. Uz to viņi saņēmuši atbildi, kas tos iepriecinājusi: lai tikai gaidot mērniekus, kas viņu zemi pārbaudīšot. Mērnieki ieradusies, zemi it kā pārvērtējuši, bet cerēto atvieglojumu vietā zemniekiem uzliktas jaunas nastas. Tagad viņus tā apspiežot un izsūcot, ka tie esot iestīguši visdziļākā nabadzībā un vairs neesot spējīgi veikt ne muižas klaušas, ne nodot valstij, kas tai pienākoties. Turklāt muižas nomnieks draudot, ja zemnieki nenolīdzināšot savus parādus muižai, visu viņu nabadzību apķīlāt un pārdot. Sūdzības iesniedzēji lūdza ģenerālgubernatoru

¹ RAKA, 291. fonds, 1820. g., 2. sainis, 1. lieta, 87. lapa.

vēlreiz pārbaudīt, vai saimniekiem iedalītās zemes vērtība saskaņā ar klaušām un nodevām, kas no tiem tiek prasītas, lai viņi būtu pasargāti no mantas apķīlāšanas un lai tiem ar saviem bērniem nebūtu jāmirst badā. Ģenerālgubernators Olaines zemnieku sūdzību jau 17. aprīlī nosūtīja Rīgas rātei izmeklēšanai un izlemšanai. Savā atbildē ģenerālgubernatoram (12. maijā) rāte ziņoja, ka pilsētas revidents jau nodarbojoties ar visa Rīgas patrimonialapgabala zemnieku zemes pārbaudīšanu un klaušu sadalīšanu, kas turpmāk būšot par pamatu muižas nomnieku un disponentu attiecībām ar patrimonialapgabala zemniekiem; rāte esot uzdevusi patrimonialapgabala draudzes tiesai to paziņot zemniekiem un norādīt tiem, ka pagaidām jāpilda līdzšinējās klaušas. Galvas naudu aprēķinot un sadalot pēc katram saimniekam piešķirtās zemes vērtības. Nesagaidījuši no rātes nekāda atbalsta un palīdzības, Olaines zemnieki 7. jūnijā un 22. septembrī atkal sūdzējās ģenerālgubernatoram. Pēdējā sūdzībā Olaines saimnieki norādīja, ka nekad vēl viņi neesot bijuši tā klaušu nospiesti kā tagad. Muižas klaušām pievienojās vēl pārāk smagās ceļu labošanas klaušas. Jelgavas ceļu labošanā agrāk bija palīdzējusi arī pilsēta ar saviem līdzekļiem, tāpat arī citas patrimonialapgabala muižas un krogi. Rīgas rāte, izmantodama par ieganstu to, ka zemnieki ceļus nebija labojuši, novietoja zemnieku mājās karaspēku. Patiesībā militārā eksekucija bija domāta kā līdzeklis, lai zemniekus piespiestu atteikties no savām sūdzībām ģenerālgubernatoram. Pēc atkārtotas sūdzības ģenerālgubernatoram Olaines zemnieku mājās noņemto kareivju skaits tika divkārt palielināts. Patrimonialapgabala administrācijas pārstāvis (Landwachtmeister) Freimanis atklāti izteicās zemniekiem, ka militārā eksekucija norīkota tāpēc, ka zemnieku pārstāvji divas reizes gājuši pie ģenerālgubernatora sūdzēties. Par

militarās eksekucijas postošo raksturu liecina šādi dati. Katrs kareivis saņēma no saimnieka trīsreiz dienā ēdienu, 2 glāzes degvīna un 50 kap. vara naudā, bet apakšvirsnieks — vienu rubli. Pavisam pie 36 Olaines saimniekiem bija izvietoti 39 kareivji. Izpildot pilsētas administrācijas rīkojumu, kareivji nežēlīgi postīja zemnieku saimniecības. Lai cik smaga bija militarā eksekūcija, zemnieku pretošanās tomēr turpinājās, un vairāki saimnieki kategoriski atteicās sūtīt kalpus ceļu labošanas darbā. Par nemiernieku vadoni atzina Jāni Putniņu, kura mājā tāpēc novietoja 6 kareivjus, kas terorizēja visus mājas iedzīvotājus, prasot kā naudu, tā arī tādus ēdienus, kādus saimnieks nespēja sagādāt. Kareivji bija pat sākuši patvarīgi saimniekot kā pa virtuvi, tā pa pagrabu. Saimniecei nācās bēgt uz mežu, bet Putniņu pašu kareivji piekāva. Putniņam palīgā ieradās tuvākie kaimiņi un vairāki Kurzemes zemnieki. Kopējiem spēkiem zemnieki kareivjus no mājām izsītuši. Pēc notikušās sadursmes ar kareivjiem Olaines zemnieku pārstāvji, to skaitā arī Putniņu Jānis, 28. septembrī vēlreiz gāja pie ģenerālgubernatora sūdzēties. Tajā pašā dienā marķizs Pauluči deva rīkojumu Rīgas rātei nekavējoties pārtraukt militāro eksekūciju un kareivjus no Olaines atsaukt. Šoreiz ģenerālgubernators ļoti noteikti nostājās pret Rīgas rāti. Atklāti viņš izteica savu nepatiku par to, ka rāte nebija izpildījusi viņa agrāk dotos norādījumus. Olaines zemnieku vairākkārtējās sūdzības piespiežot viņu, ģenerālgubernatoru, «nopietni norādīt rātei savukārt ne tikvien pievērst visu savu uzmanību tam, lai Olaines zemniekiem turpmāk vairs netiktu uzliktas nekādas smagas nastas, bet arī gādāt, lai pēc rūpīgas zemes pārmeģrīšanas un novērtēšanas pilsētas patrimonialapgabala zemnieku nastas un pienākumi tiktu sadalīti tiešām taisnīgi». Pretējā gadījumā ģenerālgubernators draudēja, ka

būšot spiests šās lietas kārtošanai iecelt īpašu komisiju un par līdzekļiem, kādi nepieciešami pamatoto sūdzību novēršanai, ziņot viņa majestātei ķeizaram.¹

Rīgas zemes tiesas 1820. gada 30. septembra sēdē ierādās ģenerālgubernatora kancelejas ierēdnis, kurš marķīza Pauluči vārdā pieprasīja nopratināt muižu inspektoru Meincenu un citus administrācijas pārstāvjus, kas bija vadījuši militaro eksekuciju Olainē. Tam pašam ģenerālgubernatora kancelejas ierēdnim klātesot, nopratināja arī Olaines zemniekus, kurus apsūdzēja par piedalīšanos nemieros un uzbrukumu kareivjiem. Nopratināšanas protokolu pēc tam iesniedza ģenerālgubernatoram lietas galīgai izlemšanai. Rīgas rāti pārsteidza ģenerālgubernatora 1820. gada 2. oktobra rīkojums sodīt pilsētas administrācijas pārstāvi Freimani, kas vadīja militaro eksekuciju Olainē, ar 6 dienām aresta par nepiemērotu izturēšanos eksekucijas laikā. Tālāk ģenerālgubernators norādīja, ka 8 gados, kamēr viņš esot Baltijas guberņu augstākajā administratīvā postenī, Rīgas patrimonial-apgabala muižu zemnieki esot ļoti bieži sūdzējušies par dažādu apspiešanu un nepelnītu sodīšanu. Kā rātei labi zinams, zemnieku sūdzības parasti esot izrādījušās vai nu pilnīgi, vai vismaz pa daļai pamatotas. Ģenerālgubernators izteica rātei nopietnu brīdinājumu pilsētas muižas pārvaldīt rūpīgāk, lai turpmāk zemniekiem nebūtu iemesla sūdzēties. Pretējā gadījumā ģenerālgubernators būšot spiests iesniegt ķeizaram ierosinājumu nodot pilsētas muižas kroņa pārziņā ar noteikumu izmaksāt rātei attiecīgu naudas sumu, ko aprēķināšot, ņemot vērā vidējo ienākumu no katras muižas pa 10 gadiem.²

Tāda ģenerālgubernatora nostāja Olaines zemnieku

¹ RAKA, 291. fonds, 1820. g., 2. sainis, 57. lieta, 12. lapa.

² Turpat, 34. un 35. lapa.

nemieros 1820. gadā izskaidrojama vienīgi ar to, ka Olaines muiža piederēja Rīgas pilsētai, bet ne kādam valdošās šķiras loceklim resp. muižniekam.

Rīgas rāte, lai izvairītos no jauniem nepatīkamiem pārmetumiem, steigšus savāca vaku grāmatu izgatavošanai nepieciešamos datus un iesniedza tos Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisijai, kura, izpildot ģenerālgubernatora neatlaidīgos pieprasījumus, jau 1821. gada 4. februārī ziņoja, ka vaku grāmatas Rīgas patrimonialapgabala muižu zemniekiem izgatavotas.¹

Tāpat kā Kurzemē, arī Vidzemē un Rīgas patrimonialapgabalā zemnieku cīņa pret klaušu palielināšanu pārējas gados saplūda ar cīņu par pagasta tiesu organizēšanu un tiesnešu vēlēšanām. Olaines zemnieku nemieru laikā, 1820. gada 22. jūnijā, ģenerālgubernatoram iesniedza sūdzību Rīgas pilsētas Salaspils zemnieki. Tie sūdzējās, ka muižas ieceltie zemnieku tiesneši (Rechtsfinder) uzliekot viņiem tik lielus naudas maksājumus, ka viņi tos nespējot samaksāt, turklāt arī nemaz nezinot, par ko īsti tiem jāmaksā; līdz šim ne galvas nauda, ne roku nodoklis nekad neesot bijuši tik lieli, kā patlaban viņiem liekot maksāt. Arī atlīdzību par kroņa šķūtīm viņi vairs nesaņemot, kā pienākas, visu, bet lielākā daļa tiekot atvilktā — 60 sudr. kap. vietā tiesneši izmaksājot tikai 25 sudr. kapeikas. Zemnieki lūdza pašreizējos Salaspils zemnieku tiesnešus atcelt, lai viņu vietā varētu ievēlēt jaunus.² Rīgas patrimonialapgabalā pagasta tiesu organizēšana un tiesnešu vēlēšanas notika 1820. gada rudenī. Jaunievēlētie tiesneši nodeva amata zvērestu

¹ RAKA, 291. fonds, 1820. g., 2. sains, 57. lieta, 39.—40. lapa.

² Turpat, 5. lapa.

10. oktobrī. Pēc tam notika trīs draudzes tiesas zemnieku piesēdētāju vēlēšanas un 1820. gada ziemsvētkos — pagasta tiesu svinīga atklāšana un tiesnešu ievēšana amatā.¹

Jau kādā no reorganizētās draudzes tiesas pirmajām sēdēm 1821. gada 24. janvārī zemnieku pārstāvji ierosināja jautājumu par klaušu un nodevu samazināšanu patrimonialapgabala zemniekiem. Muižu inspektors Meincens paskaidroja, ka zemnieki velti liekot lielas cerības uz jaunajām vaku grāmatām, kas it kā ievērojami samazināšot klaušu un nodevu normas. Taču, kā norādīja inspektors, vairākās muižās agrākie zemnieku tiesneši, piemēram, Piņķos un Beberbeķē, neesot norādījuši, ka muižnieks no zemniekiem prasītu lielākas klaušas nekā pienāktos. Tādu muižu zemniekiem, izstrādājot jaunās vaku grāmatas, līdzšinējās klaušas un nodevas netikšot pazeminātas.² Tātad pēc oficiālas amatpersonas liecības, klaušu un nodevu normas Rīgas patrimonialapgabala zemniekiem bija atkarīgas kā no pagasta tiesnešiem, tā arī no tā, cik spēcīgu pretošanos zemnieki bija izrādījuši muižu administrācijas centieniem palielināt ekspluataciju brīvlaišanas sagatavošanas gados.

Klaušu saimniecības sairšanas laikmetā privatmuižās reti kad saimniekoja paši muižu īpašnieki — parasta parādība bija muižas nomnieks, pa lielākai daļai cēlies no buržuazijas aprindām. Vienā otrā muižā kā nomnieki saimniekoja arī brīvie latvieši. Visi šie dzimstošās lauku buržuazijas pārstāvji pielāgoja savām interesēm feudāli dzimtbūtnieciskās ekspluatacijas veidus. Tāpēc tādi muižu nomnieki nebūt nebija feudālās iekārtas pretinieki

¹ RPVA, 13. fonds, 1820.—1822. g. protokoli, I, 5; 16. un 22. lpp.

² Turpat, 27.—29. lpp.

un visādiem līdzekļiem apkaroja zemnieku cenšanos atbrīvoties no dzimtbūšanas jūga.

Viens no tādiem lauku buržuazijas pārstāvjiem bija K. G. Dumbergs — sešu lielāku Vidzemes privatmuižu nomnieks. 1819. gadā Dumbergs pārņēma nomā arī Vecun Jaunlazdonas privatmuižas. K. G. Dumbergs kā tipisks tā laika buržuazijas pārstāvis vaļsirdīgi izteicās, ka, noslēdzot nomas līgumu ar muižas īpašnieku, par visām lietām vairāk viņu interesējušas zemnieku kļaušas, «jo zemnieku kļaušas ir un paliek vienīgais un pats galvenais, kas muižas īpašnieku ar nomnieku saista līguma attiecībās, tāpat arī izveido nomas līguma vienīgo saturu un pamatu, no kura izejot man jāizdabū nomas maksa, jāpilda visi līgumā ietvertie pienākumi un turklāt jārod iespēja dzīvot, kā pieklājīgam cilvēkam nākas»¹. Pilnīgā saskaņā ar tādiem ekonomiskiem uzskatiem K. G. Dumbergs izveidoja savu saimniekošanas metodi nomas muižās.

Pirms nomas līguma noslēgšanas nomnieks jau bija ievācis ziņas, ka Lazdonas zemnieki pazīstami ar savu nepaklausību un stūrgalvību. Bet Dumbergs paļāvās uz savu bagāto un plašo pieredzi, jo bija paradis ar tiesu palīdzību un citiem ārpusekonomiskās piespiešanas līdzekļiem salauzt zemnieku pretestību. Lazdonas muižās sācis saimniekot 1819. gada Jurgos, Dumbergs, pēc viņa paša izteiciena, pirmajā gadā apgājies ar zemniekiem pēc iespējas saudzīgi, tos novērojis un ar mēreniem līdzekļiem mēģinājis pamazām pieradināt izpildīt muižas administrācijas rīkojumus, galvenokārt tos, kas attiecas uz kļaušām. Bet jau 1820. gada pavasarī nomnieks atzinis par vajadzīgu «pievilkt grožus» un prasīt no

¹ RAKA, 291. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas V nodaļa, 1820. g., 2. saīnis, 66. lieta, 15. lapa.

zemniekiem paaugstinātas kļaušas. 31. martā Dumbergs iesniedza sūdzību Cēsu apriņķa 2. iecirkņa draudzes tiesai, kuras novadā ietilpa Ļaudonas un Lazdonas muižas. Sūdzības 11 punktos nomnieks uzskaitīja Lazdonas zemnieku nepaklausību un tam nodarītos zaudējumus. Draudzes tiesa jau 7. aprīlī Dumberga sūdzību izskatīja un nolēma dot zemniekiem stingru norādījumu izpildīt muižas administrācijas rīkojumus, bet par atsevišķiem faktiem pieprasīja no Dumberga datus un paskaidrojumus. Neievērojot draudzes tiesas pavēli un brīdinājumu, zemnieki atteicās pildīt palielinātās kļaušas. Tas Dumbergam deva iemeslu ziņot valdības iestādēm, ka Lazdonas muižās sākušies nemieri.

22. aprīlī Lazdonā ieradās bruģu tiesnesis ar kara spēka vienību. Sākās militara eksekūcija. Par galvenajiem vainīgjiem šoreiz atzina tikko ievēlētos pagasta tiesnešus, kas nebija parādījuši pietiekoši lielu centību muižas administrācijas rīkojumu pildīšanā un zemnieku piespiešanā pildīt palielinātās kļaušas. Nomnieks Dumbergs bija pārliecināts, ka pēc jauno pagasta tiesu nodibināšanas visai viņa ģimenei sagaidāma bojā eja, ja pagasta tiesnešu amatos neiekļūs muižnieka uzticības personas. Cēsu apriņķa bruģu tiesnesis Augusts fon Hagemesters pēc iespējas centās izpildīt Lazdonas muižas nomnieka vēlēšanās. 23. aprīļa ziņojumā generalgubernatoram bruģu tiesnesis rakstīja: viņš esot konstatējis, ka Lazdonas muižu zemniekus pārņēmis «ļaus nemiera un pretestības gars», jo sapulcējies zemnieku «pūlis» nekādi neesot bijis pierunājams paklausīt un viena daļa zemnieku spītīgi atteikušies pat ierasties muižā uz nopratināšanu. Dažus zemniekus Hagemesters bija pavēlējis sodīt, bet pie zemnieku tiesnešiem, kas esot izrādījušies galvenie vainīgie zemnieku stūrgalvībā un pretestībā, par brīdinājumu visiem nepaklausīgajiem

licis novietot karaspēku; tas tur palikšot tik ilgi, kamēr tiklab tiesneši, kā arī pārējie zemnieki atkal atgriezīsoties pie paklausības un, kā nākas, izpildīšot draudzes tiesas pavēles.¹

Brūgu tiesnesis fon Hagemesters, tāpat kā agrāk arī draudzes tiesa, bija pārliecināts, ka nemieru galvenais cēlonis meklējams kļaušu darbos, ko zemnieki nespēja veikt kalpu trūkuma dēļ. Nomnieks Dumbergs turpretim nelikās zinis par draudzes tiesas un bruģu tiesneša norādījumiem samazināt kļaušas atbilstoši darba spējīgo cilvēku skaitam katrā zemnieku mājā. Maija sākumā Rīgā ieradās Lazdonas zemnieku pārstāvji un iesniedza ģenerālgubernatoram sūdzību par lielajām kļaušām. Saņēmusi šo zemnieku sūdzību, ģenerālgubernatora kanceleja to nosūtīja (4. maijā) Cēsu apriņķa 2. iecirkņa draudzes tiesai, uzdodot tai gādāt par to, lai apmierinātu zemnieku taisnīgās prasības un atjaunotu kārtību Lazdonas muižās. Sakarā ar to tika dots rīkojums pārbaudīt katras zemnieku mājas cilvēku skaitu un visos gadījumos, kad darba spējīgo cilvēku izrādītos mazāk, nekā paredzēts vaku grāmatās, attiecīgi samazināt kļaušu un nodevu nastas. Piedevām Lazdonas zemnieki gubernatora vārdā tika brīdināti izturēties mierīgi un izpildīt tiem uzliktās likumīgās kļaušas un nodevas, pretējā gadījumā piedraudot ar stingru sodu.²

Cēsu apriņķa 2. iecirkņa draudzes tiesas 11. maija ziņojumā ģenerālgubernatoram bija norādīts, ka nomnieka Dumberga sūdzība izskatīta, tā ierosinātās prasības jau izpildītas un zemnieki, kas stūrgalvīgi un neatlaidīgi pretojušies riežu uzaršanai vasarājam, ar karaspēka pa-

¹ RAKA, 291. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas V nodaļa, 1820. g., 2. sainis, 66. lieta, 34. lapa.

² Turpat, 35. lapa.

lidzību piespiesti veikt šo «pašreizējā laikā neatliekamo darbu». Pēc zemnieku sūdzības rūpīgas izmeklēšanas draudzes tiesa solījās nosūtīt ģenerālgubernatoram ziņojumu.¹

Lazdonas zemnieki ar savu pretošanos un sūdzību ģenerālgubernatoram panāca, ka draudzes tiesa un bruģu tiesnesis bija spiesti prasīt, lai nomnieks izgatavotu jaunu klaušu sarakstu, kas draudzes tiesai tika iesniegts 22. maijā. Tāpat tika atzīta par nepareizu nomnieka ievestā kārtība nostrādāto klaušu dienu reģistrēšanā. Pastāvošajos zemnieku likumos un vaku grāmatās bija paredzēts, ka katra nostrādāta klaušu diena tiek «iegriezta» birkas kokā, kura viena puse glabājas muižas kantorī, bet otra atrodas pie saimnieka. Kā zemnieki sūdzējās, muižas administrācija nostrādātās klaušu dienas atzīmēja un aprēķināja īpašos sarakstos, kas zemniekiem nebija pieejami, kādēļ klaušu dienu norēķinos pastāvīgi radās pārpratumi. Draudzes tiesa norādīja šajā gadījumā turēties pie likumā paredzētās kārtības.

Sie ģenerālgubernatora, tāpat arī draudzes tiesas nedrošie mēģinājumi iejaukties Lazdonas muižas apsaimniekošanā ārkārtīgi uztrauca nomnieku Dumbergu. Kopš tā laika vietējo draudzes tiesnesi baronu Laudonu viņš uzskatīja par savu ļaunāko ienaidnieku. Pēc viņa dziļākās pārlicības, tāda tiesa, kas kaut daļēji atzīst zemnieku sūdzības par pamatotām, ir nederīga un kaitīga iestāde, kas nodara muižas saimniecībām vislielākos zaudējumus.

Vēl lielākus sirdsēstus nomniekam Dumbergam nodarīja Lazdonas zemnieki, kas 1820. gada 7. jūlijā iesniedza ģenerālgubernatoram jaunu sūdzību par neli-

¹ RAKA, 291. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas V nodaļa, 1820. g., 2. sainis, 66. lieta, 36. lapa.

kumīgām kļaušām.¹ Ģenerālgubernators draudzes tiesai uzdeva zemnieku sūdzību par jaunu pārbaudīt.² Kaut gan draudzes tiesnesis barons Laudons šoreiz sūdzību atzina par nepamatotu un pašiem sūdzētājiem piesprieda miesas sodu, tomēr nomnieks arī šoreiz nebija apmierināts ar tiesas spriedumu un pārmeta baronam Laudonam, ka tas ar savu liberalo nostāju ierosinot zemniekus uz nemieriem. K. Dumbergs protestēja un rakstīja pašam ģenerālgubernatoram. Viņš arī panāca, ka ģenerālgubernators uzdeva Cēsu zemes tiesnesim baronam G. Volfam un bruģu tiesnesim Augustam fon Hagemeisteram pārbaudīt Ļaudonas-Lazdonas draudzes tiesas rīcību Lazdonas zemnieku nemieru apspiešanā. Bet arī tas neapmierināja nomnieku Dumbergu, un 24. novembrī viņš nosūtīja ģenerālgubernatoram garu vēstuli — apsūdzības rakstu par visām Cēsu apriņķa tiesu iestādēm un tiesnešiem.³

K. Dumbergs sevišķi uztraucās par lielajiem zaudējumiem, ko tam sagādāja Lazdonas zemnieku pretestība. Savā vēstulē ģenerālgubernatoram muižas nomnieks gan atzīst tiesnešu cenšanos apspiest nemierus: par savu «nekaunību» trīsreiz uzdrošināties apgrūtināt ģenerālgubernatoru ar sūdzībām zemnieku vadoņi tikuši sodīti ar miesas sodu. Ar atzinību Dumbergs izteicās par militāro eksekuciju aprīļa mēneša beigās: «Lazdonas muižas lauki pavasarī būtu palikuši neapstrādāti un neapsēti, ja palīgā nebūtu atsūtīta artilērijas komanda un tā nebūtu piespiedusi zemniekus atjaunot mieru un kārtību.» Tomēr viss tas neesot paglābis muižas saimniecību no lieliem zaudējumiem. Pēc astoņām dienām, kad artilērijas

¹ RAKA, 291. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas V nodaļa, 1820. g., 2. sains, 66. lieta, 37.—38. lapa.

² Turpat, 39. lapa.

³ Turpat, 14.—17. lapa.

komanda atsaukta, Lazdonas zemniekos nepaklausība atkal turpinājusies. Pēc tam gan zemnieki vairākkārt sodīti ar miesas sodu, tomēr nepaklausība nemitējusies. K. Dumberga garā vēstule ģenerālgubernatoram īstenībā uzskatāma par apsūdzības rakstu, kas vērsts pret visām tiesu un administrācijas iestādēm, jo tās esot izrādījušās nespējīgas novērst muižas saimniecībai zaudējumus, kas radušies zemnieku stūrgalvīgās pretošanās dēļ.

Kā zinams, feodālajā sabiedrībā zemnieku nemieri un sacelšanās mēģinājumi beidzās ar zemnieku sakāvi, jo tiem nebija uzticama sabiedrotā un hegmona cīņā pret feodālo ekspluatāciju. Uz to pamatojoties, vēsturnieki bieži vien nepareizi, t. i., pārāk zemu, novērtē zemnieku nemieru nozīmi un sekas. Lai teikto saprastu, pietiek, ja pārlasa muižu nomnieka K. G. Dumberga pagatavoto zaudējumu aprakstu, no kura redzams, cik ass ierocis zemnieku šķiras cīņā pret feodālo ekspluatāciju bija ne tikai bruņotā sacelšanās, bet arī atteikšanās izpildīt atsevišķus klaušu darbus vai pat vilcināšanās izpildīt muižnieka pavēles, lauku darbus strādājot ar nepatiku un nokavēšanos. «Aptuvenā zaudējumu aprēķinā», ko Dumbergs iesniedzis 1820. gada 8. oktobrī, uzskaitīti šādi posteņi:¹

1) 1819./20. g. ziemā Lazdonas zemnieki atteikušies pievest muižai sienu un, «lai izglābtu lopus no bada nāves», nomniekam nācies 180 vezumus siena piegādāt ar citu muižu zemnieku palīdzību. Sakarā ar to muižai cēlies zaudējums, rēķinot 4 sudr. rubļus par vezumu 720 sudr. rbļ.

2) darbiniekiem klaušās neierodoties, rēķinot 30 kap. par dienu, muižai cēlies zaudējums 54 „ „

3) tā kā ziemā zemnieki atteikušies piegādāt klūgas plostu siešanai un nācies pludināt vaļē-

¹ RAKA, 291. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas V nodaļa, 1820. g., 2. sainis, 66. lieta, 18. lapa.

jus kokus, muiža zaudējusi 100 kubikasis bērza malkas; rēķinot par kubikasi 4 sudr. rubļus, muiža zaudējusi	400 sudr. rbļ.
4) tajā pašā ziemā zemnieki nav piegādājuši malku muižas degvīna dedzinātavai un rījām, kāpēc uz 2 mēnešiem nācies pārtraukt degvīna dedzināšanu; sakarā ar to nokavējusies 180 mucu degvīna izdedzināšana, ko vēlāk nācies pārdot ar 3 rubļu zaudējumu uz katru mucu; nodarītais zaudējums	540 „ „
5) zemnieki nav apgādājuši degvīna dedzinātavai ledu, kāpēc radies degvīna iztrūkums	330 „ „
6) 2 mēnešus, kamēr nav darbojusies degvīna dedzinātava, nav bijis brāgas un drabiņu muižas 80 vēršu barošana; rēķinot 1½ sudr. rbļ. uz katru vērsi mēnesī, zaudējums iznāk	240 „ „
7) kļaušu darbiniekiem neierodoties uz siena pļauju, kā arī sliktas, nevīžīgas pļaušanas un zemnieku nolaidības dēļ, sapūdēts siens, kādēļ muiža zaudējusi aptuveni 100 vezumu siena; rēķinot par vezumu 4 sudr. rubļus, kopā iznāk	400 „ „
8) bez tam vēl 50 vezumi siena sabojāti kļaušu darbinieku vainas dēļ; rēķinot 4 sudr. rbļ. par vezumu, kopējais zaudējums	200 „ „
9) zemnieku pretošanās dēļ nokavēta rudzu pļauja, kādēļ gājusi zudumā 1/3 ražas, apm. 1000 pūru rudzu; rēķinot pūru par 1½ sudr. rbļ., zaudēti	1500 „ „
10) zemnieku nevīžības dēļ slikti nopļauta labība, atstājot pārāk garus rugājus, kāpēc muiža zaudējusi 1/3 salmu, t. i., apm. 400 vezumus lopbarības; rēķinot vezumu par 1 rbl. 75 kap., muiža zaudējusi	700 „ „
11) zemnieku pretošanās dēļ mieži nopļauti ar 6 nedēļu novēlošanos, kādēļ zudumā gājusi 1/3 ražas, apm. 600 pūri; rēķinot par pūru 1 rbl. 25 kap., zaudējums ir	750 „ „
12) zemnieku spītības dēļ slikti nopļautā miežu laukā atstāti garī rugāji, kāpēc muiža zaudējusi apm. 250 vezumus lopbarības; rēķi-	

not par vezumu 2 sudr. rbļ., muižas zaudējums iznāk	500 sudr. rbļ.
13) zemnieku vainas dēļ auzas nopļautas ti- kai 29. septembrī, kādēļ gājusi zudumā $\frac{1}{3}$ ra- žas, aptuveni 1600 pūri; rēķinot 75 kap. pūrā, kopā iznāk	1200
14) auzu laukā atstāto garo rugāju dēļ muiža zaudējusi apmēram 100 vezumu lopu ba- rības; rēķinot 1 rbl. 75 kap. par vezumu, kopā iznāk zaudējums	175
15) zemniekiem atsakoties dot darbiniekus līdzuma līšanai, palikušas nesagatavotas 100 pūr- vietas zemes, kur nākamajā pavasarī vajadzēja iesēt 130 pūrus miežu; aprēķinot muižas zaudē- jumus pēc vidējās ražas — 1300 pūri miežu, 1 rbl. 25 kap. par pūru, iznāk	1625
16) zemnieku pretošanās dēļ 1820. gada ru- denī palikusi neapstrādāta un neapsēta papuve 60 pūru rudzu sējai; rēķinot desmito graudu, aptuveni 600 pūrus, par 1 rbl. 50 kap. pūrā, iznāk, ka muiža 1821. gadā zaudēs	900
17) zemniekiem atsakoties izcirst un izvest 600 asu malkas (4 sudr. rbļ. par asi), zaudē- jums iznāk	2400

Kopā 12 634 sudr. rbļ.

Cēsu apriņķa zemes tiesa, bruģu tiesnesis un vietē-
jais draudzes tiesnesis uz ģenerālgubernatora pieprasī-
jumu atbildēja, ka Lazdonas muižu nomnieka K. Dum-
berga uzdotie zaudējumu posteņi neesot apšaubāmi, kaut
gan iebilda, ka atsevišķu zaudējumu posteņu novērtē-
jums esot pārspīlēts. Ņemot vērā Dumberga mantkāribu,
pilnīgi atzīstams, ka zaudējumus, ko tas bija cietis ap-
tuveni viena gada laikā zemnieku pretošanās dēļ, viņš
bija novērtējis pārāk augstu, tomēr minētie dati skaidri
liecina par milzīgajiem zaudējumiem, kas muižniekiem
cēlās brīvlaišanas pirmajos gados, kad izraisījās spraiģa

zemnieku šķiras cīņa, kura objektīvi bija vērsta pret brīvlaišanas likumiem un zemnieku nekaunīgo aplaupīšanu.

K. G. Dumberga uzbrukumi tiesu iestādēm sacēla diezgan lielu kņadu tiesnešu aprindās. Draudzes tiesnesis barons Laudons pārgāja uzbrukumā pret pašu Dumbergu, lai līdz ar to aizstāvētu sevi pret pārmetumiem tiesneša amata pienākumu neizpildīšanā. Arī pārējie tiesneši jutās apvainotī, jo uzskatīja, ka skarts ir visu tiesnešu gods. Vienā otrā gadījumā tiesneši pat nostājās viņiem tik neparastajā zemnieku aizstāvju lomā. Beidzot ģenerālgubernators uzdeva Cēsu apriņķa I. iecirkņa draudzes tiesnesim baronam Kampenhauzenam lietu nokārtot, norādot, ka visas nesaskaņas starp Lazdonas muižu nomnieku un zemniekiem izlīdzināmas pēc iespējas ātrāk. Lielie zaudējumi, ko ik dienas cieta K. G. Dumbergs, padarīja to mērenāku savās prasībās. 1821. gada 17. janvārī Kampenhauzens ģenerālgubernatoram ziņoja, ka panākta vienošanās. Lazdonas zemnieki panāca, ka muižas nomnieks tiem atlaida visus klaušu parādus, kas bija uzkrājušies no 1819. gada Jurgiem līdz 1820. gada Jurgiem — vairāk nekā 1000 zirdzinieku un 2300 kājnieku dienas, kā arī 285 vezumnieku dienas. Mantrausīgais muižas nomnieks bija pārliecinājies, ka, zemnieku pretestībai turpinoties, tam nekad neizdosies piedzīt lielo klaušu parādu, kas, pēc viņa izteiciena, esot uzkrājies «zemnieku nepaklausības dēļ», kā arī tāpēc, ka pagasta tiesnešiem neesot bijis ne vajadzīgās enerģijas, ne arī gribas izpildīt savus amata pienākumus un lietot vajadzīgos piespiedu līdzekļus. Savstarpēji vienojoties, muižas nomnieks un saimnieki vienmērīgi sadalīja darbam spējīgos kalpus un kalpones, ņemot vērā ikvienas zemnieku mājas lielumu resp. zemes vērtību dālderis. No smagā kalpu darba tika atbrīvoti vienīgi gados veci ļaudis vai arī tādi, kas pēc ārsta izmeklēšanas bija atzīti

par darba nespējīgiem. Pēc kalpu sadalīšanas katram
saimniekam varēja noteikt klaušu dienu skaitu un no-
devu lielumu.

1821. gada 25. janvarī ģenerālgubernators izteica pa-
teicību Cēsu apriņķa 1. iecirkņa draudzes tiesnesim
baronam Kampenhauzenam par Lazdonas zemnieku ne-
mieru galīgu likvidēšanu. Tajā pašā reizē muižas nom-
niekam K. Dumbergam oficiāli tika paziņots, ka ģeneral-
gubernators izteicis tam stingru rājienu par izlīguma
novilcināšanu un par tiesnešu nepamatotu apvainošanu.¹

¹ RAKA, 291. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas
V nodaļa, 1820. g., 2. sains, 66. lieta, 26.—29. lapa.

3. ZEMNIEKU CIŅA PAR KLAUŠU NOMAS ATCELŠANU 1822./23. UN 1823./24. SAIMNIECĪBAS GADĀ

Baltijas zemnieku brīvlaišanas vēsturē kritisks stāvoklis iesākās 1822. gadā, kad visās trijās guberņās brīvlaišanas pirmajā jeb pagaidu stadijā pārgāja kādi 200 000 zemnieku. Ģenerālgubernatoram visvairāk rūpju sagādāja saimnieku pirmās puses brīvlaišana Vidzemē, kur tā norisinājās daudz straujāk nekā Igaunijā un Kurzemē. Ja abās pēdējās guberņās zemnieku pārejai pagaidu stāvokli bija paredzēti 8 gadi, tad Vidzemē tā norisinājās četros gados. 1822./23. saimniecības gadā Igaunijā pagaidu stāvokli pārgāja ceturrtā sekcija resp. viena astotdaļa guberņas zemnieku, Kurzemē — pirmā astotdaļa, bet Vidzemē — puse jeb pavisam 20 000 saimnieku, bet kopā ar ģimenes locekļiem — apmēram 100 000 cilvēku, kas bija tikpat daudz kā Igaunijā un Kurzemē kopā. Sakarā ar to tieši Vidzemē varēja gaidīt nopietnus zemnieku nemieru uzliesmojumus. Tāpēc arī Vidzemes valdības iestādes līdz ar pašu ģenerālgubernatoru kopš 1822. gada augusta sagatavojās iespējamo nemieru apspiešanai.

Ģenerālgubernatora Pauluči viedoklis par līdzekļiem, ar kādiem varbūtējie zemnieku nemieru uzliesmojumi būtu apspiežami, izpaudās viņa norādījumos Vidzemes guberņas valdei, kas parakstīti 1822. gada 4. un 7. au-

gustā. Guberņas valdes uzraudzībā visām amatpersonām, sākot ar bruģu tiesnešiem, tika uzdots rūpīgi sekot zemnieku noskaņojumam, lai vajadzības gadījumā nekavējoties veiktu piemērotus pasākumus. Ģenerālgubernators tomēr ieteica nesteigties ar bruņota spēka izsaukšanu nemieru apspiešanai. Visām amatpersonām uzdeva izskaidrot zemniekiem brīvvaldības likumu saturu, lai tādējādi novērstu iespējamus pārpratumus. Tikai tad, ja izrādītos, ka notikusi ļaunprātīga zemnieku kūdišana uz nemieriem, vainīgo apcietināšanai un sodīšanai ieteica aicināt palīgā karaspēku; tomēr piekodināja darīt visu iespējamo, lai vajadzību pieprasīt karaspēku novērstu jau priekšlaikus. Līdz šim, kā atzīst marķīzs Pauluči, militārās eksekucijas nemieru apspiešanai bieži vien tikušas lietotas bez nopietnas vajadzības. Izsaucot karaspēku, bruģu tiesnešiem un draudzes tiesām turpmāk uzdeva ziņot un prasīt atļauju ne tikai guberņas valdei, bet arī pašam ģenerālgubernatoram.¹

Marķīzs Pauluči tomēr nebija gluži pārliecināts, vai valdības un tiesu iestādēm izdosies iegūt zemnieku uzticību tiktāl, ka atbrīvošanas reforma varēs notikt bez nemieru uzliesmojumiem. Lai nodrošinātos pret visām varbūtībām, ģenerālgubernators jau 1822. gada 5. septembrī iesniedza ziņojumu galvenā štāba priekšniekam kņazam Volkonskim. Pieprasot karaspēku, marķīzs Pauluči atgādināja, ka Rakverē (Vezenbergā), Tērbatā, Rīgā un Jelgavā līdz šim izvietotās Donas kazaku vienības 1821. gada novembrī un decembrī nosūtītas atpakaļ uz pulkiem. 1822. gada jūlijā Tērbatā gan atgriezies neliela kazaku komanda (25 cilvēki), bet ar to nepietiekoš, jo kazaki esot ļoti vajadzīgi arī Rīgā un tās

¹ CVA, 4. fonds, 31 609. lieta; RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 265. lapa.

apkaimē. Kazaku nepieciešamību ģenerālgubernators motivēja ar to, ka vajadzīgs apspiest zemnieku nepaklausību, tāpat arī tvarstīt bēgļus un dezertierus, kas lielā skaitā slēpjoties Rīgas tuvākās apkārtnes smilšu kalnos.¹ Desmit dienas vēlāk, 15. septembrī, Pauluči pieprasīja karaspēku arī Igaunijas guberņai. Pēterburgā ievēroja Baltijas guberņu īpatnējos apstākļus un apsolija militāru atbalstu, tomēr prāvākas karaspēka vienības uz Baltijas guberņām tika atsūtītas ne agrāk kā 1822. gada beigās un 1823. gada sākumā, kad Vidzemē jau sākās jauni zemnieku nemieru uzplūdi.

Saskaņā ar Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma 4. punkta un 8. paragrafa noteikumiem 1822. gada Miķeļos (29. septembrī) tika publicēti saimnieku saraksti, ko bija domāts atbrīvot 1823. gada Jurgos (23. aprīlī). Katram atbrīvojamam saimniekam jau 1822. gada Mārtiņos (10. novembrī) vajadzēja paziņot, vai viņš arī turpmāk — vismaz nākamās trīs gadus — grib palikt savās līdzšinējās mājās par nomnieku, apņemoties pildīt vaku grāmatās noteiktās klaušas un nodevas. Tādā gadījumā muižniekam nebija tiesības saimnieku no mājām padzīt. Turpretim, ja saimnieks no māju nomāšanas atteicās, muižnieks ar atbrīvotajām mājām varēja rīkoties pēc patikas.

Par saimnieku masveidīgu atteikšanos no mājām pirmās ziņas ģenerālgubernatoram piesūtīja Cēsu apriņķa tiesnesis. 1822. gada 20. novembrī tiesnesis fon Hagemeisters ziņoja, ka gandrīz bez izņēmuma visās Cēsu apkaimes muižās brīvlaižamie saimnieki atteikušies paturēt savas mājas nomā. Tas pats bija vērojams Gaujienas un Alūksnes draudzēs.² Pirmajos ziņojumos par

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1820. g.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 504. lapa.

zemnieku atteikšanos no nomas saistībām nebija kaut cik pilnīgāk noskaidroti atteikšanās motīvi. Ģenerālgubernators visu raudzīja izskaidrot ar vienkāršu pārpratumu. Pēc viņa domām, zemniekiem nebija pietiekoši saprotami izskaidrots brīvlaišanas likuma 17. un 18. paragrafs, kur bija norādīts, kādas būs šādas atteikšanās sekas. Ģenerālgubernators uzdeva Cēsu apriņķa tiesnesim pēc iespējas rūpīgāk un vispusīgāk iepazīties ar iemesliem, kāpēc saimnieki tik lielā skaitā atsakās no turpmākas māju nomāšanas. Šī parādība marķizu Pauluči sevišķi pārsteidza tāpēc, ka brīvlaižamo saimnieku pirmajā pusē bija ieskaitīti tieši «labākie» resp. turīgākie zemnieki, un par tiem visi bija pārliecināti, ka tie taču nemieros nepiedalīsies. Saņēmis Cēsu apriņķa tiesneša ziņojumu, marķizs Pauluči jau 22. novembrī uzdeva Vidzemes brīvlaišanas likuma ieviešanas komisijai nekavējoties sasaukt ārkārtēju sēdi, lai stāvokli vispusīgi apspriestu un lemtu par līdzekļiem, ar kādiem aplāpējami jau iesākušies zemnieku nemieri.¹ Dažas dienas vēlāk, 28. novembrī, ģenerālgubernators visiem Vidzemes apriņķu tiesnešiem deva norādījumus, kas darāms, lai novērstu nemieru tālāku izplatīšanos. Lielas cerības lika uz draudzes tiesnešiem, kas pēc sava amata stāvokļa bija vistuvāk zemnieku masām.

Tagad ģenerālgubernators jau bija ievācis tuvākas ziņas un noskaidrojis, ka zemnieku rīcība izskaidrojama ar divējāda rakstura motīviem. Saimnieku viena daļa — pēc viņa domām — atsakoties no māju nomāšanas aiz vienkārša pārpratuma: tie esot iedomājušies, ka tagad, lai iegūtu personas brīvību un nodrošinātu to sev un saviem pēcnācējiem uz visiem laikiem, esot nepieciešams atteikties no līdzšinējo māju nomāšanas, kas toreizējos

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 503. lapa.

apstākļos nenovēršami bija savienota ar kļaušu pildīšanu muižnieka labā. Pēc ģenerālgubernatora novērtējuma, šī saimnieku daļa nebija uzskatāma par bīstamiem nemierniekiem. Pauluči bija pārliecināti, ka apriņķa un draudzes tiesneši, izskaidrojot brīvvališanas likuma saturu, pratišot pārliecināt šos saimniekus netraucēt mieru un kārtību un izpildīt priekšniecības rīkojumus. Par ļaunprātīgiem un bīstamiem nemieru dalībniekiem uzskatīja tos saimniekus, kas 1822. gada Mārtiņos bija paziņojuši, ka atsakās turpmāk pildīt kļaušas, bet līdz ar to paskaidrojuši, ka nedomā atbrīvot savas mājas.¹

Ģenerālgubernators rīkojās ļoti enerģiski un norādīja kā Vidzemes guberņas valdei, tā arī brīvvališanas likuma ieviešanas komisijai, apriņķa tiesnešiem un citām amatpersonām apvienot visus spēkus nemieru kustības apslāpēšanai. Cēsīs, nemieru kustības galvenā centrā, tika izveidots kaut kas līdzīgs vietējam štābam, kura uzdevums bija izstrādāt visos sīkumos kaujas plānu nemieru pērēkļu iznīcināšanai. Valkas bruģu tiesnesis fon Tranzē, kas bija iemantojis marķīza Pauluči īpašu uzticību, saņēma rīkojumu doties uz Cēsīm un cieši sadarboties ar vietējo bruģu tiesnesi Augustu fon Hagemesteru un Cēsu apriņķa tiesnesi (arī fon Hagemesteru, iepriekšējā radnieku). Viņu rīcībā tika nodotas karaspēka vienības, un saskaņā ar dotajām pilnvarām tiem bija atļauti visi līdzekļi ļaunprātīgu baumu izplatītāju un nemieru kustības vadītāju izsekošanai un sodīšanai. Ģenerālgubernators atzina par nepieciešamu norādīt abiem bruģu tiesnešiem un Cēsu apriņķa tiesnesim, ka radušās pamatotas aizdomas par slepenas zemnieku organizācijas pastāvēšanu, kura nemierus vadot pēc noteikta plāna. Aizdomas par slepenas organizācijas pastāvēšanu un darbību

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 510. lapa.

ģeneralģubernators pamatoja ar to, ka saimnieku masveida atteikšanās no mājām tik plašā mērogā un ar tik lielu vienprātību neesot domājama bez slepeniem saka-riem, kopējām sanāksmēm un apspriedēm. Tikai ar tādas slepenas organizācijas palīdzību esot iespējams visos Vidzemes novados izplatīt vienādi ļaunprātīgas baumas par valdības nodomiem un rīkojumiem.¹ Viens no minētā Cēsu «štaba» galveniem pienākumiem bija sadzīt pēdas šai slepenajai organizācijai, ar bargiem soda līdzekļiem salauzt sazvērnieku ļaunos nodomus un iedvest zemnieku masām bailes un cieņu pret priekšniecību. Ģeneralģuber-natora uzdevumā uz Cēsīm steidzīgi virzījās karaspēka daļas no Valmieras, Veravas un citām karaspēka uztu-rēšanās vietām.²

Ja savos pirmajos norādījumos dažādām amatperso-nām ģeneralģubernators izvairījās nosaukt vārdā bīstamo sazvērnieku organizāciju, tad 1822. gada 8. decembrī vi-siem četriem apriņķa tiesnešiem, kā arī Cēsu un Valkas bruģu tiesnešiem un Sāmsalas landmaršalam, tika norā-dīts, ka zemnieku nemieros esot vainojama brāļu draudze. Pēc ievāktām ziņām, kā izteicās pats ģeneralģuber-nators, viņš esot pārliecinājies, ka zemnieku nemieru izplatīšanās rajoni sakrīt ar draudzēm, kurās esot vis-vairāk hernhutiešu piekritēju.³ Šī pārliecība marķizam Pauluči nostiprinājās vēl vairāk, kad decembra pirmajā pusē ģeneralģubernatora kancelejā saņēma ziņas par ne-mieru izcelšanos Valmiermuižā un tās apkārtņē — Val-miera bija viens no brāļu draudzes galveniem centriem Vidzemē.

Sākumā ģeneralģubernators mēģināja līdztekus hern-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 511. lapa.

² Turpat, 512. lapa.

³ Turpat, 534. lapa.

hutiēšiem vainu uzkraut arī Valmieras birģeļiem (namniekiem) un citiem iedzīvotājiem, kas, pēc viņa izteiciena, izmantojot zemnieku vientiesību un nesaprašānu un tos bīstamā kārtā uzkūdot pret pastāvošo iekārtu. Sakarā ar to Valmieras bruģu tiesnesis fon Gersdorfs saņēma norādījumu ievadīt rūpīgu izmeklēšanu, lai vainīgos varētu stingri sodīt.¹ Izmeklēšanas gaitā tomēr neizdevās savākt kaut cik pārliecinošus pierādījumus par Valmieras iedzīvotāju un namnieku līdzdalību 1822.—1823. g. zemnieku nemieros. Toties visu vainu varēja uzkraut vietējās brāļu draudzes locekļiem.

1822. gada beigās un 1823. gada janvarī ģeneralģubernatora kanceleja savāca precizākus datus par nemieru izplatību un to galveniem rajoniem. Izrādījās, ka itin visos Vidzemes ģubernāas apriņķos — kā igauņu, tā latviešu daļā — saimnieki masām atteicās no savu līdzšinējo māju nomāšanas. Nemieru kustībā piedalījās kā privatmuižu, tā kroņa muižu zemnieki; pārsvarā, protams, bija privatmuižu zemnieki. Ģeneralģubernatora novērtējumā par sevišķi ļaunprātīģu nemieru vietām nosauktas Alūksnes, Ģulbenes, Bērzaunes, Skujenes un Smiltenes, tāpat arī Mazsalacas un Alojās draudzes.² Tām pievienojās jau agrāk minētie nemieru rajoni Cēsu un Valmieras apkaimē. Kaut arī citos novados no mājām atteicās saimnieku mazākā daļa, atteikušos skaits tomēr bija tik liels, ka muižnieki vairs nevarēja savas muižas apsaimniekot ar klaušu darbu līdzšinējā apģomā; tāpēc ģeneralģubernatoram radās pārliecība, ka zemnieku rīcībā izpauģas «ļaunprātīģs nodoms nepildīt likumu, izmantojot pirmo izdevīģo ģadģjumu, t. i., Ģurģu dienu, kad sakarā ar tik lielu atteikušos skaitu iestātos pilnīģs

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. ģ., 2. lieta, 548. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. ģ., 3. lieta, 38. lapa.

saimnieciskais sabrukums»¹. Turklāt, pēc ģenerālgubernatora paša atzinuma, visās nemieru skartajās draudzēs tieši turīgākie saimnieki, kas brīvlaišanai bija izraudzīti pirmie, neslēpjot savu nodomu pretoties māju atdošanai muižnieku īpašumā.

Ģenerālgubernators Pauluči savā 1822. gada 2. decembra ziņojumā galvenā štaba priekšniekam kņazam Volkonskim norādīja, ka nemieri izvēršoties bīstamos apmēros un ka viņa rīcībā neesot pietiekoši līdzekļi, lai nomierinātu satrauktos prātus, bet zemniekus esot iespējams turēt likuma robežās tikai ar iebiedēšanu; tāpēc viņš, ģenerālgubernators, sazinājies ar 1. kājnieku pulka komandieri, lai karaspēka vienības, kas atradās Valmierā un Veravā, tiktu turētas trauksmes stāvoklī un ik brīdī būtu iespējams tās nosūtīt vajadzīgā virzienā. Bet, tā kā pastāvot bažas, ka ar viena kājnieku pulka palīdzību zemnieku stūrgalvību nebūs iespējams salauzt, jo nemieri draudot izplatīties arī Kurzemes un Igaunijas guberņās, tad ģenerālgubernators izteica cerību, ka izdosies izlūgt no ķeizara atļauju sūtīt uz Baltijas guberņām vismaz divus kazaku pulkus.² 1823. gada 3. janvārī Aleksandrs I tiešām pavēlēja nosūtīt ģenerālgubernatora Pauluči rīcībā vienu kazaku un vienu huzaru pulku. Pateikdamies par tādu ķeizara «žēlastību», Pauluči savā ziņojumā (1823. gada 16. janvārī) aizrādīja, ka daudzās muižās atbrīvojami saimnieki neslēpj «nodomu sacelties pret ķeizara apstiprināto zemnieku likumu, piesavināties savā īpašumā zemi un turpmāk nepildīt nekādus darbus muižnieka labā». Tālāk Pauluči izteica bažas, ka zemnieku nemieri var izvērsties plašumā un pieņemt

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1823. g., 104. un 227. lapa.

² RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1822. g., 19.a lieta, 421. lapa.

tikpat bīstamu raksturu kā 1784. un 1802. gadā, un tāpēc iedrošinājās izteikt savu neapmierinātību ar to, ka viņa rīcībā būšot tikai viens kazaku pulks un ne vairāk. Pēc vispār atzīta novērtējuma, vispiemērotākie nemieru apspiešanai esot kazaki, no kuriem zemnieki baidoties vairāk nekā no jebkuras citas karaspēka daļas. Turpretim huzarus Pauluči novērtēja ļoti zemu un sūrojās, ka radīšoties lielas grūtības huzaru un viņu zirgu apgādāšanā ar pārtiku un lopbarību.¹ Kazaki ieradās ar nokavēšanos 1823. gada maijā un tika novietoti katrā apriņķī pa sotņai.²

Nemieru sākumā, 1822. gada novembrī un decembrī, ģenerālgubernators visām amatpersonām, it īpaši apriņķu un draudžu tiesnešiem, ieteica pacietīgi izskaidrot zemniekiem brīvļaišanas likumu saturu, lai tos mierīgiem līdzekļiem pārliecinātu netraucēt kārtību un būt paklausīgiem priekšniecībai. Protams, arī šoreiz tika doti norādījumi par soda līdzekļu pielietošanu, tomēr pirmā vieta tika ierādīta likuma izskaidrošanai un zemnieku pamācīšanai. Pats ģenerālgubernators pieņēma zemnieku pārstāvjus un sarunās ar tiem centās ietekmēt nemieru dalībniekus. Tādas ģenerālgubernatora personīgās sarunas notika, piemēram, 1822. gada 6. decembrī ar Oļu muižas zemnieku pārstāvjiem.³ Tomēr, nemieru kustībai pieaugot un paplašinoties, marķizam Pauluči nācās pārliecināties, ka zemnieki neuzticas ne muižniekiem, ne mācītājiem, ne arī tiesnešiem un citiem ierēdņiem, bet gan vēro muižnieku un valdības ievadītos pasākumus brīvļaišanas likuma realizēšanai. Šo pasākumu ietekmē saimnieki ar

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1823. g., 19.—21. lapa.

² Turpat, 1825. g., 836.—838. lapa; RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 181. lapa.

³ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 529. lapa.

vien vairāk atteicās no māju nomāšanas. 1823. gada sākumā marķizs Pauluči krasi mainīja savu taktiku un par nemieru apspiešanas galveno līdzekli atzina militaro eksekuciju. Pārmaiņa ģenerālgubernatora nostājā izskaidrojama arī ar to, ka tieši 1823. gada janvāra sākumā kļuva zinams ķeizara norādījums, ka nemieru apslāpēšanā jārikojas enerģiski, tāpat arī tika paziņots, ka ķeizars pavēlējis sūtīt uz Baltijas guberņām papildu kara spēku.¹

Ģenerālgubernatora jaunā taktika zemnieku nemieru apspiešanā jo spilgti izpaudās 1823. gada 5. janvāra rīkojumos apriņķa tiesnešiem. Tā Rīgas-Valmieras apriņķa tiesnesim marķizs Pauluči piesūtīja norādījumu neatlaidīgi sodīt visus vainīgos par brīdinājumu tiem zemniekiem, kas noskaņoti tāpat kā sodāmie. Pēc ģenerālgubernatora atzinuma, daudzās Rīgas-Valmieras apriņķa draudzēs un muižās esot sākušies īsti nemieri. Papildus jau agrāk minētajām draudzēm par bīstamu nemieru centru nosaukta Alojās draudze — turienes notikumus nevarot izskaidrot ar vienkāršu zemnieku nezināšanu vai pārpratumiem, bet gan esot nojaušama noziedzīgu personu apzinīgi ļaunprātīga rīcība. Starp Rīgas-Valmieras apriņķa muižām, kurās zemnieki lielākā skaitā bija uzteikuši mājas, minētas Vecate, Rustūži, Ungurpils, Plātere, Stābeģi (Stakenberga), Košķe, Blome, Kaldabruņa, Vecbebri.² Tā, piemēram, Rustūžos par bīstamu noziedznieku ģenerālgubernators uzskatīja Liedmaņu saimnieku Ansi, kas tālā apkārtnē esot kļuvis pazīstams ar savu «ļaunprātību un uzkrītoši pārdrošo nekaunību». Arī citos pagastos esot izvirzījušies savi barveži, starp

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals. 1823. g., 19.—21. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 7. lapa.

tiem vairāki pagasta tiesneši. Protams, ģenerālgubernators stingri prasīja visus tos bargi sodīt. Bet pēc ģenerālgubernatora toreizējās izpratnes, sodāmi bija arī visi tie saimnieki, kas atteicās no māju nomāšanas, kaut gan viņi pielīdzināti mazāk bīstamiem noziedzniekiem. Reizē ar norādījumiem apriņķa tiesnešiem ģenerālgubernators deva rīkojumu, lai nemieru apspiešanā tiktu izmantoti Valmierā novietotā strēlnieku pulka kareivji. Bruģu tiesneša un virsnieku vadībā atsevišķas karaspēka vienības izsūtīja uz visām apriņķa draudzēm, kurās bija vērojama nemieru kustība. Visiem saimniekiem, kas iepriekšējā gada Mārtiņos bija paziņojuši par nomas uzteikšanu, pēc ģenerālgubernatora rīkojuma vajadzēja atņemt mājas tūlīt, negaidot 1823. gada Jurgus.¹

Tāda paša rakstura rīkojums tika nosūtīts Cēsu-Valkas apriņķa tiesnesim. Visi saimnieki, kas Mārtiņos bija atteikušies no mājām un savu atteikšanos neatsauca, nekavējoties bija izdzināti no tām.²

Kā jau agrāk norādīts, 1822. gada beigās sākās pirmie nemieru uzliesmojumi tieši Cēsu apriņķī. No ģenerālgubernatora rīkojumiem, kas izdoti 1823. gada janvarī un februārī, izriet, ka Cēsu apriņķī par galveniem nemieru centriem izveidojās Alūksnes, Skujenes un Bērzaunes draudzes. Par nemieru cēlējiem Bērzaunē atzina divus latviešu kareivjus no Cēsu invalidu komandas — apakšvirsnieku Andreju un kareivi Teni, kam bija uzdots apsargāt kroņa labības magazīnas Bērzaunē. Abus vainoja, ka viņi vietējiem zemniekiem nepareizi izskaidrojuši brīvvaldības likuma saturu, pie kam viņi to esot darījuši ar nolūku musināt zemniekus, lai tie vairs neklautītu muižniekiem. 1822. gada Mārtiņos paturēt mājas

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 11. un 43. lapa.

² Turpat, 31.—33. lapa.

nomā bija atteicies Bērzaunes muižas 91 saimnieks, ko muižas pārvalde, draudzes tiesnesis un pats ģenerālgubernators atzina par tādu notikumu, kas apdraud mieru un kārtību.¹

1822. gada beigās un 1823. gada sākumā nemieru kustība, pēc nepilnīgiem datiem, bija skārusi šādu Vidzemes latviešu daļas muižu novadus: Lejasmuižas, Plāteres, Vecates, Rustūžu, Stābeģu, Blomes, Kaldabruņas, Košķeles, Ķeižu, Kemeres, Ungurpils, Ogresgala, Kļavkalna, Kosas, Vecbebru, Jumurdas, Vestienas, Ozolmuižas, Kalnmuižas, Ziemeru, Mariņkalna, Lāzberģu, Korņeta muižas, Sausnējas, Mēdzūlas, Nītaures, Lielstraupes, Skujenes, Mārsnēnu, Mangaļu, Slokas mācītājmuižas, Augstrozes, Zaubes (Jaunpils) un Rencēnu — tātad pavisam 34 muižu novadus; starp tām bija arī dažas kroņa muižas: Kļavkalns, Skujene, Mangaļi, Mārsnēni un Slokas mācītājmuiža. Kroņa muižu, kuru zemnieki bija uzteikuši savas mājas, vēl vairāk bija Vidzemes igauņu daļā. Visā Vidzemē kroņa muižu, kuru zemnieki piedalījās 1822./23. gada nemieros, bija vairāk nekā divdesmit.

Kroņa zemnieku masveidīga atteikšanās paturēt mājas nomā piespieda ģenerālgubernatoru marķizu Pauluči nosūtīt īpašu rakstu Vidzemes kameralvaldei (1823. gada 12. janvārī). Ģenerālgubernators ierosināja, lai kameralvalde enerģiski gādātu par nemieru likvidēšanu kroņa muižās, jau laikus apslāpētu zemnieku vidū vērojamo pretestības garu un ar stingriem un ārkārtīgiem līdzekļiem brīdinātu visus, kas kaut domās iedrošinātos piekrist nemierniekiem. Nemieru apspiešanai viņš atzina par nepieciešamu ņemt palīgā karaspēku vairākās Tērbatas-Veravas apriņķa kroņa muižās: Kerknas, Techkveres,

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1823. g., 56. lapa.

Votigveres, Avinurmes, Mazkirepijas, Timmo, Marijas muižā, Otepejā, Mazrenku muižā un Kavildas muižās. Pernavas-Vilandes apriņķī kroņa muižu zemnieki atteicās no saviem nomas objektiem Kuresares, Kilingas, Pati muižā, Tarvastes mācītājmuižā un Aidu muižā. Plaša nemieru kustība bija vērojama Sāmsalas kroņa muižās — Tirimetsā, Tagamoisā, Vana- un Ūe-Leves muižās.¹ Norādījis, ka kroņa muižu zemnieku nemieros ļoti aktīvi esot paši turīgākie saimnieki, ģenerālgubernators vēlreiz atkārtoja, ka par galveniem nemieru cēlējiem uzskatāmi brāļu draudzes piekritēji un ka vislielākie un visplašākie nemieri esot tieši tajās draudzēs, kur rosīgāk darbojies brāļu draudzes saiešanas nami. Tarvastes kroņa mācītājmuižas zemnieki paziņojuši, ka viņi atsakoties klausīt muižniekam un mācītājam, bet paturot sev mājas un turpmāk maksāšot tikai valsts nodokļus.²

Tērbatas-Veravas apriņķī nemieru apspiešanai izmantoja Tērbatā novietotos flotes kājnieku pulka kareivjus, ar kuru palīdzību vietējais apriņķa tiesnesis fon Vulfs sarīkoja eksekuciju kā kroņa, tā privatās muižās: Otepejā, Pankoti, Mazrenku un Tammes muižās³, Veckavildā⁴, Piuskas muižā. Lielāki nemieru centri Vidzemes igauņu daļā izveidojās Rāpinas un Vastselinas draudzēs, kurās nemieru gars, pēc ģenerālgubernatora atzinuma, bija ieguvis ļoti bīstamu raksturu.⁵

Kaut gan ģenerālgubernators nemitējās apgalvot, ka 1822.—1823. gada zemnieku nemieros nojaušams sazvērnieku iepriekš izstrādāts plāns, — pēc viņa domām, šādu plānu jau iepriekš bija sagatavojuši brāļu draudzes

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 28. lapa.

² Turpat, 40. lapa.

³ Turpat, 31. lapa.

⁴ Turpat, 36. lapa.

⁵ Turpat, 53.—54. un 68.—69. lapa.

piekritēji savās naktis sanāksmēs, — tomēr arī šoreiz zemnieku kustībai bija stichisks, neorganizēts raksturs. No paša ģenerālgubernatora ziņojumiem, tāpat arī no tiesnešu izmeklēšanas aktīm izriet, ka zemnieku kustība nebija organizēta un apvienota, tāpēc arī zemnieku prasības un nodomi nebija apvienoti kopīgā programā. Nemieru notikumu norisē noskaidrojās, ka zemnieku lielumā daļa nebija apmierināta ar brīvlaišanas likumiem, bet ar «dumpīgu» uzstāšanos, kā izteicās savos ziņojumos ģenerālgubernators, tīkoja iegūt sev daudz lielākas tiesības, nekā bija paredzēts brīvlaišanas likumos, un nekādā ziņā negribēja pildīt vaku grāmatās nostiprinātās klaušas un maksāt nodevas. Tāpat viņi noraidoši izturējās pret visiem citiem likumos paredzētiem pienākumiem muižnieku labā. Tieši tādas prasības izvirzīja saimnieku lielākā daļa, kuri šo prasību realizēšanu gribēja un cerēja panākt mierīgiem līdzekļiem, bez varmācības.

1822. gada Mārtiņos saimnieki paziņoja, ka atsakās palikt savās līdzšinējās mājās par nomniekiem, bet arī neslēpa savu nodomu 1823. gada Jurgos nevienam neatdot savas mājas, nepildot ne klaušas, ne arī maksājot nodevas. Pēc ģenerālgubernatora atzinuma tādas vispārējo mieru apdraudošas zemnieku prasības un viņu ļauno nodomu izpaudumi bija vērojami daudzos Vidzemes novados. Lai gan saimnieki esot paziņojuši, ka vēloties palikt savās mājās, tomēr tie atklāti izsakoties, ka savu līdzšinējo zemi muižniekiem neatdošot un turpmāk nekādas klaušas vairs nepildīšot.¹ Pankoti (kroņa muižas) pagasta igauņu zemnieki 1822. gada 10. novembrī (Mārtiņos) bija paziņojuši, ka apņemoties savas mājas paturēt nomā vēl nākamās trīs gadus uz līdzšinējiem

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 31. lapa.

noteikumiem, bet jau mēnesi vēlāk, 9. decembrī, atsaukuši savu iepriekšējo paziņojumu, paskaidrodami, ka viņi gaidot jaunu zemnieku likumu, kas tiem sadalīšot visu pagasta zemi pēc dvēseļu skaita. Tāpat Otepejas kroņa muižas saimnieki bija izteikušies, ka arī viņi nogaidīšot, «ko darīšot dievs un ķeizars». Mazrenku muižas saimnieki atsaukušies uz to, ka viņi esot kroņa zemnieki un negribot no savas zemes aiziet, bet nogaidīšot, ko ķeizars ar viņiem darīšot.¹

Otrs saimnieku nogrupējums, pēc mācītāju, bruģu tiesnešu un draudzes tiesnešu ziņojumiem, bija ar mieru maksāt muižniekiem par mājām nomas naudu — gan tikai saskaņā ar vaku grāmatās uzdoto saimniecību novērtējumu dālderis un grašos (protams, pēc toreizējā naudas kursa sudraba rubļos un kapeikās). Vēlēšanos pāriet uz naudas nomu zemnieki bija izteikuši jau agrāk sakarā ar jauno vaku grāmatu izsniegšanu, kurās zemnieku zemes ienākumi, tāpat arī klaušu dienu un naturalo nodevu vērtība dālderis un grašos, tāpat kā XVII gadsimtā, bija aprēķināta ļoti zemu. Šie vaku grāmatu vērtējumi bija daudz zemāki par pastāvošām tirgus cenām un darba algām. Tā, piemēram, klaušu darba diena ar zirgu bija novērtēta par 4 grašiem, bez zirga — par 3 grašiem. Pēc toreizējā naudas kursa 1 dālderis (90 graši) līdzinājās aptuveni 1 rublim 32 kapeikām sudraba naudā. Tātad par vienu darba dienu ar zirgu tika rēķinātas 5—6 kapeikas, kamēr pēc brīva līguma darba alga zirdziniekam bija vismaz desmitkārt lielāka. Tāpēc arī zemniekiem būtu bijis ļoti izdevīgi pāriet uz naudas nomu, ja to aprēķinātu pēc zviedru laiku metodes dālderis un grašos, kā tas bija pieņemts vaku grāmatās. Tā, piemēram, jau brīvlaišanas priekšvakarā Piņķu muižas pagastā (Rīgas

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 18. lapa.

pilsētas patrimonialapgabalā) saimnieki ar Jāni Leitānu priekšgalā prasīja atbrīvot viņus no kļaušām un naturalām nodevām, kuru vietā izteica vēlēšanos maksāt vaku grāmatās uzrādītos dālderus un grašus. 1822. un 1823. gada nemieru kustības laikā šī prasība izplatījās pa visiem Vidzemes draudzes tiesu iecirkņiem. Liekas, ka 1822. gada beigās Pernavas-Vilandes apriņķa zemnieki bija pirmie, kas paziņoja šīs prasības. Tā, piemēram, Jaunkaristes muižā brīvlaižamie saimnieki paskaidroja, ka viņi paliekot savās mājās, bet atsakoties turpmāk pildīt vaku grāmatās paredzētās kļaušas un nodevas — viņi gribot maksāt nomu naudā saskaņā ar savu māju dāldeņu vērtību.¹ Sāmsalas igauņu zemnieki pat izgatavoja īpašu deklarācijas rakstu, ko bija sacerējis Vana-Leves pagasta rakstvedis. Šajā deklarācijā bija pateikts: sākot ar 1823. gada Jurgiem, zemnieki atsakoties pildīt kļaušas, tomēr savu zemi nevienam neatdošot un maksāšot par to nodokļus tikai kronim.² Bija arī atsevišķi gadījumi, kad saimnieki paskaidroja, ka 1823. gada Jurgos viņi atteikšoties no visiem saviem laukiem un paturēšot vienīgi ēkas un dārzus, «kamēr viņiem par tiem samaksāšot». Cēsu apriņķa Kļavkalna un Skujenes kroņa muižās brīvlaižamie saimnieki apriņķa tiesnesim izteicās, ka viņi savas saimniecības gan paturēšot, taču maksāšot par tām tikai naudas nomu saskaņā ar vaku grāmatā ierakstīto zemes vērtību. Līdzīgu atbildi deva Smiltenes zemnieki,³ un tādas pašas prasības deklarēja arī Pernavas-Vilandes apriņķa igauņu zemnieki. Tarvastes kroņa mācītājmuižas zemnieki vēlējās paturēt mājas vēl nākamajos trīs gados, tomēr ar iebildumu, ka

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 13. lapa.

² Turpat, 13.—14. lapa.

³ Turpat, 38. lapa.

viņi atsakās pildīt vaku grāmatā noteiktās kļaušas un nodevas, bet «klausīs vienīgi ķeizaram». Kuresares muižas zemnieki tāpat bija ar mieru kalpot ķeizaram, bet atteicās pildīt par mājām un zemi vaku grāmatās noteiktās kļaušas.¹

Saimnieku trešais nogrupējums atteicās no mājām aiz bailēm zaudēt iegūto personas brīvību. Starp zemniekiem klīda baumas, ka, paliekot līdzšinējās mājās par nomniekiem, tos atkal uzskatīšot par dzimtļaudīm, kas saistīti pie zemes; tāpēc, lai iegūtu likuma piešķirto personas brīvību, jāatsakoties no mājām: «Tas viņiem jādārot brīvlaišanas pasludināšanas laikā, lai nezaudētu dāvāto brīvību.»²

Draudžu un apriņķu tiesneši, tāpat arī ģenerālgubernators šādu zemnieku nostāju iztulkoja kā zemnieku parasto muļķību. Šāds uzskats izteikts arī vēlāko laiku historiografijā, tomēr jāsaprot, ka īstenībā nevis zemnieki runāja un darija muļķības, bet gan tie, kas zemnieku rīcībai deva šādu novērtējumu. Zemnieku personas nebrīvība un atkarība no muižniekiem visos laikos bija cieši saistīta ar kļaušu saimniecības attīstību. Latviešu un igauņu zemniekiem XIX gadsimta sākumā gan nebija vēstures zināšanu, bet, ikdienas pieredzes mācīti, tie ļoti labi izprata kļaušu un dzimtbūšanas visciešāko savstarpējo sakarību. Varam tikai apbrīnot zemnieku tālredzību un stāvokļa pareizo izpratni, kad viņi izteicās, ka personas brīvība vien maz ko dos, ja kļaušu noma apdraudēs viņu personas brīvību un tāpēc, lai to nodrošinātu sev un saviem pēcnācējiem, jādara gals kļaušu iekārtai.

Daudz saimnieku atteicās no māju nomāšanas, lai

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 40. lapa.

² CVA, 4. fonds, 32465. lieta.

«iebidētu muižniekus» un piespiestu tos iznomāt zemi uz izdevīgākiem noteikumiem. Atsakoties no mājām, zemnieki izpauda savu protestu pret brīvlaišanas likumiem, kas zemi atdeva muižniekiem. Kā izsakās barons Bruinings, «ne mazums ir zemnieku, kas pārliecināti, ka viss tas esot muižnieku izgudrots, kuri šoreiz, tāpat kā vienmēr, ievērojot vienīgi savu pašu labumu»¹.

Nemieru kustība sāka pieaugt arī Igaunijas guberņā. Ģenerālgubernatora ziņojumā ķeizaram minētas Nibi muiža un Koluveres pilsmuiža (Schloss Lohde), kuru zemnieki «maldīgi» domājot, ka viņiem, nepieņemot muižnieku priekšā liktos nomas noteikumus, ir tiesības paturēt savas mājas uz agrākajiem, vaku grāmatās paredzētajiem noteikumiem.²

Sakarā ar brīvlaišanu izraisījusies nemieru kustība ļoti uztrauca ģenerālgubernatoru. Saimnieku masveidīga atteikšanās no mājām radīja bažas, ka 1823. gada Jurgos sāksies vispārēja bruņota sacelšanās. Lai novērstu šīs varbūtējās briesmas, ģenerālgubernators brīdināja muižniecību, ieteicot tai uzmanīties. Kaut gan 1823. gada Jurgos stājās spēkā ar brīvlaišanas likumiem muižniekiem piešķirtās īpašuma tiesības uz tām zemnieku mājām, kuru saimnieki ieguva personas brīvību, ģenerālgubernators tomēr ieteica muižniekiem šīs jaunās tiesības tūlīt neizmantot un nepadzīt saimniekus, bet atstāt tiem mājas vēl turpmākos trīs gadus uz līdzšinējās vaku grāmatās paredzētajiem noteikumiem. Neizmantot muižniekiem savas tiesības ieteica arī tajos gadījumos, kad saimnieki 1822. gada Mārtiņos no mājām gan bija atteikušies, bet vēlāk, «savu kļūdu atzīdami», šo atleikšanos

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, barona K. Bruininga 1822. gada 23. decembra iesniegums ģenerālgubernatoram.

² RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals. — Ģenerālgubernatora ziņojums ķeizaram, 300.—301. lapa.

atsaukuši; arī šos saimniekus ieteica atstāt viņu mājās par nomniekiem vēl nākamās trīs gadus, lai šajā «tik izšķirošā brīdī kā pašreizējais arī muižu īpašnieki būtu darījuši visu iespējamo vispārējā miera saglabāšanai»¹. Protams, ģenerālgubernatora rekomendācija nebija obligāta muižniekiem, kuri varēja to arī neievērot. Mēģinājums ietekmēt muižniekus ar landratu koleģijas palīdzību maz ko līdzēja.

Ģenerālgubernators joprojām palika tādā pārliecībā, ka zemnieku nemieru cēloņi ir izskaidrojami ar pārpratumiem, kas radušies tāpēc, ka zemnieki nezinot brīvlaišanas likumu saturu un noteikumus. Kā landratu koleģijai, tā Vidzemes guberņas valdei tika uzdots iepazīstināt zemniekus ar likumu noteikumiem, kas bija domāti pārejas stāvoklim, tomēr arī nekavējoties sodīt nemieru dalībniekus un kūdītājus. Sakarā ar to 1823. gada 15. janvārī tika publicēts Vidzemes guberņas valdes patents. Visiem draudzes tiesnešiem tika uzdots paziņot saimniekiem, kas savas mājas bija uzteikuši, sekojošo:

1. Nevienam, kas savas mājas neuzteic, neatgriežas atpakaļ dzimtbūšanas stāvoklī, bet iegūst visas tiesības, ko zemnieku brīvlaišanas likumi tam nodrošina; ja viņš mājas patur, tad nomas tiesības tiek nodrošinātas uz trim gadiem vai uz tādu laiku, par kādu viņš vienojies ar muižnieku.

2. Kas mājas uzteicis, tam tās būs jāatstāj nākamajos Jurgos, pie tam ne viņa bērniem, ne radniekiem nevar būt nekādu pretenziju uz tām un saskaņā ar 484. paragrafa 7. punktu puse dzīvojamo un saimniecības ēku jānodod pēcnācējam jau 1. februārī, bet Jurgos mājas jāatbrīvo pilnīgi.

¹ CVA, 214. fonds, Landratu koleģijas archīvs. — Ģenerālgubernatora Pauluči 1823. gada 12. janvāra raksts landratu koleģijai.

3. Jāpaskaidro saimniekiem brīvlaišanas likuma 33. paragrafs, kas noteica, ka bijušajam saimniekam jānodod pēcnācējam kā ēkas, tā visa saimniecība pilnīgā kārtībā. Ja saimniecības un ēku stāvoklis neatbilst šiem noteikumiem, tad visa saimnieka manta pāriet pagasta tiesas uzraudzībā un tiek izūtrupēta, lai segtu izdevumus, kas saistīti ar ēku nepieciešamo remontu, trūkstošā dzelzs inventara atvietošanu, kā arī nolaisto lauku uzlabošanu — grāvju tīrīšanu, žogu labošanu utt.

4. Visiem saimniekiem, arī tiem, kas mājas uzteikuši, jāpaskaidro, ka nav tāda likuma, pēc kura muižniekam būtu pienākums samazināt klaušas vai nodevas vai aizvietot tās ar naudas nomu, bet ka tāda samazināšana vai aizvietošana atkarīga no muižnieka uzskatiem un labas gribas.

5. Kārtības uzturēšanas nolūkā, pārejot brīvībā, jāpaziņo un jāizskaidro saimniekiem attiecīgie likuma paragrafi, kas noteic, ka pirmajos trijos gados pēc brīvlaišanas zemnieks nedrīkst pāriet uz dzīvi citā draudzes novadā (13. §), nedrīkst pamest zemkopību un pāriet uz dzīvi pilsētās (15. §), jau pirms brīvlaišanas jāsamaksā visi parādi muižniekam (21. §), neviens nedrīkst pāriet uz citu pagastu, pirms neuzrāda līgumu, kas noslēgts jaunajā vietā ar muižnieku (28. §), kā arī jādod garantija par visu nodokļu kārtīgu samaksu pagasta tiesai (65. §).

6. Saimnieki jābrīdina, ka saskaņā ar 545. paragrafu visiem, kas atteikušies no mājām un paliek savā pagastā, divu mēnešu laikā jāsalīgst par kalpiem pie citiem saimniekiem, jo citādi tos uzskatīs par klaidoņiem, kas sodāmi ar arestu vai citiem policijas sodiem.

Guberņas valde uzlika policijas un tiesu iestādēm stingru pienākumu rūpīgi meklēt visus kūdītājus un miera traucētājus, tos tūlīt apcietināt un nodot bargai

sodišanai, jo esot saņemtas drošas ziņas, ka maldīgos uzskatos par zemnieku likumu saturu un to izpratni esot vainojami galvenokārt ļaudis, kas izplatot nepamatotas baumas un ļaunprātīgi ietekmējot zemniekus, «nelietīgi izmantojot to ierobežotās spriešanas spējas»¹.

Apriņķa un bruģu tiesneši, tāpat arī citas amatpersonas, izpildot ģenerālgubernatora un Vidzemes guberņas valdes rīkojumus, karaspēka pavadībā apmeklēja visus galvenos nemieru centrus. Savos ziņojumos ģenerālgubernatoram šīs amatpersonas nosauca apcietināto un sodīto zemnieku vārdus; tas dod iespēju tuvāk iepazīties ar personām, kam nemieru kustībā bijusi vadītāju loma.

Rīgas-Valmieras apriņķī nemieru apspiešana turpinājās vēl 1823. gada februārī un martā. Šajā sakarībā ģenerālgubernatora atzinību un valdības pateicību izpelnījās apriņķa tiesnesis fon Klots un tiesas asesors fon Hartviss. Stābeģu muižā tika apcietināti pieci saimnieki — Celmiņu Tenis, Stīpara Indriķis, Bokas Indriķis, Lagasta Krišs un Slakteru Toms. Visi viņi apriņķa tiesā nožēloja savu piedalīšanos nemieru kustībā un lūdza piedošanu. Ģenerālgubernators piekrita «noziedznieku» atbrīvošanai no apcietinājuma, nepiespiežot tiem miesas sodu, kaut gan Celmiņu Teni un Stīpara Indriķi atzina par pagasta ļaužu kūdītājiem pret brīvlaišanas likumiem. Visiem tika piedraudēts, ka viņi saņems divkāršu sodu, ja vēl piedalīsies nemieros. Rustūžos pie atbildības sauca Liedmaņu Ansi, Ungurpils pagastā — Riecēnu Jāni un Kaķišu Jāni. Arī tie pasteidzās apriņķa tiesā nožēlot grēkus un apsolījās laboties, tāpēc ģenerālgubernators arī viņus atstāja bez soda. Šāda zemnieku barvežu apžēlošana izskaidrojama ne jau ar īpašu cilvēku milestību,

¹ Latvijas Valsts bibliotēka, Vidzemes patentu krājums, B 340(P), 185. nr., 1823. gada 15. janvāra patents.

kas nebūt nebija marķiza Pauluči rakstura īpašība, bet gan ar taktiskiem apsvērumiem. Apžēlojot mazāk vainīgos, gribēja ietekmēt tos zemniekus, kas februara mēnesī vēl nepārstāja pretoties valdības rīkojumiem.

Rīgas-Valmieras apriņķī par bīstamu nemieru perēkli uzskatīja Plāteres (Moizekiles) muižu. Vietējo zemnieku vadoņi — bijušais pagasta vecākais Ramoļes Indriķis un igauņu saimnieks Simmi Juhans jau agrāk bija apcietināti un ievietoti Limbažu cietumā. Tomēr zemnieku nemieri Plāterē nemitējās arī pēc šīm apcietināšanām. Starp cīņas aktivajiem dalībniekiem izvirzījās rekrūša sieva Kerte, pagasta tiesas loceklis Nabasta Merts un jaunais pagasta vecākais Simmi Juhans. Par sevišķi bīstamu musinātāju atzina pagasta tiesas piesēdētāju Ķirblas Jāni, kas kūdījis Plāteres muižas zemniekus pretoties brīvlaišanas likumam un Vidzemes guberņas valdes 1823. gada 15. janvāra patentam. Vietējie zemnieki muižniekam bija paziņojuši, ka uzskatot sevi par brīviem ļaudīm, kas esot «augstā kroņa» aizstāvībā, un atsakoties turpmāk pildīt klaušas. Ķirblas Jānis bija apsūdzēts, ka «likuma nesaprašanas un ļaunprātības dēļ» viņš stāgājis no mājas uz māju, aģitēdams pret brīvlaišanas likumu un valdības rīkojumiem. Par to draudzes tiesa viņam piesprieda padzišanu no mājām un 10 pāru rīkšu pie Rūjienas baznīcas kauna staba.¹ 1823. gada 2. februārī tika dots rīkojums apspiest nemierus Plāterē, ņemot palīgā Valmierā novietotā strēlnieku pulka kareivju rotu. 17. februārī apriņķa tiesnesis ziņoja ģenerālgubernatoram, ka eksekūcija Plāterē pabeigta. Visi par vainīgiem atzītie tika apcietināti un saņēma smagu miesas sodu, arī rekrūša sieva Kerte. Bijušo pagasta tiesas piesēdētāju

¹ CVA, 109. fonds, Hoftiesas kriminaldepartamenta spriedumi, 1823. g., 1323. lieta.

Ķirblas Jāni kā bīstamu kriminalnoziedznieku nodeva Rīgas apriņķa zemes tiesai.¹

Rīgas apriņķa tiesas asesoram fon Hartvisam ģenerālgubernators uzdeva apspiest nemierus Vecbebros, Jaunpilī, Meņgelē un Kaldabruņā. Asesora rīcībā nodeva rotu kareivju ar vajadzīgo virsnieku skaitu. Militaro eksekuciju un vainīgo sodīšanu minētajās muižās galīgi pabeidza marta mēnesī. Tā paša apriņķa Augstrozes un Rencēnu muižās arī martā notika izmeklēšana par saimnieku atteikšanos no māju nomāšanas.² Tātad Rīgas apriņķī zemnieku nemieri, kas bija saistīti ar saimnieku pirmās puses brīvīšanu, ilga līdz pat 1823. gada martam un izbeidzās neilgi pirms Jurgiem.

Cēsu-Valkas apriņķī, kur nemieru kustība izvērās daudz plašāka, tās apspiešana atdūrās uz sevišķi spēcīgu zemnieku pretestību. Bez karaspēka palīdzības nemieri tika likvidēti tikai atsevišķās muižās: Ogresgala muižā, Kļavkalnā, Kosas muižā, Jumurdā, Ozolmuižā un Vestienā. Kā ziņoja Cēsu apriņķa bruģu tiesnesis, ar lietpratīgu pamācīšanu tam esot izdevies zemniekus pārliecināt atgriezties pie kārtības. Ģenerālgubernators piekrita bruģu tiesneša ierosinājumam, ka minētajās muižās varot apmierināties ar policejiskiem līdzekļiem, neaicinot palīgā karaspēku.³ Cēsu apriņķī karaspēku lietoja vispirms, lai apspiestu plašos zemnieku nemierus Bērzaunes draudzē. 13. februārī ģenerālgubernators deva norādījumu Cēsu apriņķa bruģu tiesnesim abus agrāk minētos latviešu karavīrus — apakšvirsnieku Andreju un kareivī Teni bargi sodīt ar miesas sodu, visiem Bērzaunes

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 83. un 116. lapa.

² Turpat, 142. lapa.

³ Turpat, 92. lapa.

zemniekiem klātesot, «par piemēru un biedinājumu» tiem, kas jūtot līdzī abiem noziedzniekiem.¹

Par zemnieku kūdīšanu pret brīvlaišanas likumiem tika saukts pie atbildības arī brīvais latvietis Juris Millers — Vidzemes hoftiesas apkalpotājs. Nemieriem sākoties, tas bija atradies savā dzimtajā pagastā Mēdzulā un sarunās ar zemniekiem par brīvlaišanas likumiem izteicies kritiski. Ar ģenerālgubernatora atļauju un rīkojumu Juri Milleru bruģu tiesnesis nopratināja, inkriminējot tam «nepatiesu baumu izplatīšanu par brīvību». Apsūdzību tomēr neizdevās pierādīt, un Juri Milleru attaisnoja.²

Visilgāk nemieri turpinājās Cēsu apriņķa pagastos: Kalnamuižā, Ziemeros, Mariņkalnā un Lāzberģu muižā. Sakarā ar to, ka krietna daļa saimnieku ne ar pamācīšanu, ne ar soda līdzekļiem nebija piedabūjami atsaukt agrāko nomas uzteikšanu, ģenerālgubernators atzina, ka Alūksnes un apkārtējās draudzēs «parādījies sevišķi ļaunprātīgs un spītīgs nemiera gars»³. 23. februārī ģenerālgubernators deva rīkojumu nosūtīt uz Alūksnes draudzi pietiekoši daudz karaspēka, lai nemieru kustību steidzīgi apspiestu. Par nemieru galveno centru uzskatīja Lāzberģu pagastu. Vietējo pagasta vecāko, pagasta tiesas priekšsēdētāju un divus pagasta tiesas locekļus atzina par nemiernieku barvežiem, kas ar savu rīcību sakūdījuši vairāku apkaimes pagastu zemniekus.

Izpildot ģenerālgubernatora rīkojumu, Cēsu-Valkas apriņķa bruģu tiesnesis Augusts fon Hagemeisters 1823. gada marta mēneša sākumā ieradās Alūksnes draudzē, lai ar karaspēka palīdzību apspiestu nemierus

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 98. lapa.

² Turpat, 107. un 133. lapa.

³ Turpat, 119. lapa.

Lāzbergu muižā, Ziemeros, Kalnamuižā un citās vietās.¹ Par vienu no nemieru galveniem kūditājiem un vadoņiem atzina Ziemeru muižas mežsargu Sila Juri, kas uz vietas saņēma 30 nūjas sitienus un pēc tam karaspēka apsardzībā tika nogādāts Cēsu apriņķa tiesā. Sila Juri apsūdzēja, ka viņš kopā ar citiem saimniekiem esot kūdījis atteikt mājas, jo citādi zemnieki zaudēšot brīvu ļaužu tiesības un atkal nokļūšot dzimtļaužu stāvoklī. Viņa ietekmē saimnieki bija nolēmuši ne tikai atteikties no māju nomāšanas, bet arī paziņojuši, ka 1823. gada Jurgos viņi neatdošot mājas muižniekam un kategoriski atsakoties pildīt klaušas un maksāt nodevas. Pārcietis smago miesas sodu, Sila Juris arī apriņķa tiesā joprojām stūrgalvīgi apgalvoja, ka viņš pats un visi zemnieki turpmāk piederēsot tikai dievam un ķeizaram un tāpēc neviens tiem nevarot mājas atņemt. Par tādu stūrgalvību tiesa Sila Jurim atkal piespieda miesas sodu — 10 pārus rīkšu un 3 mēnešus cietuma. Kā tiesas spriedumā norādīts, Sila Juris neesot bijis vienīgais, kas uzstājies pret zemnieku brīvlaišanas likumiem, tomēr viņš sodāms bargāk par citiem, tāpēc ka izrādījies ļoti spītīgs un sevišķi stūrgalvīgi noraidījis katru mēģinājumu paskaidrot likuma saturu un būtību.² Pārējos Alūksnes draudzes zemniekus piespieda atsaukt iesniegto atteikšanos no mājām, novietojot viņu mājās karaspēku.

Vairāki no mājām atteikušies Cēsu apriņķa saimnieki, nenogaidījuši 1823. gada Jurgus, bez atļaujas un pasas devās uz Rīgu meklēt darbu. Tādā noziegumā apsūdzēja, piemēram, divus Korna muižas saimniekus — Pēteri

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 116.—117. lapa.

² CVA, 109. fonds, Hoftiesas kriminaldepartamenta spriedumi, 1823. g., 1152. lieta; 4. fonds, Vidzemes guberņas valde, 32 640. lieta.

un Jēkabu Skultanus, kas vairākas nedēļas bija nodzīvojuši Rīgā un sameklējuši arī darbu. Pamatojoties uz ģenerālgubernatora rīkojumu, līdz ar abiem Skultaniem pie atbildības sauca galdnieku amata (cunfites) zelli Johanu Hindrichsonu, kam piederēja Baloža iebraucamā vieta, kur abi iebraukušie zemnieki bija apmetušies. Tāpat pie atbildības sauca Ilģuciemā dzīvojošo uzņēmēju Johanu Fridrichsonu, kurš bezpasiniekus bija pieņēmis darbā. No mājām aizgājušos saimniekus pēc ģenerālgubernatora pavēles «bargi sodīja ar miesas sodu» un abus piespieda atgriezties savā pagastā.¹

Pielietojot visus patentā uzskaitītos drošības līdzekļus, kā ģenerālgubernators pats atzina, tika sasniegti vēlamie rezultāti. Pēc ģenerālgubernatora izpratnes, pie tādiem līdzekļiem piederēja stingrība pret ļaunprātīgiem likuma pārkāpējiem un kūdītājiem, karaspēka pārvietošana, kā arī tiesu iestāžu un amatpersonu enerģiskā rīcība. Viss tas, kopā ņemot, esot atvēsinājis zemnieku sakarsētos prātus. Savā ziņojumā Aleksandram I marķīzs Pauluči jau 1823. gada 7. martā apgalvoja, ka esot panākta nemieru apspiešana Sāmsalā, kur zemnieku nepaklausība bijusi jo bīstamāka tāpēc, ka tur nav bijis pietiekoši daudz karaspēka, bet zemniekiem, kas nodarbojās ar roņu medībām, esot šaujамie ieroči.²

Ar tādiem pašiem līdzekļiem tika apspiesti zemnieku nemieri Tērbatas-Veravas apriņķī. Piuskas muižas novadā par nemieru vadoņiem un kūdītājiem atzina pagasta tiesas piesēdētājus Kocha Pēteri un Meldera Jāku. Kopā ar pārējiem saimniekiem viņi bija paziņojuši, ka, sākot ar 1823. gada Jurgiem, beigšot pildīt klaušas un maksāt

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1823. g., 120. un 128. lapa.

² Turpat, 106. un 107. lapa.

nodevas muižai, bet saimnieki palikšot katrs savās mājās, jo uzskatot tās par savu un nevis par muižnieka īpašumu. Tikai ar lielām pūlēm vietējai draudzes tiesai bija izdevies pārliecināt pārējos saimniekus izmest no galvas šo «maldīgo» uzskatu, bet abi tiesas piesēdētāji bija palikuši pie savas agrākās pārliecības, ka zemnieku mājas ir saimnieku īpašums.¹ Rapinas draudzē par galveniem noziedzniekiem atzina Rusas pagasta vecāko Puni Pēteri un skolotāju Tolsta Juhanu. Abus tos pēc ģenerālgubernatora rīkojuma apcietināja un nodeva tiesai.²

Ģenerālgubernators savā 1823. gada 18. maija ziņojumā ķeizaram min datus par miesas sodiem, kas zemniekiem piespriesti, apspiežot nemieru kustību (sk. tabulu).³

Vidzemes zemniekiem piespriestie sodi

(pēc ģenerālgubernatora 1823. gada 18. maija ziņojuma)

Aprinķis	Muižu skaits, kur notikušas eksekūcijas	Bruģu tiesas sodīti zemnieki	Pēc tiesas sprieduma sodīti kā kriminālnoziedznieki	Pavisam sodīti
Rīgas	3	8	1	9
Cēsu	4	26	1 (un 2 kareivji)	27 (29)
Tērbatas	5	10	6	16
Pernavas	7	39	7	46
Sāmsalā	9	30	4 (un 1 robežsargs)	34 (35)
Visā Vidzemē . . .	28	113	19 (22)	132 (135)

¹ CVA, 109. fonds, Hoftiesas krimināldepartamenta spriedumi, 1823. g., 216. lieta.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 104. un 105. lapa.

³ CVA, 1. fonds (Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku lietu nodaļa), 1823. g., 108. lieta; RAKA, 291. fonds, 1823. g., 228. lapa.

Jāņem vērā, ka šie dati ir nepilnīgi, jo visvairāk mīe-
sas sodu tika piespriests tieši maija un jūnija mēnešos,
kas šajā uzskaitījumā vairs neietilpst. Nemieru dalībnieki
sodīti, kā norāda ģenerālgubernators, atkarībā no ap-
stākļiem un nozieguma smaguma ar nūju, rikstēm, cie-
tumu vai naudas sodu. Krimināltiesai nodoti tikai 19 (22)
cilvēki, kam piespriesta pēršana ar rikstēm, publiski iz-
pildot šo sodu pilsētās tirgus laukumā, bet uz laukiem —
pie kauna staba baznīcas priekšā. Daudzi no šādi sodī-
tiem pēc tam vēl tika ieslodzīti darba namā. Bet tos
zemniekus, kas līdz tam bija bijuši kaut kādos amatos
pagasta tiesā vai citur, no amata atcēla. Dažiem sodīta-
jiem saimniekiem atņēma arī tiesības turpmāk būt par
zemnieku māju nomniekiem.

Pārskatā par 1822./23. saimniecības gadu ģenerālgu-
bernators Pauluči ar sevišķu gandarījumu norādīja, ka
minētie līdzekļi esot izrādījušies pietiekoši, lai piespiestu
saimniekus palikt savās mājās par nomniekiem. Gandrīz
visi, kas 1822. gada Mārtiņos bija atteikušies no mājām,
piespiesti atteikšanos atsaukt. Pamatojoties uz bruģu
tiesnešu un apriņķa tiesnešu ziņojumiem, ģenerālguber-
natora kanceleja savākusi interesantus datus par nemieru
norisi Vidzemes latviešu apriņķos (sk. tabulu 138. lpp.).¹

Ģenerālgubernatora pārskatā minētie oficiālie dati uz-
skatāmi par nepilnīgiem. Tā Rīgas apriņķa III draudzes
tiesas iecirknī uzrādīti pavisam 36 saimnieki, kas 1823.
gada Jurgos atstājuši mājas, bet vietējais draudzes ties-
nesis Bolto fon Hohenbachs savā 4. maija ziņojumā ģe-
nerālgubernatoram norādīja, ka tikai Jaunpils (Zaubes)
pagastā vien, nerunājot par pārējiem, no māju nomāša-
nas atteikušies 27 saimnieki, kas salīguši par kalpiem

¹ CVA, 1. fonds, Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas
zemnieku lietu nodaļa, 1823. g., 108. lieta.

Vidzemes latviešu apriņķu zemnieku atteikšanās no mājām
(pēc ģenerālgubernatora kancelejas ziņām)
A. Rīgas - Valmieras apriņķis

Draudzes tiesas iecirknis	Muižas	1822. gada Mārtiņos atteicās no māju nomāšanas	Atteikšanos vēlāk atsaucā	1823. gada Jurgos mājas atstāja
I	Slokas mācītāj-muižā	3 saimnieki	3 saimnieki	—
II	Lejasmuižā Kaldabruņā Nītaurē	49 ..	43 ..	6 saimnieki
III	Jaunpili u. c. .	64 ..	28 ..	36 ..
IV	Lielstraupē Augstrozē . . .	77 ..	69 ..	8 ..
V	Vecatē Rustūžos Stābegos Ungurplī	49 ..	43 ..	6 ..
VI	Plāterē (Molze- kilē) Košķelē	54 ..	35 ..	19 ..
Pavisam		296 saimnieki	221 saimnieki	75 saimnieki

(tabulas turp. sk. 139. lpp.)

pie citiem saimniekiem.¹ Rīgas apriņķa II draudzes tiesas iecirknī ietilpa arī Nītaures draudze. Nītaures pils īpašnieks grafs Fermors sūdzējās ģenerālgubernatoram, ka 1823. gada pavasarī un vasarā vairāki saimnieki atstājuši mājas un aizgājuši par kalpiem citās mājās.² Turpretim tabulā Rīgas-Valmieras apriņķa II draudzes tiesas iecirknī uzrādīti pavisam tikai 6 saimnieki, kas 1823. gada Jurgos savas mājas atstājuši. Šie piemēri dod

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 200. lapa.

² Turpat, 433. lapa.

B. Cēsu - Valkas apriņķis

Draudzes tīkšas iecirknis	Muižas	1822. gada Mārtiņos atteicās no māju nomāšanas	Atteikšanos vēlāk atsauca	1823. gada Jurgos mājas atsāja
I	Mārsnēnos . . .	84 saimnieki	62 saimnieki	22 saimnieki
II	Bērzaunē u. c.	154 „	154 „	—
III	Ogriņos Kļavkalnā Kosā Mēdzulā	75 „	75 „	—
IV	Jumurdā Vestienā Skujenē	51 „	47 „	4 „
V	Kalnamulžā Ziemeros Mariņkalnā Lāzbergos . . .	319 „	317 „	2 „
VI	Blomē Smiltēnē	39 „	36 „	3 „
VII	Gulbenes draudzes muižās .	7 „	—	7 „
VIII	Rencēnos . . .	51 „	51 „	—
Pavisam . . .		780 saimnieki	742 saimnieki	38 saimnieki

īemeslu nopietni apšaubīt arī pārējo datu precizitāti, un jāatzīst, ka tabulām ir vienīgi ilustratīva nozīme, mēģinot noskaidrot jautājumu, kādos Vidzemes latviešu daļās novados nemieru kustība bija visvairāk izplatīta.

Analizējot minētajā ģenerālgubernatora pārskatā uzskaitītos datus, varam secināt, ka 1822.—1823. gada nemieru kustība daudz intensīvāk norisinājās Vidzemes

īgauņu apdzīvotos apriņķos. Par to liecina sekojošā tabula, kurā attiecīgie dati sakopoti pa apriņķiem.¹

Vidzemes zemnieku atteikšanās no mājām
(pēc ģenerālgubernatora pārskata)

Apriņķis	1822. gada Mārtiņos atteikušies no mājām	Vēlāk izteikušies par palikšanu savās mājās	Pēc 1823. gada Jurģiem atteikušies mājas nomāt
Rīgas	296 saimnieki	224 saimnieki	72 saimnieki
Cēsu	780 „	742 „	38 „
Tērbatas	1588 „	1462 „	126 „
Pernavas	959 „	797 „	162 „
Sāmsala	154 „	151 „	3 „
Kopā	3777 saimnieki	3376 saimnieki	401 saimnieks

Ģenerālgubernators savā pārskatā izteica pārliecību, ka no 401 saimnieka,² kas nebija atsaukuši savu atteikšanos no māju nomāšanas, tikai nedaudzi tiešām varējuši aiziet no mājām pret muižnieka gribu, jo saimniekiem parasti neesot iespējams izpildīt visus noteikumus, ar kādiem saistīta aiziešana no mājām. Ģenerālgubernators ir atzīmējis arī gadījumus, kad muižnieki atņēmuši mājas to līdzšinējiem saimniekiem un izdevuši nomā citiem. Sevišķi atzinīgi marķīzs Pauluči atsaucas par Kurzemes un Igaunijas muižniekiem, kuri ar savu humano izturēšanos pret zemniekiem esot novērsuši nemieru cēloņus; vienīgais izņēmums Kurzemē esot bijuši zemnieku nemieri Zemītes draudzē, par kuriem atbildību ģenerālgubernators

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1823. g., 229. lapa.

² Savā pārskatā ķelzaram, kas datēts ar 1823. gada 25. jūniju, ģenerālgubernators raksta, ka atteikšanos no mājām neesot atsaukuši 404 saimnieki.

bernators atkal centās uzkraut jau minētajam mācītājam Pabstam.¹

Ģenerālgubernatora optimismam par zemnieku brīvlaišanas gaitu Igaunijā un Kurzemē nebija nekāda pamata. Diemžēl, līdz šim nav zinami precizāki dati par notikumiem, kas saistīti ar brīvlaišanu Igaunijas guberņā, bet, kas attiecas uz Kurzemi, tad paša ģenerālgubernatora pārskatā, kas ķeizaram nosūtīts 1823. gada 25. jūnijā, atrodam datus, kuri atspēko visus markīza Pauluči mēģinājumus iztēlot zemnieku brīvlaišanu Kurzemē kā mierīgu lauku idili. Kurzemes brīvlaišanas likuma ieviešanas komisijas pārskatā par 1822./23. saimniecības gadu rakstīts, ka 1823. gada Jurgos visā guberņā pārgājuši brīvlaišanas pagaidu stāvoklī 2347 saimnieki. No tiem 97 saimnieki atteikušies paturēt savas līdzšinējās mājas nomā uz klaušu sistēmas pamatiem. Tātad no klaušu nomas atteicās vairāk nekā 4% brīvlaižamo saimnieku. Turpretim Vidzemē no 20 682 saimniekiem no klaušu nomas galīgi atteicās 404 resp. mazāk par 2 procentiem. Acīm redzot vienīgi tas, ka Kurzemē brīvlaisto togad bija relatīvi neliela grupa no visiem saimniekiem, nedeļa iespēju nemieru kustībai izvērsties tik plaši kā Vidzemē. Ģenerālgubernators nevarēja noliegt, ka arī Igaunijas guberņā saimnieki atteikušies no klaušu nomas, nevēlēdamies vairs palikt līdzšinējās attiecībās ar muižniekiem.² Tāpat arī Igaunijā un Kurzemē tika lietoti dažādi piespiedu līdzekļi, lai piedabūtu saimniekus atsaukt atteikšanos no māju nomāšanas. Protams, zemnieki visās trijās Baltijas guberņās ar sajūsmu apsveica brīvlaišanu, bet nebija ne mazākā pamata ģenerālguber-

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 1823. g., 228.—230. lapa.

² Turpat, 299.—300. lapa.

natora apgalvojumiem, it kā zemnieki būtu apmierināti ar agrāko kļaušu un nodevu saglabāšanu vai arī ka muižnieki necenšoties tās palielināt, kā atzīmēts ģenerālgubernatora pārskatā ķeizaram.¹

Ģenerālgubernators Pauluči varēja būt apmierināts ar saviem panākumiem, jo viņa politiku zemnieku brīvlaišanas jautājumā bija akceptējis arī Aleksandrs I jau 1823. gada februāra sākumā.² Pēc 1823. gada Jurgiem ģenerālgubernators uzskatīja par savu lielāko nopelni, ka tam esot izdevies zemnieku brīvlaišanu ievadīt tādā gultnē, ka muižniekiem netikuši nodarīti ne mazākie zaudējumi. Kā jau agrāk norādīts, piešķirot zemniekiem personas brīvību, ģenerālgubernators uzskatīja par savu mērķi līdzšinējās muižnieku un zemnieku attiecības saglabāt pēc iespējas neskartas. Kā tas bija, izstrādājot brīvlaišanas noteikumus, tā arī pēc zinamas pieredzes zemnieku brīvlaišanas likumu realizēšanā markīzs Pauluči palika uzticīgs brīvo līgumu principam un apgalvoja, ka valdības mērķis esot, nodrošinot muižniekiem īpašuma tiesības uz zemi, uzlabot zemnieku stāvokli, no vienas puses, piešķirot tiem personas brīvību, bet no otras puses — panākot zemnieku kļaušu un nodevu noteikšanu ar brīvprātīgiem līgumiem starp zemniekiem un muižniekiem. Tāpēc likumdošanas ceļā neesot vajadzīgs izstrādāt sīkus noteikumus šo brīvo līgumu noslēgšanai. Vispār esot izrādījies par lietderīgāku nogaidīt pirmos brīvlaišanas gadus, lai iegūtu nepieciešamo pieredzi.

Kopš 1823. gada Jurgiem vēl vairāk pastiprinājās represijas pret saimniekiem, kas atteicās no māju nomāšanas. Radās jautājums par Vidzemes zemnieku nolikuma 546. paragrafa piemērošanu, kas noteica divu mē-

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 1823. g., 300. lapa.

² Turpat, 56. lapa.

nešu termiņu, kādā brīvlaistajam zemniekam bija jānoslēdz nomas līgums ar muižnieku vai arī jāsalīgst par kalpu pie cita saimnieka. Pēc divu mēnešu notecēšanas visus zemniekus, kas nevarēja uzrādīt apliecību par nodarbošanos, uzskatīja par klaidoņiem. Muižas policija un pagasta tiesa šādus klaidoņus nogādāja draudzes tiesā, kura, pārbaudījusi apstākļus, klaidonībā par vainīgu atzīto zemnieku nodeva bruģu tiesnesim tālākai nosūtīšanai guberņas valdes rīcībā. Visi par klaidonību apsūdzētie bija nododami rekrušos, bet vecuma vai slimības dēļ kara dienestam nederīgie — spaidu darbos. Nemieru kustībai plašumā izvēršoties, muižniecības pārstāvji pieprasīja, lai divu mēnešu termiņu skaitītu, nevis sākot ar 1823. gada Jurgu dienu, bet gan ar 1822. gada Mārtiņiem vai arī ar kādu citu datumu, kad saimnieks uzteicis mājas. Tomēr šoreiz pats ģenerālgubernators atzina par neiespējamu izpildīt šo muižniecības vēlēšanos.¹

Pēc vietējo muižnieku, tāpat arī ģenerālgubernatora marķiza Pauluči izpratnes, par noziegumu bija uzskatāma ikkatra atteikšanās no māju nomāšanas, izņemot gadījumus, kad saimnieks varēja atsaukties uz lielu vecumu, slimību vai nabadzību. Darba spējīgajiem nekādā ziņā neatļāva pāriet vaļiniekos resp. mainīt nodarbošanos. Kādā izmisuma pilnā stāvoklī nokļuva saimnieki, kas 1823. gada Jurgos aizgāja no mājām, pierāda liktenis, kādu piedzīvoja 12 igauņu zemnieki no Tarvastes un Sāres muižas novadiem. Mājas nododot, muižas nomnieks tiem atņēma visu īpašumu. Protams, nevienam no viņiem nebija iespējams dabūt mājas nomā savā pagastā, jo nebija vajadzīgo līdzekļu saimniekošanai. Bez tam muižas pārvalde nemaz nevēlējās atļaut tiem nomāt mājas. Pagastā tie neatrada nodarbošanos arī par kalpiem,

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūt. rakstu žurn., 1823. g.

bet aiziet uz citu novadu bez muižas atļaujas nevarēja. 1823. gada 6. augustā šie saimnieki ieradās pie ģenerālgubernatora un lūdza vai nu atļauju izceļot uz citu novadu, vai arī dot tiem iespēju pelnīties kā vaļiniekiem.¹ Dažus minētos saimniekus apcietināja un ievietoja Vilandes cietumā.² Četri bijušie saimnieki atkal devās uz Rīgu pie ģenerālgubernatora, bet palīdzības vietā saņēma katrs pa 5 nūjas sitieniem par rakstīta lūguma iesniegšanu ģenerālgubernatoram, kas stingri jo stingri bija aizliegts.³ Daži piedevām vēl saņēma 50 rīkšu cirtienus par klaidoņību. Tikai 1823. gada 19. decembrī ģenerālgubernators uzdeva Tarvastes muižas pārvaldei un pagasta tiesai visus bijušos saimniekus nodot par kalpiem pie vietējiem saimniekiem.⁴ Toties trīs bijušos Feliksa pusmuižas saimniekus, kas 1823. gada Jurgos atstāja mājas nabadzības un trūkuma dēļ un par kuriem muižas pārvalde un draudzes tiesa apliecināja, ka viņi tiešām nav spējuši turpināt saimniekošanu, ģenerālgubernators apžēloja. Tā kā vietējā pagastā cilvēku pārpilnības dēļ nevienam saimniekam kalpi nebija vajadzīgi, ģenerālgubernators lūdzējiem atļāva pāriet uz dzīvi citā pagastā.⁵ Nītaures pagastā vairākas mājas bija palikušas tukšas, jo saimnieki bija atteikušies paturēt tās nomā un aizgājuši par kalpiem pie citiem tā paša pagasta saimniekiem.⁶ To ģenerālgubernators atzina par ļoti nevēlamu un bīstamu parādību un deva rīkojumu notikumus ļoti stingri izmeklēt, lai vainīgos varētu saukt pie atbildības un bargi sodīt.⁷

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 360. lapa.

² Turpat, 410. lapa.

³ Turpat, 413. lapa.

⁴ Turpat, 577. lapa.

⁵ Turpat, 238. lapa.

⁶ Turpat, 404. lapa.

⁷ Turpat, 433. lapa.

Neko daudz labāk neklājās arī tiem saimniekiem, kuri atteikšanos paturēt mājas nomā bija atsaukuši un kopš 1823. gada Jurgiņiem uz trim gadiem palikuši savās mājās uz agrākiem noteikumiem. Jau 1823. gadā vairāki šādi māju nomnieki devās pie ģenerālgubernatora ar sūdzībām par kļaušu paaugstināšanu vai papildu kļaušām. Tā, piemēram, 12 Abjas muižas saimnieki sūdzējās, ka muiža patvaļīgi tiem uzlikusi papildu kļaušas.¹

Pretēji ģenerālgubernatora apgalvojumiem muižnieki tomēr izmantoja brīvlaišanu, lai daudziem zemniekiem mājas atņemtu. Tā 1823. gadā ģenerālgubernators saņēma sūdzību no Rauzes muižas bijušā Grendzeļu saimnieka Jāņa, ka viņš iepriekšējā gada Miķeļos izraudzīts brīvlaišanai, Mārtiņos mājas neuzteicis, tomēr 1823. gada Jurgos tās viņam ar varu atņemtas, lai gan tam neesot nekādu parādu un saimniecība bijusi labā stāvoklī.² Cēsu apriņķa tiesa atzina muižas pārvaldes un pagasta tiesas rīcību par likumīgu un paziņoja, ka bijušais saimnieks Jānis Liepiņš nodots par kalpu citās mājās. Divus mēnešus vēlāk, 24. jūlijā, bijušais Grendzeļu saimnieks Jānis Liepiņš atkal ieradās ģenerālgubernatora kancelejā un sūdzējās, ka, strādājot par kalpu, viņš nespējot uzturēt savu lielo ģimeni, jo nopelnot pārāk maz. Ģenerālgubernators atzina par vajadzīgu norādīt, ka kalpam Liepiņu Jānim vajadzētu palīdzēt, ja sūdzība izrādītos pamatota.³ Par sūdzēšanos ģenerālgubernatoram muižas pārvalde pavēlēja saimniekam atlaist Jāni no darba.⁴ Vidzemes hof tiesas zemnieku lietu departaments kalpa atlaišanā no darba neatrada nekādas nozieguma pazīmes un piesprieda Jānim par «nepamatotu» sūdzē-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 399. lapa.

² Turpat, 201. lapa.

³ Turpat, 341. lapa.

⁴ Turpat, 404.—405. lapa.

šanos 25 sitienus. Ģenerālgubernators gan atzina par iespējamu spriedumu grozīt, atbrīvojot bijušo Grendzeļu saimnieku no miesas soda, jo pietiekošs sods viņam jau esot māju zaudēšana un neapskaužamais stāvoklis, kādā tas pēc tam nokļuvis. Līdz ar to Liepiņu Jānis tika brīdināts, ka divu mēnešu laikā tam jāatrod nodarbošanās — vai nu uzņemot māju nomā, vai arī salīgstot par kalpu pie cita saimnieka. Draudzes tiesnesim tika norādīts stingri raudzīties, lai Liepiņš, ja viņš labprātīgi neizpildītu tiesas spriedumu un arī turpmāk mēģinātu pretoties likumīgai kārtībai, tiktu pienācīgi sodīts.¹

Saimnieku masveidīga padzīšana no mājām notika Pernavas apriņķī. Jau 1822. gadā Peraveres privatmuižas saimnieki sūdzējās ģenerālgubernatoram par klaušu paaugstināšanu sakarā ar to, ka 17 zemnieku saimniecības bija pievienotas muižai.² 1823. gadā Tarvastes muižas 11 zemniekiem tika paziņots, ka nākamā gada Jurgos tiem jāatbrīvo muižai pievienotās mājas, kaut gan tie neko nebija parādā ne muižai, ne arī pagastam un magazīnai. Visi no mājām izdzītie saimnieki tika izvietoti par kalpiem pie citiem saimniekiem.³ Ģenerālgubernators marķīzs Pauluči noraidīja visas zemnieku sūdzības par māju pievienošanu muižai un atzina par atceltu 1804. gada Vidzemes zemnieku nolikumā paredzēto atlīdzību saimniekam par ēkām un zemes nogrāvošanu, jo brīvlaišanas likumos šādos gadījumos nekāda atlīdzība nebija paredzēta.

Dažādi bija iegansti, aiz kuriem muižas pārvaldes attaisnoja māju atņemšanu to līdzšinējiem apsaimniekotājiem. Tā, piemēram, Raunas draudzes Rozes muižā

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 440.—441. lapa.

² Turpat, 1822. g., 2. lieta, 202.—203. lapa.

³ Turpat, 1824. g., 4. lieta, 346. lapa.

saimniekam Kulbas Jānim mājas atņēma kļaušu parāda dēļ.¹ Baldones pagasta tiesa pēc muižas pārvaldes iepriekšējuma atņēma saimniekam Jaunzemju Jānim tā mājas, motivējot ar ēku nolaišanu un nelabošanu.²

Novērojami bija arī pretēja rakstura gadījumi, kad muižas pārvalde visādiem līdzekļiem raudzīja aizkavēt saimnieku aiziešanu no mājām. 1823. gada jūnijā pie ģenerālgubernatora ieradās Jaunpils (Zaubes) muižas brīvlaistais saimnieks Gustavs Ozoliņš, sūdzoties par muižas pārvaldes rīcību. Likumīgi viņš mājas bija uzteicis, bet muižas pārvalde neliela parāda dēļ — 6 rubļi sudraba naudā — apķīlājusi viņam 2 govīs, teļu un divas aitas, lai tādējādi aizkavētu Ozoliņa aiziešanu no mājām. Ģenerālgubernators sūdzību atzina par nepamatotu un Gustu sodīja ar 25 nūjas sitieniem. Taču līdz ar to izvirzījās principiāls jautājums par brīvlaišanas likuma 32. paragrafa praktisko piemērošanu. Minētajā paragrafā uzskaitīti dažādi noteikumi, kas bija jāizpilda saimniekam, nododot mājas citam nomniekam. Tādi paši noteikumi bija paredzēti Kurzemes brīvlaišanas likuma I daļas 146. paragrafā un Igaunijas guberņas zemnieku brīvlaišanas likuma 234. paragrafā. 1823. gadā ģenerālgubernators atzina, ka muižnieks, atsaucoties uz šiem noteikumiem, var uzstādīt bijušajam saimniekam tik lielas parādu prasības, ka zemniekam nav nekādas iespējas pretoties muižas īpašnieka ļaunprātībai un brīvlaistajiem zemniekiem tiek laupīta jebkura iespēja mainīt dzīves vietu. Pēc ģenerālgubernatora pārliecības, tāda pati vajība parādu piedzīšanā, tāpat arī prasība atlīdzināt par nolaistām mājām, laukiem utt. varēja radīt zemniekos dibinātu neuzticēšanos jaunajam brīvības stāvoklim.

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 270. lapa.

² Turpat, 419. lapa.

Marķizs Pauluči iesniedza visām trim Baltijas guberņu brīvlaišanas likumu ieviešanas komisijām ierosinājumu izstrādāt sīkākus noteikumus šajā ziņā.

Nekad brīvlaišanas gados nemītējās zemnieku sūdzības par kļaušu paaugstināšanu. Zemnieki ar savām sūdzībām gāja gan pie draudzes tiesām (Vidzemē), gan pie apriņķa tiesām (Kurzemē) un atsevišķos gadījumos griezās pat pie Kurzemes galma virstiesas, tāpat arī pie Vidzemes hoftiesas zemnieku lietu nodaļas. Kroņa muižu zemnieki bez tam sūdzējās kamerālvaldei. Kāda daļa sūdzību tika iesniegta arī ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku lietu nodaļai. Palūkojoties tikai ģenerālgubernatoram iesniegtajās sūdzībās, gūstam šādu ainu: 1821. gadā sūdzības par kļaušu paaugstināšanu ģenerālgubernatoram iesnieguši septiņu Kurzemes muižu — Sabiles, Valles, Varenbrokas, Lībagu, Vecsaukas, Plēpju muižas un Talsu muižas zemnieki, tāpat arī Vidzemes latviešu daļas septiņu muižu — Vecsalacas, Luberta-Rencenes, Suntažu, Jaunpils (Zaubes), Cesvaines, Blomes un Oļu muižas zemnieki.

Ģenerālgubernatora kancelejas aktīs saglabājušās tikai divas sūdzības, ko 1822. gadā iesnieguši Sabiles un Valgales zemnieki. Tajā pašā 1822. gadā par kļaušu paaugstināšanu sūdzējās arī astoņu Vidzemes muižu latviešu zemnieki: Skulberģu, Lielstraupes, Oļu muižas, Rencēnu un četru Rīgas patrimonialapgabala muižu (Piņķu, Salas, Beberbeķu un Bieriņu muižas) zemnieki. Pazīstamais Rencēnu muižas īpašnieks Ziverss, ko parasti iztēlo par liberali un zemnieku draugu, sakarā ar zemnieku protestiem pret palielinātām riezām pieprasīja karaspēku, lai ar militaras eksekucijas palīdzību izrēķinātos ar sūdzētājiem. Ievērojot muižnieku augsto sabiedrisko stāvokli, ģenerālgubernators marķizs Pauluči nekavējoties deva rīkojumu nosūtīt uz Rencēniem kara-

spēka vienību, kas Valmieras bruģu tiesneša un VI iecirkņa draudzes tiesneša vadībā piespieda zemniekus samierināties ar lauku un pļavu riežu ievērojamu paplašināšanu.¹

1823. un 1824. gadā sakarā ar notikušo saimnieku pāreju pagaidu stāvoklī sūdzības par kļaušu paaugstināšanu samazinājās. 1823. gadā ģenerālgubernatora kancelejai sūdzējās sešu Kurzemes muižu — Rucavas, Nurmuižas, Apguldes, Lielsesavas, Misas privatmuižas un Lašupes zemnieki. No Vidzemes latviešu daļas zemniekiem sūdzības ģenerālgubernatoram iesniedza Oļu muižas, Rencēnu, Veclaicenes, Rankas un Olaines saimnieki. 1824. gadā sūdzības turpināja iesniegt Lielsesavas zemnieki, kam pievienojās Jaundziru muižas saimnieki. 1824. gadā vairākas sūdzības tika saņemtas no Vidzemes latviešu daļas zemniekiem: par kļaušu paaugstināšanu sūdzējās Jaunpils (Zaubes), Rembates, Bērzaunes, Bīriņu zemnieki. Militara eksekucija 1824. gadā notika vienīgi Rembātē, kurp nosūtīja 25 kazakus apspiest «nemierus». Jāatzīmē, ka pēc 1823. gada notikumiem Vidzemē tika novietots kazaku pulks, bet apriņķu un bruģu tiesnešiem tika dots norādījums pēc iespējas izvairīties no militārām eksekucijām. Ģenerālgubernators bija atzinis, ka nav vēlams, ja zemniekos rodas pārliecība, ka kārtība tiek uzturēta vienīgi ar karaspēka palīdzību. Par lietderīgāku līdzekli zemnieku nomierināšanai marķizs Pauluči uzskatīja tiesu un administratīvo iestāžu autoritātes nostiprināšanu.²

1824. gada Jurgos pagaidu stāvoklī pārgāja visi pārējie Vidzemes saimnieki. Saimnieku pretošanās spējas, kā izrādījās, bija salauztas jau iepriekšējā — 1823. gadā,

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 224. un 225. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 449. lapa.

tāpēc 1824. gadā nekādi lielāki starpgadījumi nenotika. Tomēr atsevišķās muižās arī šajā gadā atzīmēta zemnieku masveidīga atteikšanās pārņemt savas līdzšinējās mājas nomā, piemēram, Ernsta fon Budenbroka Jaunpils (Zaubes) muižā (Rīgas apriņķī). Apriņķa tiesnesis fon Klots, notikumus izmeklējot, atzina, ka nemieru cēlonis meklējams zemnieku nodomā ar savu atteikšanos kaitēt muižniekam. Izmantojot zemnieku atteikšanos, muižnieks 5 zemnieku mājas pievienoja muižai. Pēc brīvļaišanas 1824. gada vasarā Jaunpils zemnieki turpināja cīņu pret muižas īpašnieku. Šoreiz kopā ar saimniekiem cīņu sāka arī kalpi. Dažas Jaunpils pusmuižas (t. s. lopu muižas) tika apstrādātas ar t. s. deputatniekiem, kas atalgojumam no muižas saņēma uzturu un apģērbu. Kalpi-deputatnieki iesniedza pašam ģenerālgubernatoram sūdzību par savu neciešamo stāvokli. Muižas pārvalde prasot no tiem pār mērīgi daudz darba, ļoti bieži piespriežot miesas sodus un tajā pašā laikā uzturu kalpiem dodot pavisam nepietiekošu, tāpat neizsniedzot tiem apģērbu. Rīgas apriņķa tiesnesis fon Klots, Jaunpils kalpu sūdzības izmeklējot, visādi mēģināja attaisnot muižas pārvaldi un apvainoja kalpus, saimniekus un arī pagasta tiesnešus nemieru celšanā. Cik ļoti muižnieki un amatpersonas bija uztraukušās par varbūtēju sacelšanos, norāda anekdotiskais notikums ar bungām. Izmeklējot zemnieku sūdzības, galveno vērību apriņķa tiesnesis veltīja tam, ka zemnieki bija iegādājušies trīs kareivju bungas un citīgi mācījušies ar tām rīkoties. Bruģu tiesnesis bungas zemniekiem atņēma kā lietisku sazvērestības pierādījumu un par «nepamatotu» sūdzību deputatniekiem piesprieda bargu miesas sodu. Tika nopērti arī vairāki saimnieki.¹

Nopietnākas bažas ģenerālgubernatora kancelejā sa-

¹ CVA, 4. fonds, 34 204. lieta; CVA, 1. fonds, 208. lieta.

cēla Bormaņu muižas notikumi, kur lielākā daļa saimnieku, kas bija paredzēti brīvlaišanai 1824. gada Jurgos, atteicās no mājām. Muižas īpašnieks, tāpat arī ģenerālgubernators saimnieku mēģinājumus izmantot brīvlaišanas likumā tiem paredzētās tiesības uzskatīja par «nelikumību». Uz notikumu vietu steidzīgi norīkoja apriņķa tiesnesi baronu fon Kampenhauzenu, kuram uzdeva «tēvišķīgi pamācīt maldībā kritušos zemniekus»¹. Šajā gadījumā, kā liekas, iztika bez militaras eksekucijas.

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 545. lapa.

4. KALPU BRĪVLAIŠANA (NO 1824. LIDZ 1826. GĀDAM)

Kalpu pāreja pagaidu stāvoklī vispirms iesākās Kurzemē — 1824. gada Jurgos. Brīvlaišanai paredzētajai kalpu pirmajai grupai jau 1823. gada rudenī paziņoja, ka nākamā — 1824. gada Jurgos tie tiks atbrīvoti. Šajā sakarībā Kurzemē starp kalpiem sāka kļīst dažādas baumas un bija vērojams zinams satraukums, jo visi bija pārliecināti, ka vietējie muižnieki un tiesu iestādes darīs visu resp. izlietos visus līdzekļus, lai neļautu kalpiem iegūt personas brīvību.

Aiz šā iemesla radās vispārēja pārliecība, ka katram kalpam jāiegūst rakstīta apliecība par pāreju pirmajā brīvlaišanas stadijā, lai šīs apliecības varētu uzrādīt, pārejot brīvlaišanas nākamajā pakāpē un iegūstot galīgo personas brīvību. 1824. gada 4. janvarī ģenerālgubernatora kancelejā ieradās 7 kalpi un 3 kalpones no Jaunpils pagasta (Tukuma apriņķa tiesas novadā), kuri lūdza izdot tiem šādas rakstītas apliecības. Paša ģenerālgubernatora «tēvišķīgi pamācīti», lūdzēji, neko nepanākuši, atgriezās savā pagastā. Bet pēc dienām desmit — 15. janvarī — ģenerālgubernatora kancelejā ieradās citi, skaitā četri tā paša Jaunpils pagasta kalpi ar tādu pašu lūgumu.¹ Pēc tam kad kalpu pārstāvji no Rīgas bija

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 7. un 32.—33. lapa.

atgriezušies bez panākumiem, Jaunpils pagasta kalpi bariem sāka plūst uz Tukuma apriņķa tiesu un prasīja brīvlaišanas apliecības. Šāda zemnieku stūrgalvība sanikvoja ģenerālgubernatoru Pauluči, kurš deva rīkojumu visus, kas nāks pie viņa vai ies uz apriņķa tiesu un lūgs izsniegt rakstītas apliecības par brīvlaišanu, uzskatīt par kriminalnoziedzniekiem. Ģenerālgubernators atzina, ka Jaunpils kalpu pārstāvji, kas pirmie bija ieradušies pie ģenerālgubernatora un nebija ievērojuši tiem dotās «pamācības», sodāmi kā nemieru barveži un citu zemnieku pavedinātāji uz nelikumībām.¹

Brīvlaižamo kalpu prasība izsniegt tiem rakstītas apliecības vēlāk daudz plašākā mērogā atkārtojās Vidzemē. 1824. gada Miķeļos (29. septembrī) puse Vidzemes kalpu un muižas ļaužu saņēma paziņojumu par pāreju nākamā gada Jurgos brīvlaišanas pirmajā pakāpē. Kauguros, Kokmuižā, Mujānos un citās Valmieras apkaimes muižās kalpi brīvības nodrošināšanai sāka prasīt rakstītas apliecības. Turklāt Vidzemē izplatījās baumas, ka derīgas būs tikai uz zīmogpapīra rakstītas apliecības. Sākot ar 27. februari, nedaudz dienās Valmierā bija izpirkti visi zīmogpapīra krājumi 50 kapeiku vērtībā. Tad kalpi sāka pirkt zīmogpapīra loksnes 1 rubļa vērtībā. Pircēji bija iedomājušies, ka uz dārgāka zīmogpapīra rakstītā apliecība būs vērtīgāka, jo atkarībā no zīmogpapīra cenas tikšot noteikta teritorija, kuras robežās apliecības uzrādītājam būs atļauts izvēlēties dzīves un nodarbošanās vietu — «jo dārgāks zīmogpapīrs, jo plašāka brīvība»². Tātad brīvlaižamie kalpi uz zīmogpapīra rakstītu brīvlaišanas apliecību identificēja ar parasto pasi, ko izdeva

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 40. un 47.—48. lapa.

² Turpat, 1825. g., 5. lieta, 234.—235., 260.—261. un 278.—280. lapa.

likumā paredzētā kārtībā brīviem ļaudīm, kas no sava muižas novada vai pilsētas, kur tie bija pierakstīti, pārgāja uz dzīvi citā vietā.

1825. gada martā un aprīlī zīmogpapīra un rakstītu brīvlaišanas apliecību pieprasīšanā sāka piedalīties arī Straupes, Umurgas, Dikļu, Rubenes un citu Rīgas-Valmieras apriņķa draudžu kalpi. Izpildot ģenerālgubernatora norādījumu, Vidzemes virskonsistorija deva rīkojumu lauku draudžu mācītājiem dievkalpojuma laikā no kanceles paskaidrot kalpiem šo baumu ļaunprātīgo raksturu. Arī šoreiz par «vislabāko pamācību» nepaklausīgajiem zemniekiem uzskatīja miesas sodu. Par brīdinājumu visiem pārējiem septiņi valmieriešu kalpi, kas bija ieradusies Rīgā, lai savus lūgumus izteiktu pašam ģenerālgubernatoram, tika apcietināti un tirgus laukumā saņēma katrs 20 nūjas sitienus. Tādu pašu sodu piesprieda astoņiem Kokmuižas un Briežu muižas kalpiem. Pēc pēriena Rīgas tirgus laukumā tiem bija jāatgriežas Valmierā un jāpaziņo par soda saņemšanu vietējam bruģu tiesnesim. Cetrus valmieriešu kalpus pēc izciestā miesas soda ar ģenerālgubernatora rīkojumu vēl nodeva arī spaidu darbos.¹

Miesas sodi un citas represijas kalpus tomēr neiebidēja, un 1825. gada aprīlī pieprasījumi pēc zīmogpapīra un rakstītām apliecībām pieauga. Jo plaša šī kustība izvērsās Cēsu-Valkas apriņķī, it īpaši Raunas un apkārtnē draudžu novados. Aprīļa pirmajās dienās vairāki simti Raunas kalpu ieradās Cēsīs, un apriņķa rentejā īsā laikā tika pārdotas kādas 400 zīmogpapīra loksnes. No raunēniešiem neatpalika Smiltenes novada kalpi. Šajā novadā kalpiem sāka pievienoties pat saimnieki, kas arī

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 280.—281., 307.—308. un 311.—312. lapa.

gribēja iegūt rakstītas apliecības un tāpēc steidzās iegādāties zīmogpapīru. Bruģu tiesnesis Augusts fon Hage-meisters 6. aprīlī ziņoja guberņas valdei, ka ceļā no Cēsīm uz Piebalgu viņš sastapis kalpus, kas bariem devušies uz apriņķa pilsētu iegādāties zīmogpapīru, ko uzskatot par burvju līdzekli iegūt «brīvības talismanu». Kalpu barveži nereti esot tiesas locekļi — kalpu pārstāvji pagasta tiesās. Smiltenes kalpi un saimnieki bija nopirkuši 297 loksnes zīmogpapīra un norunājuši 31. martā doties uz muižu, lai pieprasītu no muižas pārvaldes brīvīšanas apliecības. Tikai Valkas bruģu tiesneša negaidītā ierašanās Smiltē izjauca zemnieku nodomu ar varu panākt brīvīšanas apliecību izsniegšanu.

Sakarā ar nemieru kustības izplatīšanos ģeneralgubernators 6. aprīlī deva rīkojumu Vidzemes guberņas valdei, lauku draudžu mācītājiem, bruģu tiesnešiem un draudzes tiesām visiem iespējamiem līdzekļiem pārliecināt kalpus atteikties no zīmogpapīra pirkšanas un prasības pēc rakstītām brīvīšanas apliecībām, bet visus nepaklausīgos — bargi sodīt. Apriņķa rentejām tika aizliegts pārdot zemniekiem zīmogpapīru. Ģeneralgubernators Pauluči atzina par vajadzīgu brīdināt Kurzemes un Igaunijas guberņas valdes par iesākušos kalpu nemieru kustību Vidzemē, kas sākot apdraudēt mieru un kārtību. Ģeneralgubernatora uzdevumā nemieru kustības galvenos rajonus apmeklēja valsts padomnieks fon Blumens, lai tuvāk iepazītos ar notikumu raksturu un to cēloņiem.¹ Izpildot šo uzdevumu, Blumens vispirms ieradās Cēsīs un kopā ar vietējo bruģu tiesnesi centās noskaidrot nemieru kustības norisi un dalībniekus kā Cēsu apkaimes muižās, tā arī Smiltenes draudzē. Pēc tam Blumens

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 315.—319., 319.—320. lapa.

devās uz Valmieru. Visur viņu pavadīja kazaku vienība (40 cilvēku), lai ar ieročiem apspiestu ikkatru zemnieku pretošanās mēģinājumu un nekavējoties sodītu visus vainīgos. Tomēr visur kalpi izvairījās no sadursmēm ar karaspēku.¹

Izmeklēšanas rezultātā vairāki kalpi un arī dažas amatpersonas tika sauktas pie atbildības kā nemiera cēlēji un kūdītāji. Par vienu no galveniem zemnieku kūdītājiem atzina Valmieras pilsētas birģermeisteru Krauzi, kurš it kā pamudinājis kalpus pirkt zīmogpapīru un prasīt, lai muižnieki tiem izgatavotu brīvlaišanas apliecības.²

Valmieras un apkaimes muižu novadu zemnieku musināšanā par vainīgu atzina atvaļināto kareivi un invalidu Bērtuli. Pie atbildības sauca arī divus Bērtuļa radniekus — Valmieras mācītājmuižas novada kalpu Ērmaņu Jāni un Kokmuižas pagasta kalpu Dāvi Strautnieku. Izmeklēšanā noskaidrojās, ka abi kalpi zīmogpapīru Valmierā nopirkuši jau 27. februārī, tāpēc tos atzina par nemieru kustības iesācējiem.³ Ērmaņu Jāni bez tam vēl vainoja kriminālnoziedzumā, tāpēc ka, būdams pagasta tiesas piesēdētājs, viņš pretēji sava amata pienākumiem esot mudinājis citus kalpus tāpat iegādāties zīmogpapīru. Vidzemes guberņas valde nekavējoties atcēla Ērmaņu Jāni no tiesneša amata, pēc tam to apcietināja un nodeva zemes tiesnesim. Tādos pašos noziedzumos par vainīgiem atzina un sodīja Mujānu pagasta tiesas piesēdētāju Kārkliņu Pēteri un Valmieras pagasta tiesas locekli

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 374.—375. lapa; CVA, 4. fonds, 1825. g., 33 338. lieta.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 234.—235., 278.—280., 425. lapa; CVA, 4. fonds, 1825. g., 33 338. lieta.

³ CVA, 4. fonds, 1825. g., 33 338. lieta. — Civilgubernatora Dihamela 1825. gada 11. maija raksts Vidzemes guberņas valdei; RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 425. lapa.

Lejastarciņu Mārci.¹ Vienīgi Valmieras birģermeisters Krauze izgāja sveikā — bez nopietnāka soda. Viņu izsauca uz Rīgu un nopratināja guberņas valdē, kur to brīdināja turpmāk sarunās ar zemniekiem būt uzmanīgākam.²

Daudz nopietnāki bija pret Cēsu rentmeisteru Fligenringu vērstie apvainojumi. Kad palielinājās kalpu pieprasījumi pēc zīmogpapīra, Fligenrings to pārstājis pārdot rentejā, bet slepus turpinājis tirgoties Blusu muižīņā pie Cēsīm. Izmeklēšanā noskaidrojās Fligenringa blēdība, jo 50 kapeiku zīmogpapīru viņš kalpiem bija pārdevis par 1 rubli loksne.³

Piedzīvojumi ar saimnieku brīvlaišanu Vidzemē, kad lielākā skaitā sākās nomas māju uzteikšana, radīja bažas, ka arī kalpu brīvlaišana būs savienota ar muižniekiem nepatīkamiem starpgadījumiem un traucējumiem. Kā jau agrāk norādīts, muižnieki un valdība neticēja, ka ar brīvo līgumu palīdzību būs iespējams nodrošināt pietiekoši darba spēka, un tāpēc jau brīvlaišanas likumos paredzēja dažādus ārusekonomiskās piespiešanas līdzekļus, lai personas brīvību ieguvušos zemniekus arī turpmāk pakļautu muižnieku varai. Kalpu brīvlaišana šajā ziņā radīja daudz lielākas rūpes un bažas nekā saimnieku brīvlaišana. Ja saimnieki, zaudējuši agrākās lietošanas tiesības uz zemi, pēc brīvlaišanas nokļuva pilnīgā ekonomiskā atkarībā no zemes īpašniekiem — muižniekiem, tad kalpus pēc brīvlaišanas saistīt pie muižas jeb pagasta novada bija daudz grūtāk.

Ievērojot visas šīs grūtības, kas draudēja, sākot kalpu brīvlaišanu, ģenerālgubernators Pauluči uzskatīja par vajadzīgu īpašā rakstā 1824. gada 4. novembrī

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 397. lapa.

² CVA, 4. fonds, 1825. g., 33 338. lieta.

³ Turpat.

atgādināt visiem apriņķa tiesnešiem, ka tuvojas Mārtiņu diena (10. novembris), kas uzskatāma par visai zemnieku brīvlaišanai liktenīgu datumu — «zemnieku jaunā stāvokļa ieviešanā tik svarīgo momentu»¹. Katram muižniekam bija saprotams, ka reformas gaita un norise lielā mērā būs atkarīga no tā, vai kalpi paliks savās līdzšinējās darba vietās vai arī uzteiks saviem saimniekiem, kas, palikuši bez kalpiem, nespēs pildīt nomas noteikumus, galvenais — nespēs veikt klaušas muižai. Jau minētajā rakstā visiem Vidzemes apriņķa tiesnešiem ģenerālgubernators uzdeva nekavējoties ziņot viņam par kalpu izturēšanos Mārtiņos. Izrādījās, ka bažas nebija bez pamata, un 1824. gada Mārtiņos ļoti daudz kalpu izmantoja likuma piešķirtās tiesības, paziņojot, ka 1825. gada Jūrgos viņi no saviem līdzšinējiem saimniekiem aiziešot. Arī starp brīvlaižamiem muižas ļaudīm gadījās tādi, kas paziņoja savu atteikšanos no līdzšinējās darba vietas muižā. Vispilnīgāki bija dati, ko ģenerālgubernatora kanceleja savāca par Cēsu apriņķa draudzes tiesu iecirkņiem (sk. tabulu 159. lpp.)².

Tabulā minēti kalpi, kuri likuma noteiktajā laikā un kārtībā resp. 10. novembrī uzteikšanu paziņoja savai pagasta tiesai un muižas pārvaldei; tomēr šie dati nav uzskatāmi par pilnīgiem, jo līdz 1824. gada decembra sākumam, kad ģenerālgubernatora kanceleja tos savāca, daļa kalpu un muižas ļaužu savus darba uzteikumus jau bija atsaukuši. Cēsu-Valkas apriņķī brīvlaišanai bija paredzēti aptuveni 10 000 kalpu un muižas ļaužu, bet darbu uzteikuši bija apmēram 10% no brīvlaižamiem. Tātad 1824. gadā darbu atteikušo kalpu procents bija ievērojami augstāks par māju nomu uzteikušiem saimnie-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 626. lapa.

² CVA, 1. fonds, 210. lieta.

Cēsu apriņķa kalpi, kas uzteikuši darbu 1824./25. gadā
(pēc ģenerālgubernatora kancelejas datiem)

Draudzes tiesas iecirknis	Draudze	Muižas ļaudis		Saimnieku gājēji		Kopā
		kalpi	kalpones	kalpi	kalpones	
I	Cēsu	15	8	185	58	266
	Āraišu	5	—	100	—	105
	Raunas	9	—	175	—	184
	Dzērbenes	4	—	10	—	14
II	Kalsnavas	—	—	—	—	—
	Ļaudonas	—	—	—	—	—
	Bērzaunes	—	—	—	—	—
	Lazdonas	—	—	16	—	16
III	Cesvaines	1	—	4	4	9
	Liezeres	1	—	6	3	10
	Jaunpiebalgas	—	—	1	—	1
IV	Vecpiebalgas	2	—	4	—	6
	Skujenes	2	1	17	—	20
	Liepas	—	—	4	—	4
	Vestienas	—	—	—	—	—
	Ērgļu	—	—	12	3	15
V	Alūksnes	4	—	39	4	47
	Veclaicenes	1	—	3	—	4
VI	Gaujienas	—	—	—	—	—
	Smiltenes	5	—	69	3	77
	Palsmanes	—	—	5	2	7
VII	Gulbenes	—	—	9	2	11
	Tirzas	—	—	13	7	20
VIII	Trikātas	—	—	27	—	27
	Ēveles	1	—	47	—	48
	Ērgemes	2	—	8	—	10
	Lugāžu	3	—	—	—	3
	Valkas	—	—	7	—	7
Pavisam		55	9	761	86	911

kiem 1822./23. saimniecības gadā (2—4%), bet, salīdzinot ar laukstrādnieku biežo darba un dzīves vietu maiņu kapitalistiskā sabiedrībā, jāatzīst, ka brīvlaišanas gados kalpi vēl ļoti atturīgi un bailīgi izmantoja tiem piešķirtās personīgi brīva cilvēka tiesības. Tomēr muižniekiem un tiesu iestādēm, kas bija paraduši dzīvot un darboties līdzšinējā dzimtbūtnieciskā iekārtā, kad zemnieki bija cieši saistīti pie savām mājām un muižas novada, ikkatrs kalpa mēģinājums mainīt darbu un dzīves vietu likās kaut kas līdzīgs revolucionāram apvērsumam.

Darbu uzteikušo kalpu un muižas ļaužu skaits vislielākais bija Cēsu draudzē, tāpat arī Raunas un Āraišu draudzēs, kuras, kā jau norādīts, izvirzījās pirmajā vietā kalpu kustībā par brīvlaišanas apliecību izsniegšanu. Protams, Vidzemes guberņas valdei un ģenerālgubernatora kancelejai bija ziņas vienīgi par tiem kalpiem, kuru darba uzteikumi bija reģistrēti pagasta tiesās un parasti ar muižnieku piekrišanu atzīti par likumīgiem. To kalpu skaits, kas darbu mēģināja uzteikt, bet kuru lūgumus neievēroja un neregistrēja, varēja būt ļoti prāvs. Tikai ar atteikšanos reģistrēt kalpu paziņojumus par darba uzteikšanu varam izskaidrot to, ka daudzās muižās un pat draudzēs nav uzdots neviens kalps, kas būtu uzteicis savam saimniekam. Rīgas-Valmieras apriņķī datus par kalpu darba uzteikumiem līdzšinējiem saimniekiem iesnieguši tikai divi draudzes tiesas iecirkņi, turpretim no pārējiem četriem draudzes tiesas iecirkņiem ģenerālgubernatora kanceleja nebija saņēmusi nekādas ziņas. Rīgas apriņķa V iecirkņa draudzes tiesnesis fon Klots ģenerālgubernatoram ziņoja, ka vēl pēc Mārtiņiem daudz kalpu mēģinot uzteikt saimniekiem. Tā 15. decembrī viņam ziņots no Sēļu muižas, ka bez jau agrāk norādītajiem kalpiem darbu uzteikuši vēl 17 kalpi. Citās vietās kalpi sūdzoties, ka viņiem neesot bijis zināms likumā noteiktais

termiņš (10. novembris), kad vajadzējis darba uzteikumu pieteikt. Niss tas dodot iemeslu neuzticēties ziņām, ka Salacas, Liepupes un Limbažu draudzēs nevienā muižā neesot bijis gadījumu, kad kalpi būtu gribējuši mainīt līdzšinējo darba vietu. Tomēr guberņas valdei un ģeneralgubernatora kancelejai neizdevās savākt kaut cik drošākus datus par kalpiem, kas arī vēl pēc Mārtiņu dienas bija mēģinājuši uzteikt darbu.

Pilnīgākas ir vienīgi ziņas par Rīgas apriņķa IV iecirkni, kurā ietilpa pavisam 39 muižas, bet 1824. gada Mārtiņos darba uzteikumi bija reģistrēti tikai 23 muižās:¹

Valmieras mācītājmuižā	2	Podzēmos	21
Valmiermuižas novadā	16	Valdavā	19
Kauguros	131	Veļkos	8
Briežu muižas novadā	17	Sprēstiņos	18
Kokmuižas novadā	143	Umurgas mācītājmuižā	6
Mujānos	52	Sārummuižā ar Umurgu.	51
Lielstraupē	22	Tiegažos	4
Mazstraupē	16	Pociemā	40
Rozbeķos	25	Ārciemā	29
Stalbē	3	Dikļos	6
Raiskumā	12	Ozolmuižā	1
Daibes muižā	34		
		Pavisam	676

Analizējot ekonomiskos motīvus, kas minēti par iemeslu darba vietas maiņai, redzams, ka kalpi cerēja citā vietā atrast labākus darba un dzīves apstākļus. Tā, piemēram, tika norādīts, ka citos pagastos kalpiem maksājot lielākas algas. Atsakoties no savas līdzšinējās darba vietas, kalpi parasti sūdzējās par smagām klaušām, par niecīgu atalgojumu un sliktu uzturu. Ļoti bieži kalpi sūrojās par ganību un lopbarības trūkumu algas vietā kalpiem paredzētajām govīm un aitām. Aiz ekonomiskiem apsvērumiem daudz kalpu atzina par neizdevīgu

¹ CVA, 1. fonds, 210. lieta.

palikt nākamos trīs gadus vecajā darba vietā, jo bija pārliecināti, ka tuvākā nākotnē panākšot algu paaugstināšanu uz brīvo līgumu pamata, turpretim, noslēdzot darba līgumus uz ilgāku laiku, viņiem nebūšot likumīga pamata prasīt atalgojuma paaugstināšanu. Kā ziņoja Rīgas apriņķa V iecirkņa draudzes tiesnesis fon Klots, daudz kalpu un kalpoņu esot ar mieru palikt pie līdzšinējiem saimniekiem, bet gan tikai ar noteikumu, ka jau pēc gada tiem būs atļauts pēc izvēles vai nu noslēgt līgumu ar citu saimnieku, vai arī uz brīva līguma pamata palikt līdzšinējā darba vietā. Kā paskaidroja fon Klots, kalpi negribot palaist garām izdevību, lai likumīgā kārtā panāktu sava stāvokļa uzlabošanu. Tas pats draudzes tiesnesis atzina, ka sava loma esot arī vēl izplatītajām aizdomām, it kā salīgšana darbā uz trim gadiem nozīmētu atteikšanos no brīvības; šis uzskats, pēc fon Klotā izteiciena, esot izskaidrojams ar «šo ļautiņu aprobežotību»¹.

Kā jau norādīts, Kurzemē zemnieku brīvlaišana tika realizēta 8 gadu laikā, tāpēc arī brīvlaižamos kalpus sadalīja daudz mazākās grupās nekā Vidzemē, kur kalpu brīvlaišana norisinājās divos gados. Tas arī uzskatāms par galveno iemeslu, kāpēc Kurzemē zemnieku nemieru kustība nekad neizvērsās tik plaša, ar tik intensīvu raksturu kā Vidzemē. Tomēr arī Kurzemē brīvlaižamo kalpu vēlēšanās uzteikt darbu pie līdzšinējā saimnieka un mainīt dzīves vietu bija raksturīga parādība, tikai tur tā izpaudās galvenokārt izceļošanas kustībā uz citām Krievijas guberņām, kura sākās 1825. gada pavasarī. Kurzemes zemnieku izceļošanas kustībā bez brīvlaižamiem kalpiem piedalījās arī vairāki saimnieki, galvenokārt — bijušie saimnieki, kas brīvlaišanas gados bija kļuvuši

¹ CVA, 1. fonds, 210. lieta.

par bezzemniekiem, vai nu viņiem pašiem atteicoties no mājām, vai arī muižniekam tos no mājām izdzenot.

1825. gada 9. martā Rīgā ģenerālgubernatora kancelejā ieradās pirmie trīs Vecauces saimnieki un stāstīja, ka visā Tukuma novadā izplatītas baumas par brīvlaistajiem zemniekiem piešķirtām tiesībām no Kurzemes izceļot un brīvi izvēlēties sev dzīves vietu citās Krievijas guberņās. Trīs Vecauces zemnieki tad arī bija ieradušies pie ģenerālgubernatora izlūgties izceļošanas atļauju.¹ Nākamajās dienās ar tāda paša rakstura lūgumiem pie ģenerālgubernatora ieradās kalpi no Baldones un Kalnamuižas (Bauskas apr.), no Pabužiem (Tukuma apr.), Cēres pagasta (Talsu apr.), Puzeniekiem (Ventspils apr.), Vecpils (Grobiņas apr.) un citiem Kurzemes novadiem.² Uzskaitītās vietas norāda, ka izceļošanas kustība 1825. gada pavasarī izplatījās visā guberņā, izņemot Augškurzemi.

1825. gada martā kustība izvērās tik plaša, ka ģenerālgubernators Pauluči uzskatīja par vajadzīgu nosūtīt Kurzemes guberņas valdei pavēli sagatavot un piesūtīt visām pilskunga tiesām īpašu cirkularu. Bez zemnieku izceļošanas kustību atzina par nevēlamu parādību, kuras apkarošanai cirkularā tika norādīti «likumīgie soda līdzekļi»³. Kā visos zemnieku nemieros, tā arī šoreiz par pirmo un galveno tiesnešu uzdevumu ģenerālgubernators uzskatīja musinātāju un barvežu izsekošanu un sodīšanu. Pēc ievāktām ziņām starp bīstamiem «musinātājiem» bija pat kāds Rīgas krodzinieks Brachmanis,

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 228.—229. lapa.

² Turpat, 270., 309., 314., 371., 390.—391., 403.—404., 418.—419., 460.—461. un 465. lapa.

³ Turpat, 324. lapa.

kura krogs atradās netālu no Jāņa vārtiem. Sava kroga apmeklētājiem Brachmanis stāstīja par lielajiem plūdu postījumiem, kas nodarīti Pēterburgā. Sakarā ar to, ka daudz cilvēku apslīkuši un postījumi esot ļoti lieli, galvaspilsētā esot radies liels pieprasījums pēc strādniekiem, tāpēc visi, kas vēlētos turp doties, varot saņemt pasi ģenerālgubernatora kancelejā.¹ Nopratinot Brachmani policijā, izrādījās gan, ka ziņas par darba spēka pieprasījumu Pēterburgā izplatījies nevis viņš, bet kāds kroga apmeklētājs no Rīgas iedzīvotājiem, vārdā Bergmanis. Bet vēlāk arī Bergmanis noliedza, ka viņš būtu kādreiz sarunājies ar viņam priekšā stādītajiem lauciniekiem.² Protams, veltīgas bija policijas pūles 1825. gada izceļošanas kustību, kas izplatījās visattālākos Kurzemes novados, izskaidrot ar piedzērušos kroga apmeklētāju plāpāšanu. Izmeklēšanas rezultātā par galveniem vainīgajiem nācās atzīt pašus zemniekus, kurus tad arī sodīja kā ļaunprātīgu baumu izplatītājus un musinātājus. Par tādu noziegumu apcietināja un sodīja kalpu Pēteri no Kalnamuižas (Bauskas apr. Vecmuižas pag.), vaļenieku Jāni no Puzeniekiem, Ventspils iedzīvotāju Lāši, mūrnieku Jāni no Mazdzērvēs (Apriķu pag.), kalpu Mārtiņu Poli un saimnieku Zvirbuļu Jāni no Vecpils muižas novada, kā arī kalpus Didžu un Frici no Cēres pagasta.³ Visiem viņiem nācās izciest «pelnīto sodu». Viegļāk sodāmos atbrīvoja no apcietinājuma ar «pamācīšanu» un brīdinājumiem, ka tiem jāatgriežas savā dzimtajā pagastā un jāizturas mierīgi un kārtīgi. Parasti gan «pamācīšana» tika pastiprināta ar miesas sodiem. Tā minētais Vecmuižas pagasta kalps Pēteris saņēma 40 nūjas

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 371. lapa.

² Turpat, 403.—404. lapa.

³ Turpat, 403.—404., 418.—419., 460.—461. un 465. lapa.

sitienus, jo viņu atzina par pirmo un galveno baumu izplatītāju visā Bauskas apriņķī.¹

Jauni zemnieku nemieru uzplūdi iesākās 1825. gada beigās sakarā ar kalpu un muižas ļaužu otrās puses brīvlaišanas sagatavošanu Vidzemē. Septembra mēnesī tika publicēts Vidzemes guberņas valdes patents par pēdējās zemnieku grupas brīvlaišanu 1826. gada Jurgos. Visiem brīvlaižamiem kalpiem un muižas ļaudīm 1825. gada Mārtiņos nācās paziņot par atteikšanos no agrākās darba vietas vai arī par piekrišanu palikt pie līdzšinējā darba devēja. Tam pievienojās jau agrāk minētais apstāklis, ka 1826. gada Jurgos izbeidzās trīsgadīgais nomas termiņš visiem tiem saimniekiem, kuri brīvlaišanas pagaidu stāvoklī bija pārgājuši 1823. gada Jurgos. Tā kā daudzus saimniekus toreiz ar dažādiem līdzekļiem piespieda paturēt savas mājas trīsgadīgā nomā, tad, tuvojoties 1825. gada Mārtiņiem, guberņas valde un ģeneralgubernators bija zināmā mērā satraukti. 1825. gada beigās nemieru pazīmes sāka parādīties kā Vidzemes latviešu, tā igauņu daļā. Mārtiņos daudz kalpu un saimnieku paziņoja par savu atteikšanos. Visvairāk no līdzšinējās darba vietas atteikušos kalpu bija Smiltenes un apkārtnējās draudzēs, kas ietilpa Cēsu apriņķa VI draudzes tiesas iecirknī.² Vēl plašāka nemieru kustība bija Tērbatas-Veravas apriņķī: Reulas, Prangli, Vorbus, Karaskes un Seristes muižās daudz kalpu Mārtiņos uzteica darbu.

Ģeneralgubernators pēc ziņu ievākšanas atzina, ka stāvoklis kļūst muižniekiem ekonomiskā ziņā ļoti nelabvēlīgs un līdz ar to tiek apdraudēts miers un kārtība visā guberņā. Stāvokli uzskatīja par sevišķi bīstamu, kad izrādījās, ka 1825. gada Mārtiņos daudz saimnieku

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 617. lapa.

² Turpat, 728. lapa.

uzteikuši māju nomu.¹ Ģeneralgubernators Pauluči nosūtīja uz Tērbatas apriņķi Gustavu fon Renenkamfu, Vidzemes zemnieku brīvīšanas likuma ieviešanas komisijas locekli. Renenkamfa uzdevums bija pārbaudīt uz vietas tiesnešu darbību zemnieku nemieru kustības apspiešanā un realizēt apstākļiem piemērotus pasākumus, lai nemierus galīgi likvidētu.² Saskaņā ar instrukcijas 5. paragrafu īpašu uzmanību Renenkamfam nācās pievērst brāļu draudzes piekritēju darbībai, bet līdz ar to tika dots norādījums pārliecināties, vai nemieru cēlonis nav meklējams muižnieku savtīgā rīcībā resp. vai muižnieki ar palielinātām klaušām un ar pārmērīgiem miesas sodiem nepiespiež kalpus uzteikt savu līdzšinējo darbu pie saimniekiem. Renenkamfam dotā instrukcija pierāda, ka ģeneralgubernators un Vidzemes guberņas valde ļoti labi saprata kalpu nemiera īstos cēloņus, bet aiz politiskiem apsvērumiem guberņas augstākā administrācija vēlējās atrast ieganstu, lai visu vainu par nemieru izcelšanos uzveltu brāļu draudzes piekritējiem un līdz ar to novērstu valdības uzmanību no muižniecības politikas brīvīšanas jautājumā.³ Marķīzs Pauluči par jaunu devu norādījumus brāļu draudzes vecākajam mācītājam Evaldam. Ģeneralgubernators apgalvoja, ka saimnieki un kalpi uzteikuši Mārtiņos māju nomu un līdzšinējo darbu ar brāļu draudzes piekritēju līdzdalību: «Esmu saņēmis noteiktus norādījumus, ka šo nebūšanu, kas draud sagādāt briesmas un zaudējumus kā zemniekiem, tā muižniekiem, ir ierosinājušas galvenokārt hernhutiešu draudzes, proti, ka šo draudžu piekritēju slēgtās sanāksmēs, paklausot sprediķotāju vai teicēju padomam, ir notikušas

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 793.—794. lapa.

² Turpat, 788.—790. lapa.

³ Turpat, 790.—793. lapa.

slepenas norunas un vienošanās ar nolūku, lielā skaitā uzsakot māju nomu, panākt no muižniekiem līdzšinējo kļaušu un nodevu samazināšanu un, ja iespējams, pilnīgu atbrīvošanu no visiem darbiem.» Tāpēc ģenerālgubernators prasīja, lai brāļu draudžu galva mācītājs Evalds palīdzētu pārtraukt šo brāļu draudzes piekritēju kaitīgo darbību un visādi palīdzētu Gustavam fon Renenkamfam atrast vainīgos sazvērniekus un zemnieku kūditājus.¹

Ģenerālgubernators Pauluči nekad nepārstāja apgalvot, ka visa ļaunuma radītāji esot zemnieku musinātāji, kas darbojoties kā uz laukiem, tā pilsētās. Pēc ģenerālgubernatora izpratnes, zemnieku kūdišanā uz nemieriem izpaudās vai nu atsevišķu cilvēku ļaunprātība, vai arī to savtīgie nolūki. Esot arī tādi, kas aiz nesaprašanas un muļķības izskaidrojot brīvlaišanas likumus tādā garā, ka zemnieki pilnīgi pārprotot visaugstākās valdības īstos nodomus un tauta pat pārstājot uzticēties ķeizara žēlsirdībai.² Bez jau agrāk minētajiem faktiem ģenerālgubernators nemin nevienu konkrētu gadījumu, kad 1825. gada beigās pilsētnieki būtu piedalījušies zemnieku nemieru kustībā.

1825. gada 29. novembra rakstā Vidzemes kameralvaldei ģenerālgubernators norādīja, ka, pēc saņemtam ziņām, arī kroņa muižās vērojama saimnieku masveidīga cenšanās atbrīvoties no kļaušu nomas, tāpat arī kalpu tiekšanās mainīt darba un dzīves vietu. Šāda nevēlama un kaitīga parādība plašā mērogā notiekot Techkoveres, Kerknas un arī dažās citās kroņa muižās Tērbatas-Veravas apriņķī.³ Pēc ģenerālgubernatora izteiciena,

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 796.—797. lapa.

² Turpat, 797.—798. lapa.

³ Turpat, 800.—801. lapa.

«ļāunprātīgi likuma pārkāpēji», kas agrāk, 1823. gadā, gan paturējuši mājas trīsgadīgā nomā, bet tagad atsakoties no nomas, esot parādījušies arī Tarvas-tes muižā un Sāres muižā (Pernavas-Vilandes ap-riņķī).¹

No teiktā izriet, ka 1825. gada beigās kalpu un saimnieku atteikšanās no agrākās darba vietas un no māju nomāšanas bija izplatījusies visos Vidzemes apriņķos, bet visvairāk gan guberņas igauņu daļā. Laiku pa laikam pats ģenerālgubernators Pauluči iedrošinājās izteikties, ka nemieru kustībai nav nejaušības raksturs un ka tās cēloņi nav meklējami ļāunprātīgā kūdišanā, kā arī nav izskaidrojami ar vienkāršiem pārpratumiem un zemnieku parasto «muļķību». Savos ziņojumos par to atklāti izteicās vispirms Gustavs fon Renenkamfs, jau agrāk minētais Vidzemes zemnieku brīvlaišanas Ēkuma ieviešanas komisijas loceklis, kurš 1825. gada beigās apbraukāja nemieru skartos novadus Tērbatas-Veravas apriņķī. Savos ziņojumos guberņas valdei un ģenerālgubernatoram viņš norādīja, ka kalpu un saimnieku atteikšanās Mārtiņos izskaidrojama galvenokārt ar pašu muižnieku izturēšanos pret zemniekiem.² Bez palielinātām klausām zemniekus piespiežot arī braukt kroņa šķūtīs un izpildīt visas publiskās nastas un nodevas, kas gulstas uz tukšajām vai arī tādām mājām, kuru zeme pievienota muižai.³ Tā, piemēram, grafiene Fermora (Nītaures muiža) brīvlaišanas sākumā, 1823. gadā, paziņoja pagasta tiesas locekļiem: kaut arī puse zemnieku māju paliktu tukšas, ne muiža, bet atlikušie saimnieki maksās par tām kroņa

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 805.—807. lapa.

² Turpat, 846.—847. lapa.

³ Turpat, 849. lapa.

nodokļus un pildīs visas publiskās kļaušas.¹ Šādi uzskati bija raksturīgi visiem Vidzemes un Kurzemes muižniekiem. G. fon Renenkamfs 1825. gada decembrī pārliicinājās, ka vispārējā zemnieku nabadzība piespiež kā prievato, tā kroņa muižu zemniekus atteikties no mājām un no līdzšinējā darba pie saimniekiem.² XIX gadsimta 20. gados daudzos Vidzemes novados, it īpaši Terbatas apriņķī, muižnieki jau bija paguvuši iznīcināt mežus, tos izcērtot, lai sagādātu kurināmo degvīna dedzinātavām, tā ka zemnieki palika bez malkas un būvkokiem. G. fon Renenkamfs meža trūkumu uzskatīja par vienu no zemnieku nemiera cēloņiem.³

Pareizi izprotot zemnieku nemieru kustības īstos cēloņus, ne Renenkamfs, ne arī marķizs Pauluči tomēr neuzdrošinājās nākt ar konkrētiem priekšlikumiem brīvlaisto saimnieku un kalpu ekonomiskā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanai. Toties visi līdzekļi tika izlietoti, lai neatļautu ne saimniekiem, ne kalpiem mainīt darbu un dzīves vietu kaut vai brīvlaišanas likumos noteiktajās robežās un kārtībā.

Generalgubernators Pauluči un muižnieki brīvīgu principu atzina tikai tādos gadījumos, kad tas nāca par labu muižniekiem, un kategoriski to noliedza, ja kalpi un citi zemnieki liberalisma doktrīnu mēģināja izmantot pret muižniekiem. Kā jau redzējām, šāda muižnieku un valdības nostāja jo spilgti izpaudās 1824. un 1825. gadā sakarā ar brīvlaižamo kalpu mēģinājumiem uzteikt savu līdzšinējo darbu, lai citā vietā meklētu labākus dzīves apstākļus. Cenšoties apmierināt

¹ CVA, 158. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 90. lieta, 27. lapa.

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 812.—813. lapa.

³ Turpat, 874.—875. lapa.

muižniecības izteikto vēlēšanos, ģenerālgubernators pieprasīja, lai policijas un tiesu iestādes stingri ievērotu Vidzemes brīvlaišanas likuma 546. paragrafu, kas noteica 2 mēnešu laiku nomas un darba līguma noslēgšanai. Pēc divu mēnešu termiņa notecēšanas bez darba palikušu zemnieku uzskatīja par kļaidoni. 1825. gada 15. decembrī ģenerālgubernators Pauluči norādīja Vidzemes guberņas valdei, ka viņš liek nodot kara dienestā igauņu kalpu Teni Kingisepu, bet, ja tas izrādītos kara dienestam nederīgs, tad viņš nododams spaidu darbos, kā tas noteikts minētajā 546. paragrafā: Minētā kalpa noziegums bija tas, ka vairāk nekā divu mēnešu laikā viņš nebija salīdzis pie saimnieka. Pēc Pauluči izteiciena, viņš esot nācis pie atzinuma, ka valdības iestādēm visos šādos gadījumos jālieto visstingrākie līdzekļi pret visiem stūrgalvīgiem un ļaunprātīgiem likuma pārkāpējiem.¹ Pēc trim dienām, 18. decembrī, ģenerālgubernators Vidzemes guberņas valdei par jaunu atgādināja, ka visi tie, kas uz 546. paragrafa pamata atzīti par kļaidoņiem, nekavējoties apcietināmi un nogādājami guberņas valdes rīcībā. Kā uz ļaunprātīga noziedznieka piemēru ģenerālgubernators norādīja uz Tērbatas apriņķa zemnieku Jāni Virgu. Izmeklēšanā izrādījās, ka Jānis Virga kopš 1824. gada Jurgiem dzīvojis bez likumā atļautas nodarbošanās resp. nav nomājis mājas un nav arī salīdzis par kalpu pie saimnieka, tāpēc izpelnījies zemnieku brīvlaišanas likuma 546. paragrafā paredzēto visstingrāko sodu.²

Līdzīgi piemēri vietējo tiesu iestāžu un administratīvo organu praksē sastopami vairākkārt; tas liecina, cik plaši tika ierobežotas brīvlaisto zemnieku tiesības un personas brīvība.

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 840. lapa.

² Turpat, 846. lapa.

Muižniecības nodomi brīvlaižamo zemnieku tiesību ierobežošanā sniedzās vēl daudz tālāk. Tā, piemēram, 1824. gadā Vidzemes landtags pieņēma lēmumu, ka sarakār ar kalpu brīvlaišanu minētais 546. paragrafs jāgroza un divu mēnešu termiņš darba meklēšanai skaitāms, nevis sākot ar Jurgiem, bet gan ar 15. februari, un visi kalpi, kas līdz 15. aprilim nebūs salīguši pie saimniekiem, uzskatāmi par kļaidoņiem. Tomēr kalpu nemieru kustība, kas, kā redzējām, 1824. un 1825. gadā izpaudās dažādos veidos, piespieda marķizu Pauluči noraidīt landtaga lēmumu kā tādu, kas ir pretrunā ar brīvlaišanas likumiem.¹ Bez šaubām, landtaga lēmuma noraidīšana bija viens no vērtīgākiem sasniegumiem, ko ieguva brīvlaižamie kalpi, piedaloties nemieru kustībā.

Kalpu nemieru kustība piespieda ģenerālgubernatoru un Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma ieviešanas komisiju samazināt darba līgumu laiku no trim gadiem līdz vienam gadam. Attiecīgu ierosinājumu ģenerālgubernators Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma ieviešanas komisijai iesniedza 1825. gada 23. janvārī. Kaut gan brīvlaišanas likuma 19. paragrafs noteica, ka brīvlaižamiem zemniekiem sava līdzšinējā stāvokļa saglabāšanai paredzēts trīsgadīgs termiņš, tomēr šis noteikums bija attiecināms tikai uz māju nomāšanu. Kalpu nemieru sākšanās 1824. gadā ģenerālgubernatoru pārliecināja, ka būtu nelietderīgi piespiest arī kalpus nākamos trīs gadus palikt agrākajās darba vietās. Lai apkarotu izplatītās baumas, ka, noslēdzot darba līgumu uz trim gadiem, brīvlaistie kalpi zaudēsot personas brīvību, ģenerālgubernators atzina par vajadzīgu šajā gadījumā nebalstīties uz likuma 19. paragrafu, bet saskaņā ar 23. paragrafu

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 503. lapa.

publicēt vispārējai zināšanai, ka darba līgumi noslēdzami ne mazāk kā uz gadu.¹

Ar šiem diviem gadījumiem tad arī aprobežojās kalpu realie sasniegumi brīvlaišanas gadu cīņās.

Kurzemes un Vidzemes brīvlaižamo kalpu cīņa par rakstītu apliecību izsniegšanu, kas apstiprinātu iegūto personas brīvību, bija tik neatlaidīga, ka piespieda pat ģenerālgubernatoru marķizu Pauluči grozīt savu agrāko nostāju. 1825. gada 28. novembrī ģenerālgubernators piesūtīja Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma ieviešanas komisijai ierosinājumu apspriest projektu par brīvlaišanas apliecību izgatavošanu un izsniegšanu zemniekiem. Marķizs Pauluči savu ierosinājumu motivēja ar nepieciešamību nomierināt zemnieku, it īpaši kalpu, satrauktos prātus, kam par cēloni bija pārliecība, ka bez rakstītām garantijām tie iegūto personas brīvību drīz atkal zaudēsot. Kā ģenerālgubernators norādīja, tieši tādi maldīgi uzskati esot cēlonis tam, ka kalpi cenšoties uzteikt darbu pie līdzšinējiem saimniekiem. Saņemot rakstītas apliecības, kalpiem vairs nebūšot iemesla atteikties no līdzšinējās darba vietas. Tā kā 1826. gada Jurgos izbeidzās Vidzemes zemnieku pāreja pagaidu stāvoklī, pēc ģenerālgubernatora ieskata, līdz ar uzvārdu došanu katram zemniekam izdodama arī apliecība, ka tās saņēmējam ar visiem viņa pēcnācējiem personas brīvība piešķirta uz mūžīgiem laikiem.² Tādu pašu priekšlikumu ģenerālgubernators nosūtīja Kurzemes un Igaunijas guberņu zemnieku brīvlaišanas likumu ieviešanas komisijām. Arī šoreiz marķizs Pauluči savu priekšlikumu pamatoja ar norādījumu, ka šādi personas brīvības apliecinājumi at-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 77.—78. lapa.

² Turpat, 795.—796. lapa.

turēšot zemniekus uzteikt māju nomu un atstāt līdzšinējo darba vietu.¹ Tomēr ģenerālgubernatora ierosinājums šoreiz netika realizēts, jo muižniecības pārstāvji savukārt varēja atsaukties uz nevēlamām sekām, ar kādām būtu savienota apliecību izsniegšana brīvlaižamiem zemniekiem. Personas brīvības apliecība varēja noderēt kā kalpiem, tā saimniekiem par pasi vai atļauju meklēt sev dzīves vietu un nodarbošanos ārpus pagasta robežām, turpretim bez personas apliecības neviens zemnieks nedrīkstēja atstāt savu pagastu un doties svešumā, ja tas nebija izlūdzies no muižas pārvaldes un pagasta tiesas īpašu rakstītu atļauju.

Pēc zemnieku brīvlaišanas vietējās iestādes dokumentos turpināja lietot vārdu «bēglis», ar kuru dzimtbūšanas iekārtā apzīmēja izbēgušu dzimtcilvēku. Brīvlaišanas gados mainījās šā vārda saturs un nozīme. Saskaņā ar Vidzemes guberņas valdes publicēto patentu (1823. gada 26. jūnijā) tika ieviesta jauna bēgļu definīcija: ikviens svešs zemnieks, kas atnācis no cita pagasta un nevar uzrādīt muižas pārvaldes un pagasta tiesas izsniegtu pasi, kā tas paredzēts Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma 144. paragrafā, uzskatāms par bēgli, kas nekavējoties nododams attiecīgai bruģu tiesai. Patentā bija norādīts, ka šāda bēgļa-bezpasinieka pieturētāji, ņemot vērā uzturēšanās laiku un citus apstākļus, sodāmi ar 15—40 nūjas sitieniem un 10 rubļiem (asignācijās) naudas soda. Bet, ja izrādītos, ka saimnieks tādu bezpasinieku pieņēmis un turējis pie sevis ar muižas pārvaldes ziņu, tad muiža maksā par katru bēgļa uzturēšanās dienu 50 kapeikas (asignācijās). Iekasētā nauda nāk par labu darba devējam, no kura bēglis aizgājis, bet gadījumā, ja

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 822.—824. lapa.

bezpasiņieks nav bijis saistīts darbā, tad soda nauda maksājama par labu novada trūcīgiem un darba nespējīgiem iedzīvotājiem.¹ Šie noteikumi par bēgļu-bezpasiņieku izdošanu neko daudz neatšķīrās no agrākajiem noteikumiem par dzimtļaužu bēgļu slēpšanu un izdošanu; arī soda nauda — 50 kapeikas par katru dienu — pilnīgi sakrīta ar noteikumiem, kādi pastāvēja pirms brīvlaišanas.

Noteikumi par bēgļiem un to izdošanu tika vēl papildināti ar noteikumiem par sodiem, kādi draudēja katram, kas tika atzīts par klaidoni vai ubagu. Sakarā ar iekšlietu ministrijas izdoto cirkularu arī Vidzemē tika publicēts 1825. gada 3. novembra patents par klaidoņiem un ubagiem. Vidzemes guberņas valde šajā patentā atzina par iespējamu un lietderīgu atgādināt agrākos rīkojumus un soda noteikumus, kas bija publicēti 1775., 1801., 1809. un it sevišķi 1818. gada 28. maija patentā. Tātad pēc zemnieku brīvlaišanas tika atjaunots likumīgais spēks visiem tiem noteikumiem, kas bija publicēti pēdējo 50 gadu laikā, pastāvot dzimtbūšanas iekārtai. Policijas iestādēm pilsētās un uz laukiem tika uzdots stingri raudzīties, lai slimī, kropli un vecuma dēļ darba nespējīgi cilvēki neatstātu savu pagastu un neklaiņotu pa ielām un ceļiem, dāvanas lūgdami. Visi ubagi bija jāapcietina un jānosūta uz savu muižu un pagastu novadiem, pie tam pagasta tiesām uzdeva apgādāt darba nespējīgos. Pēdējā patentā sevišķi bija piekodināts, ka policijai stingri jāraugās, lai ar ubagošanu nenodarbotos darba spējīgi cilvēki. Policijas iestādēm tika uzdots klaidonību un ubagošanu pilnīgi izskaust.²

¹ Latvijas Valsts bibliotēka, Patentu krājums B 340 (P), 3283. numurs.

² Turpat, 197. lapa, 5323. numurs.

Brīvlaišanas gados tika publicēti vairāki guberņas valdes patenti, kuros izpaudās muižniecības dedzīgā vēlēšanās galīgi aizliegt zemniekiem pāriet uz dzīvi pilsētās. Tomēr ar to vēl nepietika. Sakarā ar kalpu brīvlaišanu tika izdoti rīkojumi visiem zemniekiem, kas līdz tam dzīvoja pilsētās, atgriezties savā pagastā. Jau 1824. gada 25. aprīlī ģenerālgubernators brīdināja Rīgas policijas pārvaldi, ka pilsētā uzturoties zemnieki, kas tur ieradusies peļņā bez muižas atļaujas.¹ Tā paša gada beigās (3. decembrī) ģenerālgubernators norādīja Vidzemes guberņas valdei uzdot Rīgas un Tērbatas policijas pārvaldēm, tāpat arī pārējo pilsētu maģistrātiem un Slokas miestam sastādīt visu to zemnieku kārtas personu sarakstus, kas dzīvo pilsētās ar muižas pārvaldes vai sava dzimtkunga atļaišanas zīmi.² Gadu vēlāk, 1825. gada 29. novembrī, ģenerālgubernators vēlreiz atgādināja, ka zemniekiem aizliegts bez muižnieka atļaujas uzturēties pilsētās.

1825. gada sākumā Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma ieviešanas komisija, tāpat arī ģenerālgubernators un Vidzemes guberņas valde apsprieda jautājumu par to zemnieku likteni, kas līdz 1824. gada 29. septembrim ar muižnieka atļauju dzīvoja pilsētās un sakarā ar Vidzemes kalpu un muižas ļaužu brīvlaišanu 1825. un 1826. gada Jurgos ieguva personas brīvību.³ Principā visiem bijušajiem dzimtļaudīm, kas līdz brīvlaišanai bija dzīvojuši pilsētās, bija jāatgriežas savā pagastā. Izņēmumus pieļāva tikai tad, ja zemnieks daudz gadu bija pavadījis

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1824. g., 4. lieta, 175. un 222.—223. lapa.

² Turpat, 662. lapa.

³ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1825. g., 5. lieta, 89.—93. un 187. lapa.

pilsētā un galīgi atsvešinājies no lauksaimniecības vai arī varēja pierādīt, ka izmācījies amatu, ar ko uztur sevi un savu ģimeni. Tādiem no atgriešanās pagastā atbrīvotiem bija jāierakstās attiecīgajā pilsētnieku «okladā», t. i., nodokļu maksātāju sarakstā. Šās politikas rezultātā zemnieku skaits pilsētās pēc brīvlaišanas, salīdzinot ar iepriekšējo stāvokli, neko daudz nepalielinājās, bet dažos gadījumos pat samazinājās.

Brīvlaišanas likumu realizācijas rezultātā bez saimniekiem, kalpiem un brīvlaistajiem zemniekiem, kam atļāva pierakstīties pilsētnieku «oklados», izveidojās vēl citas lauku iedzīvotāju grupas, kas nodarbošanās un tiesību ziņā viena no otras atšķirās.

No brīvlaistajiem dzimtlaudim, kas personas brīvību ieguva, realizējot brīvlaišanas likumus, pēc savām tiesībām atšķirās agrākie brīvie lauku iedzīvotāji. Neatkarīgi no tā, vai tie bija brīvi no dzimšanas vai arī brīvību ieguvuši ar muižnieku izdotām apliecībām, viņu stāvoklis palika īpatnējs arī pēc pārējo zemnieku brīvlaišanas. Uz agrāk brīvajiem cilvēkiem neattiecās tie brīvlaišanas likumu noteikumi, kas ierobežoja brīvlaisto zemnieku tiesības izvēlēties sev nodarbošanos un dzīves vietu. Visi tie, kas personas brīvību bija ieguvuši pirms brīvlaišanas likumu realizēšanas, kā arī no rekrušiem atpirkušies zemnieki, varēja brīvi izvēlēties sev dzīves vietu kā uz laukiem, tā pilsētās.¹ Tikai tad, ja viņi palika dzīvot uz laukiem, tie tika pakļauti pagasta tiesas, muižas policijas un draudzes tiesas jurisdikcijai.² Tāda pakļaušana vispārējām zemnieku tiesām tad arī bija vienīgā pār-

¹ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1822. g., 2. lieta, 267.—268., 274., 277., 438. un 440.—441. lapa.

² Turpat, 485. lapa; 1823. g., 3. lieta, 319.—321. lapa; 1825. g., 5. lieta, 127.—129. lapa.

maiņa brīvo cilvēku stāvoklī pēc zemnieku brīvlaišanas.

Par īpatnēju vēsturisku mantojumu no feodali dzimtbūtnieciskās iekārtas uzskatāma tā lauku iedzīvotāju grupa, ko sauca par vaļiniekiem. Ar šo nosaukumu parasti aptvēra visus lauku iedzīvotājus, kas nepiederēja ne pie saimniekiem, ne kalpiem, ne muižas ļaudīm. Pats nosaukums cēlies kļaušu laikos, un to attiecināja uz bezzemniekiem, kas bija atbrīvoti no muižas kļaušām. Tomēr jau XVIII gadsimta otrajā pusē, it īpaši 90. gados, un XIX gadsimta sākumā arī vaļiniekus sāka piespiest iet muižas kļaušās un vaļinieku sievām uzspieda vērpt muižas vilnu, linus un pakulas, tāpat arī veikt dažus citus darbus muižas saimniecībā. Pie vaļiniekiem piederēja, vispirms, dzimtļaudis, kas kropluma, slimības vai vecuma nespēka dēļ nevarēja pildīt ne kalpa, ne saimnieka pienākumus muižai. Nereti pie vaļiniekiem pieskaitīja arī krodziniekus un dzirnavniekus, protams, ja tie nebija vācieši vai brīvi ļaudis. Pati ievērojamākā vaļinieku sastāvdaļa bija lauku amatnieki — dzimtļaudis, kas personas brīvību ieguva brīvlaišanas gados. Pastāvot dzimtbūšanai, dzimtļaudis par amatniekiem varēja būt tikai ar muižnieka atļauju. Pēc brīvlaišanas muižnieki panāca, ka nodarbošanās ar amatniecību uz laukiem kļuva atkarīga no draudzes tiesneša: tikai ar draudzes tiesneša atļauju drīkstēja mācīties amatu un ar to nodarboties.¹ Protams, draudzes tiesnesis ikvienā gadījumā sazinājās ar muižas policiju un pagasta tiesu; atļauju izdeva tikai tad, ja atzina, ka vietējā novadā ir attiecīgās profesijas

¹ Latvijas Valsts bibliotēka, B 340 (P), 135.—136. lapa; tas pats Vidzemes guberņas valdes patents (1824. gada 2. aprīlī) atzina par atļautiem tikai audēja, drēbnieka, kurpnieka, kalēja, namdara, ratnieka, mucnieka un mūrnieka amatus.

amatnieku trūkums.¹ Tiesu aktīs nereti sastopami gadījumi, kad lauku amatnieki — kalēji, drēbnieki, ratnieki un citi piespiesti strādāt par kalpiem pie saimniekiem. Par kalpiem nodotie amatnieki sūdzējās draudzes tiesnešiem un apriņķa tiesnešiem, tāpat arī pašam ģenerālgubernatoram — parasti gan bez kādiem panākumiem.² Muižas policijas un pagasta tiesas lēmumu revidēja vienīgi tad, ja sūdzētājs ar ārsta izdotu apliecību varēja pierādīt, ka veselības stāvoklis tam neļauj strādāt smagos kalpa darbus.

Brīvlaišanas gados vairākkārt tika izdoti rīkojumi, kuru nolūks bija galīgi likvidēt darba spējīgos vaļņiekus. Jau pašos brīvlaišanas likumos bija paredzēts, ka zemnieku kārtas darba spējīgie cilvēki var nodarboties vai nu par saimniekiem, vai kalpiem, vai par amatniekiem. Visus darba spējīgos vīriešus un sievietes, kas neietilpa nevienā no minētajām trim kategorijām, atzina par sabiedrībai kaitīgiem elementiem un, kā jau agrāk norādīts, pamatojoties uz brīvlaišanas likumu attiecīgiem paragrafiem, sauca pie atbildības par klaidonību; kā sabiedrībai kaitīgi elementi tie bija nododami vai nu kara dienestā, vai spaidu darbos.³

¹ Tāda pati kārtība pastāvēja Kurzemes kroņa muižās. Tā, piemēram, 1824. gadā Jaunsvirlaukas brīvlaists kalps Jēkabs no Maižeļu mājām lūdza atļauju mācīties kalēja amatu, bet kamerālvalde lūgumu noraidīja, motivējot ar to, ka novadā esot vairāk amatnieku nekā vajadzīgs (CVA, 472. fonds, 725. lieta).

² RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 205.—206. un 391.—392. lapa; 1824. g., 4. lieta, 212.—213. un 494. lapa. Ratnieks Elstiņš pēc ģenerālgubernatora pavēles nopērts par to, ka noteiktā termiņā nebija salīdzis par kalpu.

³ RAKA, 2054. fonds, 1. apraksts, 1823. g., 3. lieta, 496.—499. lapa.

Noteikumi par vaļiniekiem pierāda, ka zemnieku brīv-
laišana Baltijas guberņās nebija domāta tam, lai atbrī-
votu ceļu kapitalistiskajam ražošanas veidam. Ar likum-
došanu un ārpusekonomiskās piespiešanas līdzekļiem
muižniecība un valdība centās saglabāt feodalajai iekār-
tai raksturīgās zemnieku kategorijas. Visus, kas neietilpa
kādā no četrām zemnieku grupām — saimniekos, kalpos,
muižas ļaudīs un vaļiniekos, uzskatīja par nevēlamiem
un pat sabiedrībai kaitīgiem locekļiem. Par tādiem uz-
skatīja arī visus darba spējīgos vaļiniekus. Bet tieši va-
ļinieki, kas bija feodalās iekārtas sairšanas produkts un
strādāja par algādžiem un dienas strādniekiem, kā arī
pelnījās ar dažādiem gadījuma darbiem, uzskatāmi par
vienu no tiem zemniecības slāņiem, no kuriem vēlāk izvei-
dojās modernais proletariats.

5. BRĀĻU DRAUDZE LATVIEŠU ZEMNIEKU ŠĶIRAS CIŅAS VESTURĒ

Feodalajā sabiedrībā šķiru ciņa parasti ieguva reliģisku nokrāsu. Tas vērojams arī feodalās iekārtas sairšanas posmā. Baltijas guberņās zemnieku brīvīšanas gados masu raksturu ieguva brāļu draudzes (hernhutiešu) kustība. Par hernhutiešiem sauca «moraviešu brāļus», kas bija ieceļojuši un apmetušies uz dzīvi Saksijā. «Moraviešu brāļi» savukārt uzskatāmi par husītu pēcnācējiem, kas pēc čehu zemnieku sakāves husītu karos (XV gadsimtā) tika dažādi vajāti un meklēja patvērumu svešumā. No husītu revolucionārām tradīcijām hernhutieši neko nebija saglabājuši, un XVIII gadsimtā tie bija vienīgi mierīga misionāru darba propagandētāji. No Hernhutes tika sūtīti misionāri pie Amerikas, Afrikas un Azijas tautām, bez tam daudz ievēribas hernhutieši veļtija iekšējās misionāru darbā Vācijā, Anglijā un citās Eiropas valstīs.

XVIII gs. pirmajā pusē hernhutisma pārstāvji sāka darboties arī Vidzemē un negaidot guva lielus panākumus pie latviešu un igauņu zemniekiem, kam, gadsimtiem ilgi dzīvojot iekarotāju jūgā, vienaldzīgs bija tiklab katolicisms, kā arī luteranisms. Tomēr hernhutisma kustība Vidzemē, kas pēkšņi uzliesmoja ap 1740. gadu, jau 1743. gadā (16. aprīļa ukazs) ar varmācīgiem līdzekļiem tika

apspiesta. Apmēram 20 gadus tā vēl pastāvēja kā slepena sektantu grupa, kamēr 1764. gada 25. februārī Kātrina II parakstīja jaunu ukazu, ar kuru hernhutiešiem atļāva brīvi darboties visā Krievijā. XVIII gs. otrajā pusē brāļu draudzes darbība atjaunojās arī Vidzemē. Ir tieši norādījumi, ka brāļu draudzes piekritēji piedalījušies plašajā zemnieku kustībā, kas izraisījās Latvijā un Igaunijā XVIII gadsimta otrajā pusē. Vidzemes civilgubernators Richters vainoja brāļu draudzes piekritējus nemieru sacelšanās XIX gadsimta sākumā (1802. gada Kauguru nemieri). Piekritēju skaita ziņā hernhutisma vislielākie sasniegumi sakrita ar zemnieku brīvlaišanu Baltijas guberņās, kad brāļu draudze uz laiku nokļuva politisko cīņu degpunktā.

Vēsturnieki norāda, ka Aleksandram I arvien bijusi tieksme uz misticismu. It īpaši pēc 1812. gada Tēvijas kara Krievijas galma aprindās par modes lietu kļuva pietisms un misticisms. No Baltijas vāciešiem galmā lielu cieņu bija ieguvuši baronese B. J. Kridenere, J. H. Jung-Stilings, grafs (vēlāk firsts) K. Livens un citi misticisma piekritēji. Valdība atklāti atbalstīja un sekmēja dažādu reliģisko organizāciju darbību. Populāra kļuva tā dēvētā bībeles biedrība. 1817. gada 27. oktobrī tika izdota īpaša «žēlastības grāmata» hernhutiešiem, kas lielākā skaitā ieceļoja no Vācijas un apmetās uz dzīvi galvenokārt Pievolgas kolonijā Sareptā.¹ Tāpat hernhutiešu darbība tika atzīta arī Baltijas guberņās, kur tiem piešķīra tādas pašas tiesības un privilēģijas kā Sareptas kolonijas brāļu draudzei. Brāļu draudzes locekļiem tika garantēta ticības brīvība, rīcības brīvība ar saviem īpašumiem, tāpat arī tiesības nodarboties ar amatiem un tirdzniecību, neierakstoties cunftēs. Hernhutiešus un viņu ģimenes locekļus atbrīvoja no karaklausības, no karaspēka mitināšanas,

¹ ПСЗ, т. XXXIV, № 27113.

no kroņa šķūtīm, tāpat arī no galvas naudas un citiem kārtējiem vai ārkārtējiem nodokļiem; iegūstot nekustamu mantu, hernhutieši bija atbrīvoti no zemesgrāmatu nodokļa. Hernhutes bīskapu iesvētītie priesteri, kas ieradās Krievijā, ieguva visas garīdznieku tiesības. Brāļu draudzes ieceltiem vai ievēlētiem priekšniekiem tika piešķirta liela patstāvība: viņiem bija savs zīmogs un tiesības izdot brāļu draudzes locekļiem pases ceļošanai pa visu Krieviju. Pārvaldes ziņā brāļu draudzes bija pakļautas tieši iekšlietu ministrijai resp. tās bija neatkarīgas no pareizticīgo un luterāņu baznīcas iestādēm.

Aleksandra I žēlastības grāmatā hernhutiešiem bija tieši norādīts, ka tās pilntiesīgajiem locekļiem atļauts nodarboties ar latviešu un igauņu reliģisku izglītošanu un audzināšanu. Šim nolūkam varēja celt un ierīkot lūgšanas jeb saiešanas namus. Sanāksmēs bija atļauts piedalīties visiem, kas vien to vēlējās, tikai ne tādā dienas laikā, kad notiek dievkalpojumi baznīcās, kā arī nekavējot darbu; šos pēdējos noteikumus attiecināja uz latviešu un igauņu zemniekiem, kas nedrīkstēja atraities no kļaušu darba muižās, lai apmeklētu brāļu draudzes saiešanas namus. Brāļu draudzei bija brīv arī ierīkot mācību iestādes zēniem un meitenēm, ieskaitot skolas zemnieku bērniem. Sareptas brāļu draudzes pārstāvi jeb «aģentu» Pēterburgā atzina arī par Baltijas guberņu brāļu draudzes pārstāvi.

Baltijas ģenerālgubernators un luterāņu baznīcas pārstāvji nekavējoties uzsāka cīņu, lai žēlastības grāmatā minētās privilēģijas nekādā ziņā netiktu attiecinātas uz latviešu un igauņu zemniekiem. Kopējiem spēkiem ģenerālgubernators Pauluči un Vidzemes ģenerālsuperintendents K. G. Zontags centās pierādīt, ka latviešu un igauņu zemniekus nevarot atzīt par brāļu draudzes īstēniem locekļiem — tie esot tikai tās piekritēji, kas apmek-

lējot brāļu draudzes saiešanas namus. Hernhutiešiem piešķirtās tiesības esot domātas vienīgi no Vācijas ieceltojušiem brāļu draudzes īsteniem locekļiem — vāciešiem. 1817. gada 15. decembrī tika dots norādījums, ka žēlastības grāmatas vācu tulkojums pirms iespiešanas jāpiesūta Baltijas ģenerālgubernatoram caurskatīšanai.¹ Marķīzs Pauluči izmantoja tam piešķirtās tiesības un 1817. gada 28. decembrī deva rīkojumu Vidzemes guberņas valdei publicēt vācu tulkojumu, iestarpinot tekstā vārdus «par labu īsteniem locekļiem».² Pret šo grozījumu paša ķeizara parakstītajā ukaza tekstā brāļu draudzes latviešu un igauņu piekritēji gan protestēja, tomēr tam nebija nekādu panākumu, jo valdības aprindas Pēterburgā nosvērās par labu Baltijas ģenerālgubernatora Pauluči viedoklim. Jau 1818. gada 14. janvarī garīgo lietu un izglītības ministrs kņazs Aleksandrs Goļicins ķeizara uzdevumā paziņoja ģenerālgubernatoram, ka hernhutiešiem piešķirtās privilēģijas attiecināmas tikai uz brāļu draudzes īsteniem locekļiem, par kādiem varot būt tikai hernhutiešu biskapu ieceltie vācu tautības garīdznieki. Latvieši un igauņi neesot uzskatāmi par brāļu draudzes īsteniem locekļiem, bet vienīgi par tādiem, kam atļauts netraucēti apmeklēt brāļu sanāksmes saiešanas namos.³ Pēc tāda paskaidrojuma visās trijās Baltijas guberņās tika publicēts patents ar norādījumu, ka žēlastības grāmata hernhutiešiem neattiecas uz latviešiem un igauņiem, kaut arī tie apmeklētu vācu brāļu uzraudzībā esošos saiešanas namus.⁴

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 10. lapa.

² Turpat, 17. lapa.

³ Turpat, 24.—27. lapa; 233. fonds, 1772. lieta, iekšlietu ministra Kozodavļeva raksts, 59. lapa.

⁴ Latvijas Valsts biblioteka, B 340 (P), 251. nr., Kurzemes guberņas valdes 1818. gada 1. februāra patents.

Pēc 1817. gada 27. oktobra žēlastības grāmatas publicēšanas valdības iestādes steidzīgi ievāca datus par hernhutiešu piekritējiem Baltijas guberņās. 1817. gada 15. decembrī ģenerālgubernators Pauluči uzdeva ģenerālsuperintendentam Zontagam ar mācītāju starpniecību savākt ziņas par to, cik Vidzemē ir brāļu draudzes īsteno locekļu un cik tās latviešu un igauņu piekritēju.¹ Pamatojoties uz luterāņu mācītāju iesniegtajām ziņām, Zontags savā atbildē ģenerālgubernatoram 1817. gada beigās paziņoja, ka brāļu draudzes piekritēju skaits Vidzemē ir 19 000; vēlāk šo skaitli palielināja līdz 25 000.² Turpretim pēc datiem, ko iekšlietu ministrijai iesniedza hernhutiešu pārstāvis Pēterburgā Mortimers, visās trijās Baltijas guberņās 1817. gada beigās bija 29 000 latviešu un igauņu brāļu draudzes piekritēju. Pilsētās un uz laukiem darbojās aptuveni 130 saiešanas namu, kuros latviešu un igauņu zemnieki sanāca uz lūgšanas stundām, parasti svētdienās, no darba brīvajā laikā.³ Ģenerālgubernators Pauluči par precizākiem atzina bruģu tiesnešu iesniegtos datus, pēc kuriem 1817. gada beigās brāļu draudzes saiešanas namu pastāvīgo apmeklētāju skaits Vidzemē nepārsniedza 21 000; lielā starpība brāļu draudzes piekritēju skaita noteikšanā pa daļai izskaidrojama ar to, ka hernhutieši dalījās vairākās pakāpēs: tā dēvētajā draudzē jeb «izredzētajos», tad — «gaidītajos», kuri tika sagatavoti uzņemšanai draudzē, un, beidzot, «žēlastības meklētajos», t. i., tādos, kas apmeklēja saiešanas namus, bet nepiederēja ne pie vienas no iepriekšējām grupām. «Žēlastības meklētājus» ieskaitīja t. s. pulkā jeb lielajā pulkā. Šāds brāļu draudzes piekritēju iedalījums pakāpēs stipri traucēja precīzi noteikt viņu īsto skaitu.

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 11. lapa.

² Turpat, 39.—46. lapa.

³ Turpat, 28.—31. lapa.

Vidzemes un Igaunijas guberņās toreiz dzīvoja tikai 13 vācu tautības īsteno brāļu, pa lielākai daļai no Vācijas ieceļojuši skolotāji un amatnieki. Brāļu draudzes augstākā amatpersona Baltijas guberņās — «vecākais» jeb prezbiters Johans Evalds dzīvoja Valmieras apriņķa Jaunveļķos (Rubenes draudzē). 1818. gada 22. martā iekšlietu ministrs apstiprināja J. Evaldu šajā amatā un piešķīra tam tiesības izdot pases brāļu draudzes īstenojiem locekļiem. Viņa palīgi, ko sauca par diakoniem, pārzināja katrs savu brāļu draudzes iecirkni. Vidzemes latviešu daļā viens no diakoniem bija linaudējs Johans Fridrichs Traugots Freitags, kas XIX gadsimta sākumā bija ieceļojis no Vācijas. Freitags nopirka no Karvas muižas (Apukalna draudzē) īpašnieka zemes gabalu, kas kļuva pazīstams ar Lintenes (Lindheim) nosaukumu un bija brāļu draudzes īpašums. Lintenē tika ierīkota skola, kurā mācījās brīvo latviešu vai pusvāciešu un turīgāko latviešu zemnieku dēli. Lintenē darbojās skolotājs Johans Heinrichs Rumpels, arī brāļu draudzes īstena loceklis. Birkavā (Smiltenes draudzē) skolotājs bija Ludvigs Rote. Valmieras apriņķī, galvenokārt Straupes draudzē, brāļu draudzes saiešanas namus pārraudzīja Izaks Burkens, kurš dzīvoja Vēvermuižā pie Ungurmuižas.

Vidzemes igauņu daļas apriņķos darbojās Johans Heinrichs Fersters un Fr. Chr. Smits (Tērbatas apriņķī). Sāmsalā brāļu draudzes īsteno locekļos bija ieskaitīts «mācītais skolotājs» Johans Šreibers. Igaunijas guberņā brāļu draudzi pārstāvēja grāmatvedis Kārlis Fridrichs Ģeņģe un Johans Gotlobs Verners, pēc nodarbošanās dārznieks Hapsalā. Pie viņa mitinājās kāds drēbnieks un grāmatsējējs Georgs Manike, kurš gan arī bija vācu brāļu draudzes īstena loceklis, bet 1818. gadā nebija nekādos draudzes amatos. Tāpat brāļu draudzes īstena loceklis

bija Johans Gotlibs Beklers — linaudeklu «fabrikants» Hijumas salā.

Mortimera iesniegtajā sarakstā minēts, ka Kurzemē (Zvārē) darbojas brāļu draudzes īstenois loceklis mājskolotājs Ludvigs Garvens un grafa Livena muižā Balgalē pastāv seminars skolotāju un brāļu draudzes sludinātāju sagatavošanai.¹ Kurzemes superintendenta Hūna 1818. gada 8. maija ziņojumā teikts, ka Kurzemē brāļu draudzes īsteno locekļu skaits esot 4 — trīs vācieši un «brīvais latvietis» Mežotnes dreimanis Pēteris Mežciems, kas ziemas mēnešos nodarbojoties ar zemnieku bērnu mācīšanu. Brāļu draudzes latviešu piekritēju skaits Kurzemē bija ļoti niecīgs — tikai 12.² Piltenes superintendents Reimers 1818. gada 2. februārī ziņoja, ka viņa iecirknī esot tikai seši brāļu draudzes locekļi.³

No iekšlietu ministrijas paziņojumiem izriet, ka 1819., 1820. un 1822. gadā Baltijas guberņās ieradušies no Vācijas jauni brāļu draudzes īsteno locekļi.⁴ Tomēr vācu brāļu draudzes īsteno locekļu skaits arvien vēl bija samērā niecīgs, salīdzinot ar latviešu un igauņu brāļu draudzes piekritēju skaitu.

No Vācijas iecelojušo brāļu draudzes īsteno locekļu dzīves un darba apstākļi nebija diez cik labvēlīgi. Strādājot par amatniekiem vai skolotājiem, tie nokļuva ekonomiskā atkarībā no vietējiem muižniekiem. Vietējās misioneres galvenais objekts — latviešu un igauņu zemnieki, beztiesības nomākti, pret visiem vāciešiem izturējās ar lielu neuzticību.

Ir saglabājušies dažu hernhutisma darbinieku nostāsti par viņu attiecībām ar muižniekiem un zemniekiem Bal-

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lleta, 28.—31. lapa.

² Turpat, 47.—49. lapa.

³ Turpat, 32. lapa.

⁴ Turpat, 58.—60., 63.—64. un 66. lapa.

tijas guberņās. Ziemeļlatvijā savā laikā ļoti populars bija hernhutiešu diakons Freitags, kas jau pirms zemnieku brīvīšanas bija ieradies Vidzemē, lai nodarbotos ar latviešu zemnieku «atmodināšanu». Gadus desmit Freitags mēģināja pelnīties kā linaudējs, bet ienākums bijis ļoti niecīgs, tā ka viņam ar ģimeni nācies dzīvot ļoti trūcīgi. Izrādījies, ka XIX gs. sākumā visa Vidzeme bijusi pārplūdināta ar angļu audumiem, kas Krievijā ievesti pa daļai kā kontrabanda. Sākumā Freitags apmeties kādā Vidzemes muižā, kuras īpašnieks nepavisam nav interesējies par hernhutisma mācību, tomēr pret viņu un citiem brāļu draudzes misioneres darbiniekiem muižnieks izturējies ļoti labvēlīgi un dažādā veidā parādījis tiem pretimnākšanu materialā ziņā. Freitags muižnieka nostāju izskaidro ar to vienkāršo aprēķinu, ka brāļu draudzes misioneres darbinieki pamudinās zemniekus būt paklausīgiem, čakliem darbā un atturēties no zagšanas muižas rījās un klētīs. Tajā laikā visi Vidzemes muižnieki centās palielināt klaušas, paplašinot riežu kārtībā apstrādājamās zemes gabalus. To darījis arī muižnieks, pie kura dzīvojis Freitags. Savā ikdienas darbā nepārtraukti satiekoties ar latviešiem un vērojot to dzīvi, Freitags bija pārliecinājies, ka zemnieku stāvoklis ir bijis ļoti neapskaužams dzimtbūšanas laikos, tāds pats tas ir palicis arī pēc brīvīšanas un zemnieki dzīvo vislielākā trūkumā. Par Alūksnes zemnieku dzīvi Freitags izsakās, ka tā esot daudz ļaunāka pat par nēģeru vergu stāvokli Amerikā. Latviešu zemniekus nostrādīnot līdz pēdējai iespējai. Vispārējs trūkums un bads, tāpat arī pārmērīgā fiziskā piepūle tos esot notrulinājusi un tiem vairs neesot iespējas kaut ko darīt sava prāta un sirds izglītošanai. Tādos apstākļos katrs muižnieka mēģinājums palielināt klaušas un nodevas varēja beigties vienīgi ar zemnieku galīgu izputināšanu. To labi sapratīs, Freitags

mēģinājis atteikties izpildīt muižnieka vēlēšanos, lai viņš kā brāļu draudzes misionārs pierunātu zemniekus piekrist klaušu palielināšanai, nepaklausīgajiem piedraudot ar izslēgšanu no draudzes. Muižnieks sākumā cerējis, ka ar Freitaga palīdzību zemniekus varēs nomierināt, bet, kad zemnieki izrādījuši atklātu pretošanos, kas draudējusi izvērsties bruņotas sacelšanās kustībā, muižnieks Freitagu apsūdzējis zemnieku kūdīšanā, jo gandrīz visi vietējie zemnieki bijuši brāļu draudzes piekritēji. Tiesas izmeklēšana beigusies ar Freitaga attaisnošanu tikai tāpēc, ka pa to laiku ar dažādiem līdzekļiem izdevies piespiest zemniekus izpildīt muižnieka prasības. Tomēr zemnieku un muižnieka attiecības bijušas tik naidīgas, ka Freitagam galu galā nācies pamest savu dzīves vietu muižā, jo, izpildot muižnieka prasības, tas būtu galīgi sanīdies ar zemniekiem, bet, nostājoties zemnieku pusē, savukārt būtu padzīts no muižas kā kūdītājs uz nemieriem. Ar draudzes palīdzību Freitags nopircis no Karvas muižas īpašnieka zemes gabalu Apukalna draudzē un uzcēlis tur hernhutisma vēsturē labi pazīstamo Linteni. Tādējādi Freitags cerējis kļūt neatkarīgs no apkaimes muižniekiem.¹

Kāds cits brāļu draudzes īstenais loceklis C. Kerstens, kurš darbojās Igaunijā, apraksta muižnieka patvarības, lielās klaušas un zemnieku netaisno sodīšanu un sūrojas, ka viss tas ārkārtīgi traucējis misionāru darbu. Igaunū zemnieki uzskatot vāciešus par saviem apspiedējiem un aplaupītājiem. Savu cenšanos aprāpt muižniekus, tāpat arī zagšanu un slinkošānu muižas darbā zemnieki uzskatot par pašai zargāšanās līdzekļiem, uz ko tiem esot tiesības un ko tie esot spiesti darīt, lai varētu kaut cik garu vilkt.²

¹ CVA, 237. fonds, 93. lieta, 26.—27. lapa.

² Turpat, 17.—21. lapa.

No teiktā izriet, ka hernhutiešu misiones darbinieku stāvoklis Baltijas guberņās ir bijis ļoti divkosīgs: pakalpojot muižniekiem, tie riskēja zaudēt savu ietekmi uz latviešu un igauņu zemniekiem, bet, uzstājoties par labu zemniekiem, nenovēršami nokļuva atklātā sadursmē ar luterāņu baznīcu, muižniecību un vietējām valdības iestādēm. Parasti vācu īstenie locekļi ar prezbiteru Evaldu priekšgalā centās izpatikt muižniekiem un stingri ievēroja pastāvošos likumus un valdības rīkojumus. Tāda vācu tautības hernhutiešu nostāšanās muižnieku pusē uzskatāma par galveno cēloni tam, ka latviešu un igauņu brāļu draudzes piekritēji sāka arvien vairāk no tiem atrauties. Tāpat arī sava niecīgā skaita un apstākļu nepazīšanas dēļ ieceļojušie vācu misiones darbinieki nespēja ne uzraudzīt, ne vadīt daudzus latviešu un igauņu brāļu draudzes piekritējus.

Baltijas guberņās īstenībā izveidojās divas brāļu draudzes. Vienā no tām ietilpa vācu tautības hernhutiešu «īstenie locekļi». Pie šās vācu brāļu draudzes bez nedaudziem no Vācijas ieceļojušiem hernhutiešiem piederēja arī daži labvēļi no Baltijas vācu muižniekiem, piemēram, barons Kārlis Bruinings, skolu kurators Livens, skolu direktors Štakelbergs un citi. Tikai formali šai vāciskajai brāļu draudzei bija pakļauti daudzi tūkstoši latviešu un igauņu «piekritēju», kas īstenībā bija izveidojuši savu patstāvīgu organizāciju ar plašu saiešanas namu tīklu.

Mums, protams, visvairāk interesē brāļu draudze kā latviešu un igauņu zemnieku pirmā masu organizācija. Pēc datiem, kas savākti 1818. gada sākumā par Vidzemes 99 lauku draudzēm, hernhutiešu piekritēji uzskaitīti 51 draudzē. Nav teikts, ka pārējās 48 draudzēs brāļu draudzes piekritēju nebūtu bijis nemaz, bet vietējie mācītāji un bruģu tiesneši par šīm draudzēm nekādas ziņas

nebija iesnieguši. Parasti ziņas par brāļu draudzes piekritējiem tika iesūtītas no tādām vietām, kur atradās saiešanas nami, kaut arī tos apmeklēja ne tikai vietējie draudzes iedzīvotāji, bet arī piekritēji no citām draudzēm. Visvairāk brāļu draudzes locekļu uzrādīts Vidzemes guberņas igauņu daļā, sevišķi Veravas un Tērbatas apriņķos. Ziemeļlatvijā brāļu draudzes piekritēji galvenokārt bija Cēsu un Valmieras apkaimē, tāpat arī Apukalna un Alūksnes draudzēs. Alūksnes un Zeltiņu draudzēs kopā brāļu draudzes piekritēju skaits sasniedza 1098, kas pulcējās 9 saiešanas namos. Apukalna draudzē pēc vietējā mācītāja aprēķina bija pat 3500 hernhutiešu piekritēju, kas uzturēja 10 saiešanas namus. Otrs brāļu draudzes piekritēju centrs bija izveidojies Liepupes un Skultes draudzēs Rīgas jūras līča piekrastē; brāļu draudzes piekritēju tur bija ap 1900. Pats lielākais centrs izveidojās draudžu novados starp Cēsīm un Valmieru, kur hernhutiešu piekritēju skaitu vērtēja ap 2400. Vismazāk piekritēju brāļu draudzei bija Rīgā un tās tuvākajā apkaimē. Tāpat arī visās pārējās lauku draudzēs gar Daugavu mācītāju un bruģu tiesnešu ziņojumos nav uzrādīts neviens brāļu draudzes piekritējs.

Kopš 1817. gada Vidzemes un Igaunijas guberņās sākas ievērojams, līdz tam nepiedzīvots brāļu draudzes uzplaukums. Luterāņu baznīcas pārstāvji, muižnieki un arī pats ģenerālgubernators Pauļūči šo brāļu draudzes locekļu skaita pieaugumu raudzīja izskaidrot ar 1817. gada 27. oktobra žēlastības grāmatu. Tomēr Iekšķrievijas hernhutiešiem piešķirtās privilēģijas nevarēja būt kaut cik ievērojamāks pievilksšanas spēks latviešu un igauņu brāļu draudzes piekritējiem, uz kuriem piešķirtās privilēģijas neattiecās. Gan tieši otrādi — ģenerālgubernators un luterāņu baznīca šajos gados sāka latviešu un igauņu brāļu draudzi vajāt un apspiest. Tikpat raksturīga parā-

dība bija hernhutisma propagandas neveiksme Baltijas pilsētās. Tā 1817. gada beigās Vidzemes pilsētās dzīvoja pavisam 582 hernhutiešu piekritēji, kuru skaits 1823. gadā bija palielinājies līdz 673. Turpretim lauku draudzēs vērojams šāds pieaugums (sk. tabulu pēc bruģu tiesnešu savāktiem datiem, kas minēti Vidzemes civilgubernatora L. Dīhamela 1823. gada 28. septembra ziņojumā).¹

Hernhutisma izplatīšanās Vidzemē

(pēc civilgubernatora 1823. gada 28. septembra ziņojuma)

Apriņķis	Saiešanas namu skaits		Piekritēju skaits		Teicēju skaits 1823. gadā
	1817. gada beigās	1823. gadā	1817. gada beigās	1823. gadā	
Rīgas	3	4	88	273	12
Valmieras	24	25	2 409	2 581	92
Cēsu	21	26	2 124	5 745	83
Valkas	22	29	2 104	2 547	81
Veravas	11	16	3 598	4 963	49
Tērbatas	24	38	6 873	10 518	77
Vilandes	2	12	151	2 934	34
Pernavas	2	4	426	1 541	31
Sāmsalā	57	61	3 179	3 469	72
Kopā	166	215	20 952	34 571	531

Nākamajos gados brāļu draudzes piekritēju skaits vēl pieauga, un 1828. gadā to bija 40 152. Nedaudz pieaudzis bija arī teicēju skaits — līdz 577. Turpretim saiešanas namu skaits bija samazinājies līdz 172.²

Brāļu draudzes piekritēju skaita straujais pieaugums tieši lauku draudzēs liecina, ka šās parādības cēloņi meklējami agraros apstākļos, kādi izveidojās Baltijas guberņās zemnieku brīvīšanas gados. Garām ejot uz šo apstākli norāda arī Kaudzītes Matīss savā vēsturiskajā

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 210.—243. lapa.

² RAKA, 291. fonds, 4330. lieta, 191.—192. lapa.

apskatā par Vidzemes brāļu draudzi.¹ Vidzemes latviešu daļā brāļu draudzes piekritēju skaits visvairāk bija pieaudzis Cēsu apriņķī. Vēl straujāks pieaugums vērojams Vidzemes igauņu daļas apriņķos. Tieši šajos apriņķos 1822. un 1823. gadā arī zemnieku kustība sasniedza augstāko pakāpi.

Vēsturnieku neatliekamais uzdevums ir noskaidrot brāļu draudzes piekritēju sociālo sastāvu. Attiecīgu avotu trūkuma dēļ nav iespējams dot pilnīgi pārliecinošus datus. Tomēr, ciktāl zemniecība pastāvēja kā vienota feudālās sabiedrības šķira, brāļu draudze uzskatāma galvenokārt par zemnieku organizāciju. Bet tāpat jāievēro, ka klaušu saimniecības saīršanas periodā zemniecība jau dalījās vairākos noslāņojumos — saimniekos, kalpos un vaļiniekos. Šo sociālo nogrupējumu savstarpējās attiecībās vēl nevarēja izpausties antagonistiskas šķiru pretrunas, tomēr tikpat aplam būtu runāt arī par pilnīgu interešu saskaņu. Vienīgi cīņā pret muižniekiem un feudālo ekspluatāciju visas zemnieku grupas apvienojās kopīgā naidā. Turpretim ikdienas dzīvē nemitējās dažāda rakstura sadursmes starp kalpiem un vaļiniekiem no vienas un saimniekiem no otras puses. Brāļu draudzes piekritējos sastopam kā saimniekus, tā kalpus un vaļiniekus; tomēr visi laikabiedri un aculiecinieki norāda, ka pārsvarā brāļu draudzes piekritējos bijuši saimnieki, turklāt paši turīgākie. Hernhutisma piekritējs barons Kārlis Bruinings ļoti labi pazina Vidzemes brāļu draudzes piekritējus, un viņš apgalvo, ka «bieži vien brāļu draudzes locekļi ir tieši turīgākie un labākie saimnieki»². To pašu apliecina arī niknākais brāļu draudzes pretinieks Vidzemes ģenerālsuperintendents K. G. Zontags, kuram 1818. gadā

¹ *Kaudzītes Matiss*, Brāļu draudze Vidzemē, Rīgā 1878, 49. lpp.

² CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 89.—91. lapa.

pašam pret savu gribu bija jāatzīst, «ka visumā tie Vidzemes novadi, kur starp zemniekiem ir vairāk hernhutiešu, ir arī visizglītotākie, strādīgākie un turīgākie»¹. Brāļu draudzes piekritēji un aizstāvji zemnieku turību mēģināja izskaidrot kā hernhutisma labvēlīgās ietekmes rezultātu. Tomēr šoreiz vairāk patiesības bija pretiniekiem, kas apgalvoja, ka zemnieki kļuvuši turīgi ne jau tāpēc, ka tie apmeklēja brāļu draudzes saiešanas namus, bet šī parādība izskaidrojama ar to, ka tieši turīgākie un bagātākie zemnieki pievienojušies brāļu draudzei.

Kaut arī vēsturniekam nav pieejami dati par brāļu draudzes socialo sastāvu un saimnieku, kalpu un vaļinieku procentuālām attiecībām, tomēr nav ne mazāko šaubu, ka brāļu draudzes saiešanas nami atradās saimnieku rokās. Saiešanas namos vadītāju loma piedēvēja teicējiem jeb tā dēvētajiem tētiņiem. 1823. gadā ģenerālgubernators, vācot datus par brāļu draudzēm, pieprasīja tuvākas ziņas par teicēju jeb tētiņu skaitu un to piederību pie viena vai otra zemnieku socialā nogrupējuma.²

**Brāļu draudzes teicēju (tētiņu) sabiedriskais stāvoklis
1823. gadā**

Apriņķis	Teicēju kopskaitis	Saimnieki un saimnieku dēli	Amatnieki, krodznieki un skolotāji	Vaļinieki	Kalpi	Muižas kalpotāji (sulaini, rakstveži u.c.)
Rīgas	12	8	3	—	—	1
Valmieras	92	80	5	1	4	2
Cēsu	83	70	9	1	2	1
Valkas	81	78	3	—	—	—
Kopā	268	236	20	2	6	4

¹ CVA, 1. fonds, 2771, lieta, 46. lapa.

² Turpat, 210.—243. lapa.

Tātad saimnieku, ieskaitot arī saimnieku dēlus un brāļus, tētiņos bija 88,1%, turpretim kalpu tikai 2,2%, bet visu pārējo — 9,7%. Diemžēl, bruģu tiesnešu ziņojumos nav uzrādīts māju lielums, tāpēc nav iespējams tētiņus-saimniekus grupēt pēc viņu turības pakāpes. Toties ir doti norādījumi par saimnieku sabiedrisko stāvokli un attiecībām pret muižu un baznīcu, kas redzams sekojošā tabulā.

Brāļu draudzes teicēji-saimnieki 1823. gadā

Apriņķis	Pavisam	Ķesteri	Mežsargi	Vagari	Klēt- nieki	Māju nom- nieki
Rīgas	8	1	—	2	—	5
Valmieras . . .	80	5	—	1	2	72
Cēsu	70	2	3	3	—	62
Valkas	78	—	—	1	—	77
Kopā	236	8	3	7	2	216

Minētie dati, tāpat arī laikabiedru atzinumi liecina, ka muižnieki nereti izmantoja brāļu draudzes piekritējus par uzraugiem, vagariem, klētniekiem, mežsargiem u. c., jo tie nemēdza zagt un tos uzskatīja par godīgākiem nekā pārējos zemniekus. XIX gadsimta pirmajā pusē arī ķesteriem tika uzlikti atbildīgi pienākumi. Ķesteris gādāja par baznīcas kārtīgu apmeklēšanu un vajadzības gadījumā mācītāja vietā izpildīja reliģiskas ceremonijas. Parasti ķesteriem uzdeva arī uzraudzīt bērnu mājas mācību utt.

Zemnieku brīvīaišanas gados rūpniecība un tirdzniecība uz laukiem bija vēl samērā maz attīstītas saimniecības nozares. Nedaudzie lauku amatnieki parasti nevarēja eksistēt, nodarbojoties tikai ar savu amatu vien, tāpēc parasti papildināja savus ienākumus, vai nu nodarbojoties par krodziniekiem, dzirnavniekiem, vai arī nomājot pa-

Rūpniecībā, tirdzniecībā u. c. nodarbinātie brāļu draudzes tētiņi

Apriņķis	Teicēju kopskaits	Dzirnavnieki	Krodznieki	Skolotāji	Katēji	Audēji	Mūrnieki	Drēbnieki	Dārznieki
Rīgas	3	1	1	—	—	1	—	—	—
Valmieras	5	—	—	3	—	—	1	—	1
Cēsu	9	1	1	2	—	2	2	1	—
Valkas	3	—	—	1	1	—	—	—	1
Kopā	20	2	2	6	1	3	3	1	2

rastās zemnieku mājas. Pavisam nenoteiktu un niecīgu atalgojumu saņēma zemnieku bērnu skolotāji, tāpēc katram skolotājam bija sava papildu nodarbošanās. Parasti skolotāji izpildīja ķestera pienākumus, bet daudzi strādāja arī par lauku amatniekiem. Valmieras apriņķī par brāļu draudzes teicējiem nosaukti trīs skolotāji; viens no tiem piepelnījies kā drēbnieks. Bez tam viens skolotājs bijis arī dārznieks.

Tētiņu niecīgais skaits no diviem lielākajiem sociālajiem nogrupējumiem — kalpiem un vaļiniekiem — liecina, ka bezzemniekiem brāļu draudzes saiešanas namos nebija nekāda teikšana.

Kā jau agrāk norādīts, 1822. gadā Vidzemē sagatavojās zemnieku brīvīšanai. Vispirms bija paredzēts atbrīvot pusi saimnieku, pie tam, sekojot ģenerālgubernatora norādījumiem, atbrīvojamo sarakstos ietilpināja pašus turīgākos saimniekus, no kuriem prāvs skaits bija brāļu draudzes piekritēji. Vidzemes ģenerālsuperintendents K. G. Zontags un Vidzemes virskonsistorijas prezidents grafs L. A. Melins kā baznīcas augstākās amatpersonas pirmie sacēla trauksmi par brāļu draudzes piekritēju bīstamo ietekmi uz atbrīvojamiem saimniekiem.

1822. gada 11. jūlijā Zontags iesniedza ģenerālgubernatoram īpašu rakstu ar norādījumiem un brīdinājumiem par brāļu draudzes piekritēju kaitīgo darbību. Brāļu draudzes piekritējus — latviešu un igauņu zemniekus Zontags apsūdzēja nacionalā separatismā, jo tie cenšoties nošķirties no oficialās luterāņu baznīcas, ciktāl tā esot vācu muižnieku un mācītāju stingrā uzraudzībā. Latviešu un igauņu zemnieki sanākot savās apspriedēs brāļu draudzes saiešanas namos nereti naktīs, kad saiešanas namus neapmeklējot neviens vācu īstenais loceklis vai mācītājs. Sakarā ar zemnieku brīvīšanu, pēc ģenerālsuperintendentā domām, nenovēršama esot Baltijas «provinces krīze». Šādā kritiskā brīdī varot būt ļoti bēdīgas sekas latviešu un igauņu «separatismam», kas izpaužoties brāļu draudzes saiešanas namu «brālībās» un no zemnieku vidus izvirzīto tētiņu jeb teicēju apkārtbraukāšanā pa draudzēm un apriņķiem. Tādas vispār nevēlamas parādības kā zemnieku sanāksmes nakts laikā esot dīvkārt un desmitkārt bīstamākas zemnieku brīvīšanas priekšvakarā. Zontags ierosināja priekšlikumu brāļu draudzes kustību nekavējoties pakļaut sevišķi stingrai uzraudzībai.¹

1822. gada Mārtiņos (10. novembrī) daudz brīvīzāmo saimnieku paziņoja savu atteikšanos palikt par savu bijušo māju nomniekiem. 1822. gada 29. novembrī Zontags atkal par jaunu sūdzējās ģenerālgubernatoram, šoreiz konkrēti norādot uz brāļu draudzes piekritēju lomu zemnieku kustībā, kas izveidojās sakarā ar saimnieku atteikšanos no māju nomāšanas. Ģenerālsuperintendents atsaucās uz Tarvastes mācītāja ziņojumu, ka viņa draudzē Vilandes apriņķī visi brīvīšanai apstiprinātie saimnieki atteikušies ņemt mājas nomā un paziņojuši, ka

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 67.—68. lapa.

turpmāk nepildīšot nekādas klaušas, ne arī maksāšot nodevas muižniekam. Vispār viņi izteikušies, ka «turpmāk kalpošot tikai ķeizaram». Zontags atkārtoja Tarvastes draudzes mācītāja izteikto domu, ka zemnieki esot izstrādājuši kādu īpašu kopīgas «darbības plānu». Atteikšanos no māju nomāšanas droši vien esot ierosinājuši brāļu draudzes piekritēji. Pie Vilandes apriņķa brāļu draudzes piekritējiem ierodoties pārstāvji no Pernavas, Tērbatas un Veravas apriņķiem. Vilandes apriņķa draudzes pārstāvji savukārt apmeklējot saiešanas namus citos apriņķos. Pēc mācītāja novērojumiem, pat visattālākās igauņu distrikta draudzes viena ar otru uzturot pārstāvīgus sakarus. Tarvastes mācītājs un ģeneralsuperintendents abi bija vienās domās par to, ka lielākā daļa zemnieku — brāļu draudzes piekritēju nenodarbojas ar politiku un apmeklē saiešanas namus vienīgi reliģiskos nolūkos, tomēr esot pamats «nopietnām bažām, ka viņu vadoņi savās šaurākās sanāksmēs, kas bieži vien notiek naktīs, pārspriež kaut ko citu. Karaspēka trūkums šajos apvidos stāvokli padara jo kritiskāku.»

Tajā pašā ziņojumā, lai pamatotu savus uzbrukumus brāļu draudzei, Zontags min kā piemēru kāda teicēja uzstāšanos Sīmaņa draudzē (Igaunijas guberņā). Sanākušajiem brāļiem teicējs nolasījis no vecās derības 2. Mozus grāmatas 12. nodaļas 35. un 36. pantu, kuros stāstīts, ka Izraeļa bērni, izejot no Eģiptes, paņēmuši līdz eģiptiešiem piederšos zelta un sudraba traukus. Teicējs šo bībeles tekstu izskaidrojis tā: «Paņemt kaut ko varmācīgi vai slepeni nozagt esot grēks; bet tas, ko šajā gadījumā darījuši Izraeļa bērni, neesot uzskatāms par grēku, jo agrāk viņi dzīvojuši savā skaistajā Gozenes zemē kā brīvi ļaudis, bet pēc Jāzēpa nāves, kad viņi palikuši bez aizsardzības, eģiptiešu lielmaņi tiem ne tikai atņēmuši visu zemi un mantu, bet nolaupījuši arī brīvību un piespieduši

tos iet kļaušās. Paņēmot līdz eģiptiešu zeltu un sudrabu, Izraeļa bērni esot tikai atkal atguvuši savu pašu īpašumu. Līdzīgas attiecības, tādas pašas kā starp Izraeļa bērniem un eģiptiešiem, pastāvēt arī starp igauņiem un vāciešiem, tāpēc gan esot grēks, ja viens igauņis aplaupa vai apzog otru, bet neesot grēks, ja viņš to pašu darot ar vācieti.»¹ Acīm redzot zemnieku brīvlaišanas gados bija vispār izplatīts paņēmiens smagos kļaušu darbus, no kuriem tik daudz cieta latviešu un igauņu zemnieki, pielīdzināt bībelē aprakstītām Eģiptes mocībām. Kā jau agrāk norādīts, arī mācītājs Pabsts Kurzemē (Zemītes draudzē) lietoja šo analogiju un ar to panāca, ka zemnieki atteicās izlīgt ar muižas pārvaldi un atzīt kļaušu palielināšanu.

Tiesa gan, starp muižniekiem atradās arī atsevišķi brāļu draudzes labvēļi. Viens no tiem, barons Kārlis Bruinings, iesniedza ģenerālgubernatoram rakstu, kurā mēģināja atvairīt pret brāļu draudzi vērstos uzbrukumus. Pamatoti viņš norādīja, ka zemnieku atteikšanās no māju nomāšanas izskaidrojama ar citiem apstākļiem, kam nav nekāda sakara ar ticības lietām. Tomēr arī baronam Bruiningam bija jāpiekrit, ka starp saimniekiem, kas 1822. gada Mārtiņos bija atteikušies nomāt mājas, prāvs skaits ir brāļu draudzes locekļu. Šis novērojums, pēc Bruininga domām, bija izskaidrojams tā, ka «bieži vien brāļu draudzes locekļi ir tieši turīgākie un labākie saimnieki un muižu īpašnieki lielāko tiesu taisnītos ir paredzējuši atbrīvot saimnieku pirmajā grupā»².

Ievāktās ziņas ģenerālgubernatoru Pauluči pārlicināja, ka brāļu draudze ir cieši iejaukta 1822. un 1823. gada zemnieku nemieru kustībā. 1822. gada 21. novembrī ģenerālgubernators uzdeva Vidzemes civilgubernatoram

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 79.—80. lapa.

² Turpat, 89.—91. lapa.

Dihamelam izstrādāt noteikumus, kas ierobežotu brāļu draudzes darbību. To izpildot, Vidzemes guberņas valde 1822. gada 28. novembrī publicēja patentu,¹ kas stingri jo stingri aizliedza noturēt sanāksmes naktīs. Ļoti stingri bija jāseko un jāuzrauga brāļu draudzes teicēji, tā dēvētie tētiņi, lai tie, kā tas bija līdz šim, nestaigātu no viena saiešanas nama uz otru un lai brāļu draudzes piekritēji tāpat nestaigātu pa citiem, dažreiz pat attālākiem saiešanas namiem. 1822. gada 28. novembra patenta rezultātā dažās vietās brāļu draudzes darbība tika pilnīgi aizliegta un daudzi saiešanas nami slēgti. Tā Vilandes apriņķī un grafa Šeremetjeva Piebalgas muižās tika slēgti kādi desmit saiešanas nami. Nelīdzēja nekādi protesti, ko iesniedza hernhutiešu «aģents» Krievijā mācītājs Mortimers un brāļu draudzes vecākais Baltijas guberņās Evalds. Savos iesniegumos viņi norādīja, ka, publicējot 28. novembra patentu, tiek skartas hernhutiešiem piešķirtās tiesības. Uzbrukumus brāļu draudzes piekritējiem viņi izskaidroja daļēji ar daudzu muižnieku sašutumu par to, ka hernhutiešu ietekmē latviešu un igauņu zemnieki pārstājot lietot alkoholiskus dzērienus un atturības kustības rezultātā stipri samazinoties ieņēmumi no krogiem.² Tomēr nelīdzēja nekādi protesti, jo 1823. gada sākumā Rīgā saņēma paziņojumu, ka jau 16. janvārī ķeizaram labpaticis akceptēt visus ģenerālgubernatora rīkojumus, kas bija domāti nemieru kustības likvidēšanai un hernhutiešu propagandas ierobežošanai. Ķeizars pavēlējis «pa Vidzemes guberņas apriņķiem apkārt staigājošos, no pašu hernhutiešu vidus izvirzījušos teicējus visus saņemt ciet un ievietot cietumā, no kurienes

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 85.—87. lapa.

² Turpat, 96.—98. lapa. — Iekšlietu ministra 1823. gada 16. janvara raksts.

tie nav atbrīvojami bez paša ķeizara visaugstākās atļaujas un rīkojuma par katru atsevišķu apcietināto».

Generalgubernatoru Pauluči vēl vairāk iepriecināja generalštaba priekšnieka kņaza Volkonska paziņojums, ka uz Baltijas guberņām tiek nosūtīts Donas kazaku pulks.¹ Saņēmis šādas ķeizara pilnvaras un militāra spēka palīdzību, generalgubernators rīkojās vēl enerģiskāk. Baltijās guberņās tika publicēts jauns priekšraksts, kas aizliedza starp hernhutiešiem izplatītās «launās paražas»: nakts saniāksmes, lūgšanas namu apmeklēšanu pilsētās un brāļu draudzes teicēju staigāšanu no vienas draudzes uz otru.²

Uzbrukumi latviešu un igauņu zemniekiem, brāļu draudzes piekritējiem, netraucēja generalgubernatoru izmantot brāļu draudzes īstenos locekļus — vāciešus, lai ar to palīdzību piespiestu saimniekus, kas 1822. gada Mārtiņos bija atteikušies paturēt mājas nomā, atsaukt savus paziņojumus. 1822. gada decembra sākumā marķīzs Pauluči pieprasīja, lai prezbiters Evalds brāļu draudzes locekļiem paziņotu, ka tos, kas bez likumīga iemesla negribēs palikt pie saviem muižniekiem, izslēgs no brāļu draudzes. Šie draudi vairākos gadījumos tika arī izpildīti. Kā generalgubernators ziņoja ķeizaram, visos gadījumos, kad tiesu iestāžu ietekmēšana un luterāņu mācītāju pārliecināšana līdz tam bija palikusi bez kādiem panākumiem, šis līdzeklis izrādījās tik iedarbīgs, ka zemnieki nekavējoties kļuva atkal paklausīgi muižniekiem.³

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 124. lapa. — Galvenā štaba priekšnieka 1823. g. 9. febr. paziņojums generalgubernatoram.

² Latvijas Valsts bibliotēka, B 340 (P), 599. nr. — Kurzemes guberņas valdes 1823. gada 23. februāra patents.

³ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnāls, 107. lapa. — Generalgubernatora 1823. gada 7. marta ziņojums ķeizaram.

Pēc tādiem panākumiem ģenerālgubernators izman-
toja brāļu draudzes īstenos locekļus arī citos gadījumos,
kad administratīviem aizliegumiem un sodiem nebija pa-
nākumu. Tā 1823. gada 9. februārī prezbiteram Evaldam
uzdeva gādāt, lai turpmāk tiktu izbeigtas brāļu draudzes
piekritēju sanāksmes naktīs un lai neviens no teicējiem
neuzdrošinātos apmeklēt sanāksmes un dievkalpojumus
citos novados.¹

Vācu tautības īsteno locekļu nostāja 1822. un 1823.
gada zemnieku nemieru kustībā visā pilnībā atklājās
Evalda 1823. gada 21. februara atbildē ģenerālguberna-
toram. Vācu brāļi un vecākie — ziņoja Evalds, — pārli-
ecinājušies, ka zemnieki — brāļu draudzes piekritēji aiz-
raujas ar «maldīgām idejām», nekavējoties sāka tos pār-
liecināt un pamudināt būt paklausīgiem saviem kungiem.
Evalds apgalvoja, ka brāļu draudzes īstentie locekļi cen-
tušies, cik vien iespējams, šiem zemniekiem un ar
to starpniecību plašākām zemnieku aprindām vispār
«iedvest pareizākus uzskatus par viņu stāvokli» pēc brīv-
laišanas. «Miera uzturēšanai mēs pat esam izslēguši no
savas draudzes tos, kas, nevarēdami uzdot pietiekoši sva-
rīgus iemeslus, negribēja atteikties no sava nodoma mā-
jas uzteikt» — pasvītro prezbiters savā ziņojumā. Šis
vācu brāļu pūles un pielietotie līdzekļi neesot palikuši
bez panākumiem — daudzās vietās lielākā daļa un vie-
tumis visi savas mājas uzteikušie saimnieki esot nolē-
muši arī turpmākos trīs gadus palikt savās līdzšinējās
mājās.

Kā apgalvoja Evalds, vācu brāļi turpinot darboties
tālāk tādā pašā garā, kaut gan neuzskatot par savu uz-
devumu iejaukties politiskās lietās. Viņi atzīstot par savu
pienākumu izvest uz pareiza ceļa ar brāļu draudzi

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 105.—106. lapa.

saistītos zemniekus un palīdzēt novērst visu ļaunumu, kas varētu celties kā zemniekiem, tā viņu kungiem. Jau tūlī pēc 1822. gada 28. novembra patenta publicēšanas brāļu draudzes vācu locekļi esot centušies pierādīt, ka viņi esot un paliekot «savas dieva ieceltās valdišanas paklausīgi pavalstnieki». Pats Evalds nekavējoties devis norādījumu sanāksmes sākt ar tādu aprēķinu, lai tās varētu beigt ne vēlāk par pulksten astoņiem vakarā. Tāpat prezbiters stingri piekodinājis ievērot savu jau agrāk doto norādījumu, ka neviens nedrīkst apmeklēt kādu citu saiešanas namu, lai tur noturētu lūgšanas stundu, ja to viņam nav uzdevis vācu tautības īstenais loceklis, kura uzraudzībā tas atrodas. «Piesaucot dievu par liecinieku — raksta Evalds, — apliecinām, ka mēs, paši apzinādamies savu pienākumu dzīvot tā, kā nākas mierīgiem un paklausīgiem pavalstniekiem, cenšamies to iepotēt par svēti izpildāmu pienākumu arī tiem, ko ar mums vieno reliģiskās saites, un šo mūsu norādījumu izpildīšanā visur esam guvuši iepriecinošus panākumus. Bet, ja... būtu noticis kaut kas tāds, kas runātu pretim šim rīkojumam..., tad varētu galvot jūsu augstībai, ka šādu nepaklausību neviens nenosodīs stingrāk par mums pašiem.»¹

Pat brāļu draudzes ienaidnieki un nelabvēļi, kā ģenerālgubernators Pauluči, tā arī luterāņu baznīcas augstākās amatpersonas — grafs L. A. Melins un ģenerālsuperintendents K. G. Zontags, nebūt nenoliedza, ka prezbiteram Evaldam un draudzes īstenajiem vācu locekļiem ir izdevies īstā laikā salauzt saimnieku pretošanos un piedabūt tos, sākot ar 1823. gada Jurgiem, uzņemties māju nomāšanu.

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 125.—126. lapa. — Prezbitera Evalda 1823. gada 19. februāra atbilde ģenerālgubernatoram.

Latviešu un igauņu brāļu draudzes piekritēji nebija tik viegli kā vācu īstenie locekļi piedabūjami paklausīt ģeneralgubernatora rīkojumiem. 1822. gada 28. novembra guberņas valdes patentu, tāpat arī citus aizliegumus noturēt sanāksmes naktīs un savstarpēji apmeklēt saiešanas namus latviešu un igauņu zemnieki nosauca par «dieva sodu», kas tiem jāciešot par nodarītiem grēkiem. Ģeneralgubernatora rīkojumus pēc iespējas tie raudzīja neievērot. 1823. gada janvarī ģeneralgubernators saņēma no Vilandes apriņķa bruģu tiesneša ziņojumu, ka vietējos saiešanas namos turpinās nakts sanāksmes, tāpat neesot mitējusies arī tētiņu staigāšana pa dažādiem saiešanas namiem. Pats bruģu tiesnesis patenta izpildīšanai veļtījot lielu uzmanību, tomēr līdz šim neesot izdevies pārtraukt teicēju uzstāšanos dažādos saiešanas namos, kā arī citās brāļu draudzes piekritēju sapulcēšanās vietās. Saiešanas namos, kādu Vilandes apriņķī esot 12, slepenas nakts sanāksmes arvien vēl notiekot. Tā kā daļa saiešanas namu atrodoties tālu no bruģu tiesas, tai nemaz arī neesot iespējams pietiekoši izsekot visas sanāksmes un darīt galu šai nebūšanai. Bruģu tiesnesis tikai tad atzina par iespējamu izpildīt patentā minētos noteikumus, ja augstākās valdības iestādes došot rīkojumu saiešanas namus vispār slēgt vai, ņemot vērā pašreizējo noskaņojumu, brāļu draudzes sapulces pavisam aizliegt. Šo Vilandes bruģu tiesneša ziņojumu ģeneralgubernators nekavējoties (5. februārī) nosūtīja uz Pēterburgu, lai panāktu ķeizara rīkojumu par brāļu draudzes saiešanas namu slēgšanu visās Baltijas guberņās.¹

Ģeneralgubernators un luterāņu baznīcas pārstāvji savus uzbrukumus un apvainojumus, kas bija vērsti pret brāļu draudzes piekritējiem, pamatoja, atsaukdamies

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 101.—104. lapa.

galvenokārt uz notikumiem Bērtuļa draudzē (Igaunijā). Draudzes ķesteris Silla Hindriks bija ieguvis lielu popularitāti starp vietējiem zemniekiem ar savām runas dāvanām un bija izvirzīts par vietējā saiešanas nama teicēju. Pēc 1822. gada 28. novembra patenta publicēšanas Silla Hindrikam iznāca sadursme ar draudzes mācītāju. Luterāņu mācītājs sūdzējās, ka Silla Hindriks neatzīstot ģenerālgubernatora rīkojumu un kādā no brāļu sanāksmēm izteicies, ka tiem, «kas šajā pasaulē dejo, ellē kājas oglē sadegs». Savā reliģiskā fanatismā brāļu draudzes piekritēji uzskatīja par lielāko grēku piedalīties «pasaulīgās izpriecās», ieskaitot dejas. Bet šoreiz Silla Hindrika uzstāšanās pret dejām sakrita ar ģenerālgubernatora mēģinājumiem ierobežot brāļu draudzes darbību, un tāpēc vietējais luterāņu mācītājs, tāpat arī Vidzemes virskonsistorija šajā un vēl citos līdzīgos izteicienos saskatīja pastāvošajai iekārtai bīstamu reliģiskā fanatismā izpausmi un pat atklātus uzbrukumus muižniekiem un valdībai. L. A. Melins un ģenerālsuperintendents Zontags jo sevišķi uztraucās par to, ka neizglītotiem un nesaprātīgiem zemniekiem atļauts izskaidrot citiem dievvārdus un sprediķot, «ko un kā tiem tik». Tāda sprediķošanas brīvība, kāda atļauta brāļu draudzes sanāksmēs, esot brēcošā pretrunā ar luterāņu baznīcas vispārējo iekārtu un satversmi. Pēdējos gados ārkārtīgi pieaudzis brāļu draudzes piekritēju skaits starp latviešiem un igauņiem. Šis apstāklis, sevišķi vēl ņemot vērā brāļu draudzes biežās sanāksmes, tās piekritēju savstarpējo ciešo saliedētību un šās brālības kopības apziņu, pamatoti modinot nopietnas pārdomas. Vēl jo nopietnāks stāvoklis esot tāpēc, ka, izraugoties savus teicējus, zemnieki, cik vērojams, vadoties no saviem īpašiem principiem; tā, piemēram, jau minētais Silla Hindriks izraudzīts par teicēju, kaut gan sasniedzis tikai 22 vai 23 gadu vecumu. Lute-

raņu baznīcas pārstāvji atturējās no tiešiem uzbrukumiem prezbiteram Evaldam vai tā palīgiem diakoniem, tomēr norādīja, ka brāļu draudzes vācu tautības īsteno locekļu skaits esot pārāk niecīgs, lai varētu pienācīgi uzraudzīt un pārskatīt visu lielo vietējo brāļu draudzes piekritēju skaitu, pie tam tos piespiest pienācīgi veikt savu uzdevumu, t. i., ietekmēt un vadīt latviešus un igauņus tā, kā būtu vajadzīgs, kavējot arī vietējo valodu nezināšana. K. Zontags un L. Melins izteicās, ka pašreizējos apstākļos neesot nekādas garantijas, ka visi saiešanas nami tiešām pakļauti vācu tautības hernhutiešu uzraudzībai, tāpēc Vidzemes virskonsistorija ierosināja priekšlikumu, ka turpmāk nevienu no teicējiem nevar izvirzīt bez vietējā luterāņu mācītāja ziņas un apstiprināšanas.¹

1823. gada pavasarī luterāņu baznīcas pārstāvji sacēla lielu traci sakarā ar notikumiem Kursi draudzē. Draudzes mācītājs Šube 27. aprīlī ziņoja savai priekšniecībai, ka skolotājs Silla Tenis esot atstājis pilnīgi novārtā bērnu mācīšanu, noturot skolas telpās brāļu draudzes piekritēju slepenas sanāksmes un atturēt zemniekus no baznīcas apmeklēšanas. Skolotājs pretojoties 1822. gada 28. novembra patenta izpildīšanai un traucējot luterāņu mācītāju tā amata pienākumu izpildīšanā. Skolotāja Silla Teņa noziedzīgās aģitācijas rezultātā vietējie draudzes iedzīvotāji esot sašķēlušies divās partijās. Mācītājs Šube kopā ar vietējo bruģu tiesnesi mēģināja panākt Silla Teņa atcelšanu no skolotāja amata un izraidīšanu uz viņa dzimto pagastu.²

¹ CVA, I. fonds, 2771. lieta, 133.—136. lapa. — Ģenerālsuperintendententa un virskonsistorijas prezidenta 1823. gada 27. februāra iesniegums ģenerālgubernatoram.

² Turpat, 167.—171. lapa. — Kursi draudzes mācītāja 1823. gada 27. aprīļa ziņojums ģenerālgubernatoram.

Luteraņu mācītāja Šubes sūdzību rezultātā tika nodibināta īpaša baznīcas vizitācijas komisija paša Vidzemes ģeneralsuperintendententa K. G. Zontaga un landrata fon Richtera vadībā.¹ Komisija pārliecinājās, ka vietējā saiešanas namā notikusi šķelšanās, pie kam ap 20 brāļu draudzes piekritēju nostājušies skolotāja Silla Teņa pusē. Skolotāja piekritēji neklausīja ne mācītājam, ne bruģu tiesnesim. Nemiernieki pārstāja apmeklēt luteraņu mācītāja sprediķus un dievkalpojuma laikā parasti uzturējās ārpus baznīcas, visādi izrādot savu naidīgo nostāju pret luteraņu mācītāju. Kad brāļu draudzes piekritējiem vairs nebija iespējams noturēt sanāksmes skolas telpās, tie, neievērojot nekādus aizliegumus, devās uz Bērtuļa draudzes novada saiešanas namu, kur par teicēju bija Teņa brālis Silla Hindriks.

No vēlākā izmeklēšanas protokola izriet, ka 1823. gada 8. jūlijā, svētdienā, Pallamois (Bērtuļa) draudzē noticis brāļu draudzes piekritēju mēģinājums ar varu piespiest luteraņu mācītāju, lai tas Silla Hindriku par jaunu pieņemtu ķestera amatā. Brāļu draudzes piekritēji noturējuši iepriekšēju apspriedi saiešanas namā un no turienes lielā barā, ar pašu Silla Hindriku priekšgalā, devušies uz baznīcu. Pie baznīcas ar mācītāju izcēlusies asāka vārdu maiņa, ko izmeklēšanas komisija atzinusi par mācītāja personas un amata apvainojumu. Notikumu baznīcā uzskatīja par pietiekošu iemeslu vietējā saiešanas nama slēgšanai.²

Notikumi Pallamois un Kūrsi draudzē sagādāja nepatikšanas luteraņu baznīcas kungiem un guberņas administrācijai. Abi brāļi — Silla Hidriks un Tenis, tāpat arī to piekritēji neievēroja 1822. gada 28. novembra pa-

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 172.—175. lapa.

² Turpat, 258.—259. lapa. — Vidzemes gubernatora 1824. gada 27. marta ziņojums.

tentu, un par šādu noziegumu visi vainīgie būtu ātri un bargi sodīti. Tomēr šoreiz radās dažādi šķēršļi, ko sākumā nespēja pārvarēt ne bruģu tiesnesis, ne mācītāji. Brāļu draudzes piekritēju pusē nostājās muižas nomnieks Antons Martinsons un arī pati muižas īpašniece grafiene Štakerberga. Martinsons, kā izmeklēšanā noskaidrojās, bija pat piedalījies brāļu draudzes slepenajās sanāksmēs. Grafiene Štakerberga paziņoja, ka viņa skolas zemi iznomājusi Silla Tenim, un tāpēc to nevarēja izraidīt no draudzes novada. Šoreiz pat brāļu draudzes prezbiters Evalds iedrošinājās protestēt pret saiešanas nama slēgšanu. Tomēr Vidzemes virskonsistorijas un ģenerālgubernatora Pauluči nostājas rezultātā abi brāļi — Silla Hindriks un Tenis tika apcietināti un nogādāti Rīgā, kur tos tiesāja kā nemieru cēlējus. Silla Hindrikam aizliedza turpmāk dzīvot Pallamois un Kūrsi draudzē, bet par dzīves vietu noteica Veclaiceni Vidzemes latviešu daļā. Vietējos brāļu draudzes saiešanas namus slēdza, un to darbība nekad vairs netika atjaunota. Neskatoties uz tādiem panākumiem, ģenerālsuperintendents Zontags un ģenerālgubernators Pauluči bija spiesti atkāpties no sava iepriekšējā nodoma likvidēt visus saiešanas namus. Tomēr šoreiz viņi panāca, ka turpmāk bez ģenerālgubernatora atļaujas nedrīkstēja celt jaunus lūgšanas namus. Tas marķizam Pauluči deva iespēju turpmāk noraidīt visus šāda veida brāļu draudzes lūgumus. Vairāki saiešanas nami tika slēgti. 1823. gadā Vidzemē darbojās 215 saiešanas nami, turpretim piecus gadus vēlāk (1828. gadā) bija palikuši vairs tikai 172.

Zemnieku brīvīšana Baltijas guberņās izvirzīja brāļu draudzi politisko cīņu degpunktā, bet līdz ar to noskaidrojās iekšējās nesaskaņas starp vācu īstenajiem locekļiem un brāļu draudzes piekritējiem — latviešu un igauņu zemniekiem. Hernhutiešu «aģents» Pēterburgā

mācītājs Mortimers, prezbiters Evalds un to palīgi diakoni paturēja savās rokās ārējo pārstāvniecību resp. kārtoja brāļu draudzes attiecības ar valsts iestādēm un luterāņu baznīcu, bet 1822. un 1823. gada zemnieku kustības rezultātā zaudēja iespēju kontrolēt un vadīt brāļu draudzes piekritēju masas, kas pārvērta saiešanas namus savdabīgā zemnieku reliģiskā organizācijā. Reliģiskais sektantisms un fanatisms izrādījās nepārvarami šķēršļi, lai saiešanas nami pārvērstos revolucionārās cīņas organizācijās. Brīvlaišanas gadu notikumi parādīja, ka brāļu draudzes piekritējiem bija savi nopelni 1822. gada rudens demonstratīvajā atteikšanās kustībā nomāt mājas. Bez izveidotā saiešanas namu tīkla būtu grūti izskaidrot tādu parādību, ka vienā un tajā pašā laikā daudzi tūkstoši saimnieku atteicās no māju nomāšanas. Bet izrādījās, ka brāļu draudzes vadoņi — vācu īstenie locekļi ar turīgāko saimnieku palīdzību darīja visu, ko spēja, lai apslāpētu zemnieku nemiera izpausmi un novērstu vispārēju sacelšanos pret muižniekiem un patvaldību.

Kā jau agrāk minēts, pēc paša brāļu draudzes prezbitera Evalda atzinuma, 1822. un 1823. gada ziemā no saiešanas namiem tika izraidīti vai visi nemieru ierosinātāji, kas atteicās pēc 1823. gada Jurgiem palikt pie saviem muižniekiem par māju nomniekiem. Pēc tādas «tīrīšanas» grūti bija vainot brāļu draudzes piekritējus zemnieku kūdīšanā uz nemieriem. Kopš šā laika saiešanas namu vadība galīgi nonāca turīgāko saimnieku un dzimstošās lauku buržuazijas rokās.

Ir parasta parādība, ka kapitāla sākotnējās uzkrāšanas periodā izveidojas īpaša reliģija — fanatismas un askezes mistrojums, kas mantrausību un nežēlību algota darba ekspluatācijā izvirza par ticības dogmu. Tāda reliģiska virsbūve tā laika buržuazijai bija vajadzīga, lai sekmīgi grautu ekonomisko bazi — pastāvošās feodalās

iekārtas ražošanas attiecības. Rietumeiropā par tādu agrā kapitalisma reliģiju kļuva kalvinisms. F. Engels nosauca kalvinismu par cīņas kārās buržuazijas ideoloģiju. Kalvinisma vārdā XVI un XVII gadsimta revolūcijās kā Nīderlandē, tā Anglijā buržuazija cīnījās, lai gāztu feodaļu kundzību un sagrābtu politisko varu savās rokās. Toreizējos apstākļos kalvinismam kā buržuazijas ideoloģijai bija progresīva un pat revolucionāra nozīme.

Latvijas apstākļos brāļu draudzes kustība XIX gadsimta sākumā tikai daļēji aizvietoja kalvinismu. Ticības fanatismā un iedzīvošanās kārē saiešanas namu tētiņi un to piekritēji bija cienīgi ieņemt vietu blakus kalvinistiem, bet citādi gan nevarēja tiem līdzināties. Brāļu draudzes piekritējiem parasti trūka revolucionārās drosmes un cīņas spara, t. i., to īpašību, par kurām F. Engels izteic uzslavu XVI un XVII gadsimta kalvinistiem. Zemnieku brīvlaišanas gados vēl nevar runāt par latviešu buržuaziju kā izveidotu sabiedrisku šķiru. Daži no tā dēvētajiem pusvāciešiem vai brīviem latviešiem kā uz laukiem, tā pilsētās pamazām iedzīvojās bagātībā un sāka uzkrāt kapitālus, bet to ekonomiskā nozīme bija maza. Vēl niecīgāka bija tādu muižu nomnieku, krodznieku, dzirnavnieku un tirgotāju politiskā nozīme. Toties viņu nostājā visā pilnībā izpaudās vēlākās latviešu buržuazijas raksturīgā īpašība un politiskā gudrība — gan uz vēdera, gan četrpāpus lodāt vācu baronu un mācītāju priekšā, lai ar tādu pazemību un padevību iegūtu atļauju ekspluatēt darbaļaužu masas un iespēju mierīgā ceļā, bez revolūcijas, nokļūt pie bagātības un kapitāla. XIX gadsimta pirmajā pusē, kad latviešu buržuazija kā šķira tikko sāka veidoties, lauku buržuazijas agrie pārstāvji vēl nebija sarāvuši saites ar zemniecību, tāpēc zemnieku brīvlaišanas gados brāļu draudze vienā otrā gadījumā vēl varēja uzstāties kā progresīvs spēks. Tieši šie brāļu

draudzes ciešie sakari ar zemniekiem nopietni apdraudēja luterāņu baznīcas monopoltiesības ideoloģiskā sferā. Starp zemniekiem hernhutisms sāka aizvietot luteranismu, kas bija viens no galveniem feodalisma balstiem Baltijas guberņās.

Hernhutisms nenoliedza valdošās baznīcas — luteranisma dogmas, un ārēji brāļu draudzes piekritēji nepārtrauca sakarus ar luterāņu baznīcu. Tomēr pēc savas šķiriskās būtības un vēsturiskās nozīmes brāļu draudzes kustība Vidzemē bija kungu baznīcas un luteranisma noliegšana. To ļoti labi apzinājās brāļu draudzes pretinieki. Grafa L. A. Melīna, K. Zontaga un daudzu Vidzemes un Igaunijas mācītāju apsūdzības rakstos pārlicinoši tika parādīts hernhutisma kaitīgums, it īpaši no politiskā viedokļa. Starp daudzajiem denuncējošiem rakstiem, kas tika piesūtīti ģeneralgubernatoram, lai panāktu brāļu draudzes aizliegšanu, ar savu loģisko konsekvenci un skaidrību sevišķi ievērojams ir Igaunijas konsistorijas asesora Knipfera raksts. Autors norāda, ka dzimtbūtnieciskajā Krievijā baznīca un valsts ir cieši saistītas un apvienotas, tāpēc visi tie faktori, kas darbojas pret oficiālo baznīcu un reliģiju, kaitē arī valstij. Hernhutisma kustība graujot luterāņu mācītāju un baznīcas autoritāti, tāpēc brāļu draudze apdraudot arī pastāvošo valsts iekārtu. Hernhutisma sludinātāji apsūdzot luterāņu baznīcu kā tādu, kas neapmierina tautas masu garīgās prasības, bet par vienīgo īsto baznīcu atzīstot brāļu draudzi. Iedarbojoties uz jūtām, brāļu draudzes sludinātāji parasti atstājot novārtā prātu, saprātu un zinātņi. Ņemot vērā to, ka masām tuvāk stāvošie brāļu draudzes sludinātāji lielākoties esot pilnīgi neizglītoti ļaudis, kam neesot nekādas jēgas par zinātņi un kas apelējot vienīgi pie savu klausītāju jūtām, esot iemesls bažām, ka zem reliģijas apsega var ieviesties uzskati, kas tiešām ap-

draud «īsto ticību un patiesu dievbijību»; varot pat gādities, ka viens otrs ļaunprātīgi izmanto masu saviļņotos prātus tādiem nolūkiem, par kuriem šīm masām pašām nav ne jausmas. Ka šādas varbūtības tiešām iespējamās, to pārāk labi pierādot visu hernhutismam līdzīgu sektu vēsture. Kā uz piemēru Knipfers norāda uz Vācijas 1525. gada zemnieku kara notikumiem Švābijā un Tīringā, kur reformācijas sludinātāju mācība par kristianisma piekri-tēju garīgo brīvību nepareizi iztulkota un ļaunprātīgi izmantota.

Norādot tālāk uz to, ka nav iespējams organizēt drošu uzraudzību par saiešanas namu un sludinātāju darbību, autors secina, ka brāļu draudze Baltijas guberņās izveidojas par igauņu un latviešu nacionālo baznīcu, kas esot pilnīgi neatkarīga no luterāņu baznīcas un valsts. Stāvoklis kļuvis sevišķi bīstams sakarā ar zemnieku brīvlaišanu: «Pateicoties iegūtajai personas brīvībai, saites, kas vieno igauņus ar vāciešiem, kļūst daudz vaļīgākas nekā agrāk un igauņi gūst zināmu politisko brīvību. Ja nu viņiem tagad tiek atļauts ticības un garīgās vadības ziņā izolēties no valsts pilnvarotajiem garīdzniekiem un dievvārdus līdz ar garīgo mierinājumu saņemt no ļaudīm, kas cēlušies no viņu pašu vidus, ja viņi pat tiek pakļauti to garīgajai disciplīnai, tad līdz ar to tiek atdalītas viena no otras pastāvošās sabiedrības kārtas, proti — laicīgie un garīgie vadītāji no pašas tautas, bet šādas šķelšanas sekas nekādā ziņā nevar būt svētīgas.»¹

Knipfera denunciacijas rakstā izteiktās domas un brīdinājumus par brāļu draudzes politisko kaitīgumu

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta. — Mācītāja Knipfera ziņojums generalgubernatoram par brāļu draudzi Igaunijas guberņā.

Igaunijas guberņā visā pilnībā atkārtoja Vidzemes ģenerālsuperintendents K. G. Zontags, attiecinot to uz hernhustisma kustības politisko nozīmi Latvijā. Zontags vairākkārt apsveica XIX gadsimta sākuma agrarās reformas un cildināja zemnieku brīvlaišanu, jo tā saglabāja latviešu un igauņu zemnieku pakļautību vācu muižnieku kundzībai. Bet Zontags bija pārliecināts, ka vācu muižnieku vara tiktu nopietni apdraudēta, ja brāļu draudze izveidotos par patstāvīgu latviešu un igauņu baznīcu. Brīvlaišanas gados luterāņu mācītāji Zontaga vadībā ar visneķītrākiem līdzekļiem uzsāka cīņu pret latviešu un igauņu «religisko separatismu», lai tikai saglabātu vācu muižnieku un luterāņu baznīcas kungu privilēģijas resp. tiesības ekspluatēt latviešu un igauņu zemniekus. Tieši no tāda viedokļa vērtējami mācītāju plašie denuncēšanas raksti par brāļu draudzes piekritējiem, tāpat arī Baltijas ģenerālgubernatora Pauluči nostāja šajā jautājumā.

Ģenerālgubernators jau savā 1823. gada 7. marta ziņojumā ķeizaram Aleksandram I ar nepatīku konstatēja, ka pēdējo nemieru notikumos Vidzemē esot atklājusies brāļu draudzes lielā ietekme uz zemniekiem. Saiešanas namos lielā skaitā apvienotie latviešu un igauņu zemnieki esot tik disciplinēti un paklausīgi saviem garīgajiem vadītājiem, ka pieticis vienīgi ar piedraudējumu nepaklausīgos izslēgt no draudzes, lai pirms tam tik stūrgalvīgos saimniekus piespiestu atsaukt savu atteikšanos paturēt mājas nomā. Ģenerālgubernators atzina par nepieciešamu norādīt ķeizaram uz brāļu draudzes piekritējiem, kas kā organizēts un disciplinēts spēks esot visai bīstams Vidzemes guberņas mieram un kārtībai. Turklāt ģenerālgubernators atkārtoja luterāņu mācītāju denunciacijas rakstus un norādīja ķeizaram, ka brāļu draudze resp. latviešu un igauņu zemnieki, brāļu draudzes piekritēji, tiecoties atšķēlties no oficiālās baznīcas un norobežoties

no valdības. Tieši tāpēc tie esot kļuvuši bīstami pastāvošai sabiedriskai un politiskai iekārtai.¹

Luteraņu mācītāju, tāpat arī ģenerālgubernatora un guberņas valdes uzskati par brāļu draudzes piekritējiem — latviešu un igauņu zemniekiem visā pilnībā izpaudās 1823. gadā izstrādātajā rīkojuma projektā, kas bija domāts brāļu draudzes darbības tālākai ierobežošanai. Projektā brāļu draudzes piekritēji nosaukti par separatistiem, kas cenšoties gūt sev piekritējus galvenokārt neizglītoto lauku iedzīvotāju vidū. Projekta autori uzsver, ka brāļu draudzes saiešanas namos zemnieki tiekot apvienoti, kam no valsts viedokļa varot būt vislabākās sekas. Šis apstāklis kļūstot jo bīstamāks tāpēc, ka saiešanas nami esot nodoti neizglītotiem latviešu un igauņu tētiņiem un uzraugiem. Ģenerālgubernatora kancelejas izstrādātajā projektā bija noteikts, starp citu, ka no aprīļa līdz septembra mēnesim sapulces jeb lūgšanas stundas saiešanas namos var notikt tikai laikā no pulksten sešiem rītā līdz astoņiem vakarā, bet no oktobra līdz marta mēnesim — no astoņiem rītā līdz sešiem vakarā. Tā dēvētās slēgtās sanāksmes, kurās nedrīkstēja piedalīties pie draudzes nepiederīgas personas, bija atļauts noturēt tikai īstenā vācu tautības brāļu draudzes locekļa uzraudzībā, tikai tam klātesot. Miera un kārtības uzturēšanai par ļoti kaitīgiem un bīstamiem bija atzīti tā dēvētie apustuļu ceļojumi no viena saiešanas nama uz otru, kā arī brāļu draudzes sinodes resp. novada apspriedes, jo tajās piedaloties «neizglītoti latvieši un igauņi»; tāpēc arī tās tika kategoriski aizliegtas.²

¹ RAKA, 291. fonds, Ministrijām nosūtīto rakstu žurnals, 107. lapa. — Ģenerālgubernatora 1823. gada 7. marta ziņojums ķeizaram Aleksandram I.

² CVA, 1. fonds, 2771. lieta. — Ģenerālgubernatora apkārt-raksts Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes guberņas valdēm.

Sākot ar 1823. gadu, ģenerālgubernators Paulūči noraidīja visus brāļu draudzes lūgumus pēc atļaujas celt jaunus saiešanas namus. Noraidot lūgumus, arvien tika norādīts: «Saiešanas namu skaita palielināšanas sekas būs tādas, ka brāļu draudzes piekritēji arvien vairāk aturēsies no dievkalpojumu apmeklēšanas, kas notiek baznīcās, un, kā daudzi piemēri liecina, no latviešiem un igauņiem ievēlētie uzraugi un priekšnieki cenšas mazināt mācītāju autoritāti un ietekmi uz draudzes locekļiem, turklāt paši tie iegūst noteikšanu par lauku iedzīvotāju domām un jūtām. Tieši tāpēc nevar atzīt par sabiedrības interesēm atbilstošu saiešanas namu skaita palielināšanu..., kas sekmē ātru hernhutisma piekritēju skaita vairošanos, jo nav iespējams noliegt, ka tas ar laiku novedīs pie pastāvošās baznīcas iekārtas noniecināšanas un sairšanas.»¹

Dekabristu sacelšanās neveiksme 1825. gadā un reakcijas uzvara tūlīt atbalsojās arī Baltijas guberņās. Baltijas vācietis Benkendorfs tika iecelts jaunnodibinātā žandarmerijas šefa amatā un kļuva par vienu no Nikolaja I politiskajiem padomdevējiem. Keizars un žandarmerijas šefs abi bija vienādi neiecietīgi pret slepenām organizācijām un biedrībām, kaut arī tām būtu tīri reliģisks raksturs. Tas noteica jaunās valdības politiku arī pret brāļu draudzi un tās piekritējiem. 1826. gada 10. novembrī keizars apstiprināja visas agrāk hernhutiešiem piešķirtās tiesības un arī Aleksandra I 1817. gada 27. oktobrī doto žēlastības grāmatu, bet brāļu draudzes darbību atzina par stingri uzraugāmu, lai tā nekļūtu politiski bīstama.

Nikolaja I nostāja pret brāļu draudzi izpaudās Rīgas kurpniekmeistara Hartmeijera lietā. Hartmeijera dzīvokli

¹ CVA, 1. fonds, 2771. lieta, 256.—257. lapa. — Vidzemes gubernatora 1823. gada 13. decembra atbilde.

pulcējās brāļu draudzes piekritēji, galvenokārt no vācu sīkpilsoņu aprindām. 1825. gada augustā ģenerālgubernators aizliedza brāļu sanāksmes pie Hartmeijera. Brāļu draudzes «aģents» Mortimers Pēterburgā panāca, ka Hartmeijera lietu skatīja cauri ministru komitejā un nodeva galīgai izšķiršanai pašam Nikolajam I. 1826. gada 11. jūnija rezolūcijā ķeizars norādīja, ka hernhutiešiem ir atļauts brīvi noturēt dievkalpojumus saiešanas namos, bet nekādā ziņā nedrīkst tiem atļaut sapulcēties privātdzīvokļos. Tā kā hernhutiešiem nebija nekā kopīga ar dekabristiem vai citiem politiskiem sazvērniekiem, tad ģenerālgubernatoram Pauluči šoreiz tika dots norādījums, lai brāļu draudzes piekritējus tomēr netaisni neapspiežot.¹ Izpildot šo ķeizara norādījumu, iekšlietu ministrs Zakrevskis vairākkārt vēl atgādināja ģenerālgubernatoram Pauluči, ka jāievēro hernhutiešiem 1817. gadā dotā žēlastības grāmata, bet līdz ar to ģenerālgubernators tika brīdināts, ka viņam uzlikta atbildība un pienākums saskaņā ar likumiem brāļu draudzes locekļu un piekritēju darbību pakļaut visstingrākai uzraudzībai. Tieši tāpēc tika aizliegtas sanāksmes privātdzīvokļos, jo nebija iespējams tās pienācīgi izsekot un uzraudzīt. Nikolaja I politika pret brāļu draudzes piekritējiem Baltijas guberņās kļuva ar katru gadu neiecietīgāka.

Ar sevišķu niknumu uzbrukumi brāļu draudzēm atjaunojās 1827. gadā, kad ģenerālgubernators un luterāņu mācītāji sāka lietot jaunus taktikas paņēmienus. Pirmajā periodā (no 1822. līdz 1825. g.) brāļu draudzes pretinieki parasti izvairījās aizskart vācu tautības īstenos locekļus un, kā redzējām, uzbruka galvenokārt latviešu un igauņu zemniekiem — brāļu draudzes piekritējiem. Tagad apstākļi bija mainījušies. Sakarā ar zemnieku

¹ RAKA, 291. fonds, 4330. lieta.

pāriešanu «pagaidu stāvoklī» uz neilgu laiku izbeidzās brīvlaišanas sākuma gados (1819.—1824. g.) uzliesmojusi nemieru kustība. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, hernhutiešu pretinieki tagad mazāk vērības vērtija brāļu draudzes saiešanas namiem, kuros sanāksmes noturēja brāļu draudzes piekritēji — zemnieki, jo tur pašreiz nevarēja atrast pietiekoši vielas denunciacijām. Protams, zemnieku sanāksmes pašas par sevi joprojām uzskatīja par politiski piedauzīgām, tomēr žandarmerijas šefa Benkendorfa acīs visbīstamākie bija izglītotie cilvēki, sevišķi, ja tie bija ieceļojuši no ārzemēm. Netika saudzēti arī brāļu draudzes īstenie locekļi, kas parasti bija cēlušies no amatnieku aprindām Vācijā vai arī darbojās par skolotājiem.

Kopš 1826. gada kā ģenerālgubernators, tā arī luterāņu baznīcas pārstāvji uzbruka galvenokārt no ārzemēm iebraukušiem misioneres darbiniekiem. Par vācu tautības hernhutiešiem tagad atsaucās ar vislielāko naidu un nicināšanu. Grafs Melins savos rakstos par hernhutiešiem tos nosauca par neizglītotiem amatniekiem, kas Baltijas guberņās ieradušies, lai iedzīvotos uz apmuļkoto zemnieku rēķina. To pašu bez gala atkārtoja arī daudzi luterāņu mācītāji. 1827. gadā ģenerālgubernatoram tika piesūtīts mācītāja Jannava un Mazinga raksts par hernhutiešiem Baltijas guberņās. Autori apgalvoja, ka «no šiem pavedinātās un uz maldu ceļiem novestās tautas misionariem un uzraugiem tāpat neko nevar gaidīt, jo kopš sākta gala tie lielākoties ir bijuši pavisam neizglītoti un tumši ļaudis no amatnieku kārtas, lai gan pie mums neviens no viņiem ar savu amatu nekad nav nodarbojies, nemaz jau nerunājot par to, ka viņi kādu amatā būtu iemācījuši, tāpēc ka rūpes par savu eksistenci nekad viņus nav spiedušas to darīt... No šiem ļaudīm pat tad, ja tie arī būtu veiklāki un saprātīgāki, mūsu zemnieku

izglītības lietā gan nekas labs nav sagaidāms, jo vietējās valodas viņi neprot vai nu nemaz, vai arī pavisam trūcīgi un nepilnīgi.»¹

Grafis L. A. Melins savās apsūdzībās gāja vēl tālāk un apgalvoja, ka hernhutiešu misioneres darbinieki Baltijas guberņās iedzīvojoties lielos kapitalos: «Viņi iedzīvojās uz nabaga apstulbotās tautas rēķina, kā stāsta, ar grēku atlaišanas palīdzību, kur katram grēkam ir sava takse. Apbraukājot vai revidējot lūgšanas namus, viņi saņem ne tikai brīvas šķūtišs, bet arī uzturu un dāvanas graudā, pārtikas produktu veidā, turklāt vēl par katru apmeklējumu 50 rubļus lielu naudas sumu un pat vairāk. Tāpēc arī viņi, lai vairotu savus ienākumus, mudina nabaga zemniekus celt vēl arvien vairāk saiešanas namu, iztēlojot to par dievam patīkamu lietu, tā ka dažos apvidos gandrīz vai katrai muižai ir pašai savs saiešanas nams.»²

Luteraņu mācītāju un grafa Melina apsūdzības rakstos daudz kas pārspīlēts un izdomāts. Viņi neieredzēja hernhutisma misionarus jau tāpēc vien, ka saskatīja tajos bīstamus sāncensūs «apstulboto» latviešu un igauņu zemnieku eksploatēšanā. Bez tam vēl jāievēro, ka brāļu draudzes saiešanas namos bieži vien tika izteikti pārticīgi luteraņu mācītājiem, kas dzīvoja kā īsti muižnieki, saņemot lielus ienākumus no mācītājmuižām un draudzes locekļiem. Apsūdzot hernhutiešu misioneres darbiniekus mantkārībā, luteraņu baznīcas pārstāvji ne tikai atgaiņājās no saviem pretiniekiem, bet paši pārgāja

¹ RAKA, 291. fonds, 4330. lieta. — Par evaņģēlisko brāļu draudzi.

² Turpat. — Grafa Melina 1829. gada 3. jūlija raksts ģenerālgubernatoram.

pretuzbrukumā, vainojot brāļu draudzes īstenos locekļus tādos pašos grēkos. Mācītājs A. J. Šube nogāja pat tik tāl, ka apsūdzēja vietējo policiju, kurai esot labi zinams, ka no zemniekiem izspiežot nelikumīgas dāvanas brāļu draudzes vadītājiem, bet nekas netiekot darīts, lai šis nebūšanas izbeigtu. Šube apgalvoja, ka, izmantojot administrācijas un policijas labvēlību, ienācēji no ārzemēm šeit kļūstot bagāti uz vietējo iedzīvotāju rēķina, bet formāli attaisnojoties, ka tie pārtiekot no labprātīgām «mīlestības dāvanām»¹.

Nikolajs I, dekabristu sacelšanās iebaidīts, izdeva 1826. gada 21. aprīļa manifestu par slepenām biedrībām un tāda paša rakstura reliģiskām brālībām, kas stingri jo stingri tika aizliegtas. No visiem, kas atradās valsts dienestā, prasīja parakstu, ka tie nepiedalīsies slepenās biedrībās. Ģenerālgubernators Pauluči, tāpat kā viņa pēcnācējs grafs Pālens, raudzīja izmantot valdības bailes no slepenām sazvērnieku biedrībām, lai dotu nāvējošu triecienu brāļu draudzes kustībai. 1828. gada 12. martā markīzs Pauluči iesniedza iekšlietu ministram ierosinājumu atzīt Baltijas guberņās pastāvošo brāļu draudzi par šādu aizliegtu slepenu biedrību: «... ņemot vērā to, ka brāļu draudzes locekļi izveidojuši organizāciju no Baltijas guberņas zemniekiem. Šī organizācija tagad ir izvērtusies par savā ziņā slepenu biedrību, ko vada no tālienes nevienam nezināmi vecākie un kas pulcējas sanāksmēs, par kuru mērķiem un būtību pilnīgu skaidrību nevar dabūt neviens, kas nepieder pie šās organizācijas.» Baltijas ģenerālgubernators lūdza iekšlietu ministru pievērst ķeizara uzmanību šai bīstamai organizācijai.²

¹ RAKA, 291. fonds, 4330. lieta, 72. lapa.

² Turpat, 41. un 42. lapa.

Lai vēl jo vairāk iebiedētu Nikolaju I un žandarmērijas šefu Benkendorfu, brāļu draudzi raudzīja pielīdzināt gan jezuitu ordenim, gan krievu vecticībnieku slepenajām organizācijām. Ģenerālgubernators savā 1828. gada 22. novembra rakstā iekšlietu ministram par jaunu atgādināja, ka brāļu draudze pieskaitāma pie sevišķi bīstamām slepenām organizācijām: «Ja evaņģelisko brāļu draudzi pēc tās pašreizējās darbības Baltijas guberņās un citos valsts apgabalos arī nevar pilnīgi atzīt par slepenu ordeni, tad tomēr neapšaubāmi tai piemīt dažas īpatnējas, visiem slepeniem ordeņiem kopīgas īpašības ar vienādi postošām sekām. Kaut arī brāļu draudzei nav politisku mērķu, kā tas gan ir citām slepenām organizācijām ar ordeņa raksturu, tomēr tā ir īpaša organizācija, kas ar savām īpašām brāļu sanāksmēm un to savstarpējiem uzticības solījumiem nošķiras no visiem pārējiem valsts pilsoņiem. Brāļu draudzes locekļi ne tikai ar reliģisko mācību un garīgajām nodarbībām, bet arī ar sabiedriskai dzīvei dotiem priekšrakstiem tiek pieradināti un pamudināti bez iebildumiem paklausīt, turklāt ievērojot nesalīdzināmi stingrāk disciplīnu nekā jebkura cita ordeņa piederīgie.» Tajā pašā rakstā marķīzs Pauluči norāda uz savu bezpartejisko nostāju šajā cīņā starp luterāņu baznīcu un hernhutismu, jo viņam kā itālietīm un katolīm esot tāli un pilnīgi sveši vācu luterāņu un hernhutiešu ticības strīdi. Kā valdniekam un valstij uzticīgs ierēdnis viņš teicās vērtējam brāļu draudzes kustību vienīgi no politiskā viedokļa. Pēc viņa dziļākās pārlicības, hernhutisms varbūt esot derīgs muižniekiem un citiem izglītotiem ļaudīm, bet ne zemniekiem. Bez tam brāļu draudzes organizācija bīstama esot tāpēc, ka visi hernhutisma vadoņi dzīvojot ārzemēs. Ģenerālgubernators Pauluči vēlreiz atkārtoja, ka, pēc viņa dziļākās pārlicības, brāļu draudzes piekritēju skaita pieaugumam

nenovēršami būs graužoša ietekme uz Baltijas guberņu sabiedrisko iekārtu.¹

Hernhutisma pretinieki XIX gadsimta 20. gadu otrajā pusē iesāka īstu karagājienu arī pret tiem muižniekiem, kas dažādu apsvērumu dēļ atbalstīja brāļu draudzes piekritējus starp latviešu un igauņu zemniekiem. Šī atsevišķo muižnieku nostāja izskaidrojama galvenokārt ar to, ka luterāņu mācītāji un baznīca gadsimtiem ilgi bija paradusi zemniekus iebiedēt ar sodiem, bet nevis tos pārliecināt. Šķiru antagonismam pieaugot, luterāņu baznīca savu uzdevumu parasti veica ļoti nesekmīgi un nespēja aizstāvēt valdošās šķiras intereses ideoloģijas sferā. Mācītāji un baznīca nekad neiemantoja latviešu un igauņu zemnieku uzticību un tāpēc reti kad spēja ietekmēt zemniekus muižniekiem vēlamā garā. Nesenie notikumi sakarā ar saimnieku atteikšanos no māju nomāšanas pierādīja, ka hernhutisma misioneres darbinieki un tiem paklausīgie «tētiņi» no turīgākajām saimnieku aprindām spēja ietekmēt arī plašākas zemnieku masas. Domājams, ar to arī izskaidrojams, ka tieši zemnieku brīvlaišanas gados pieauga to muižnieku skaits, kas nostājās brāļu draudzes aizstāvju lomā.

Viens no tādiem hernhutiešu «labvēļiem» — P. R. fon Ziverss, Pernavas apriņķa Heimeli muižas īpašnieks, 1827. gadā lūdza atļauju ierīkot saiešanas namu. Savu lūgumu muižnieks pamatoja ar to, ka brāļu draudzes piekritēji pozitīvi atšķiras no pārējiem zemniekiem ar savu kārtīgumu, kluso dzīves veidu, čaklumu, turību un paklausību muižas pārvaldes rīkojumiem.² Pareizticīgais barons M. fon Malama, Druvienas un Lizuma īpašnieks, 1829. gadā arī vēlējās celt saiešanas namu, lai gan pats

¹ RAKA, 291. fonds, 4330. lieta, 87.—97. lapa.

² Turpat, 2.—3. lapa.

nebūt nedomāja pievienoties latviešu sektantiem. Savu nostāju barons Malama motivēja tā, ka pēdējos desmit gados, kopš Druvienas novadā darbojoties brāļu draudzes piekritēji, to ietekme zemniekiem esot ļoti svētīga un nākot par labu arī muižniekiem; viņš atzīstot par ļoti vēlamu, lai brāļu draudzes kustība izplatītos arī starp Lizuma zemniekiem.¹

Tādi muižnieki kā Ziverss un Malama neinteresējās par reliģiskām dogmām, bet ar brāļu draudzes palīdzību centās vairot savus ienākumus no muižām. Dažiem priekšzīmīgākajiem muižniekiem brāļu draudzes atbalstīšana bija viens no līdzekļiem paātrināt kapitalisma attīstību zemkopībā. Tā minētais P. R. fon Ziverss kļuva pazīstams jau zemnieku brīvīšanas priekšvakarā ar saviem mēģinājumiem izmantot vaļņiekus par algādžiem, vienā vai otrā gadījumā aizvietojo ar tiem amatniekus vai arī kļaušu darbiniekus.² Zemnieku brīvīšanas gados radās vēl arī citi kapitalistiskās attīstības piekritēji, kas hernhutismu vairs neuzskatīja par politiski bīstamu parādību. Pazīstamais brāļu draudzes pretinieks grafs L. A. Melins 1829. gadā ar sašutumu rakstīja, ka pēdējā laikā hernhutisms muižniekiem esot kļuvis par modes lietu un piederību pie tā uzskatot par «labo toni», tāpat kā agrāk modes lieta bijusi piederība pie brīvmūrniekiem. Daži muižnieki, uzdodamies par hernhutiešiem, cerot pievilkt sev turīgākos zemniekus par māju nomniekiem.³

Kaut arī atsevišķi muižnieki uzskatīja par ekonomiski izdevīgu atbalstīt brāļu draudzes piekritēju pieaugumu starp latviešu un igauņu zemniekiem, tomēr no

¹ RAKA, 291. fonds, 4330. lieta, 199.—202. lapa.

² «Neueres ökonomisches Repertorium für Livland», Bd. 3,

4. Stück, Dorpat 1816.

³ RAKA, 291. fonds, 4330. lieta, 213. lapa.

valdošās šķiras viedokļa hernhutisma izplatīšanās tika atzīta par politiski kaitīgu un negatīvu parādību. Tieši tāds bija kā Benkendorfa, tā arī Nikolaja I viedoklis. 1829. gadā ģenerālgubernatora Pauluči vietā stājās barons Pālens, kuram jau pirmajā audiencē Nikolajs I tieši norādīja visādi ierobežot brāļu draudzes piekritēju darbību. Izpildot šo norādījumu, Pālens ne tikai nedeva atļauju jaunu saiešanas namu celšanai, bet panāca, ka daudzus jau pastāvošos slēdza. Smags trieciens brāļu draudzes piekritējiem bija jaunais 1832. gada baznīcas likums, kas vēl vairāk pakļāva brāļu draudzes saiešanas namus luterāņu mācītāju uzraudzībai. 1834. gada 14. aprīlī Nikolajs I apstiprināja iekšlietu ministra Bludova priekšlikumu, ar kuru tika noteikts, ka brāļu draudzes saiešanas namos var sprediķot tikai cilvēki ar augstskolas izglītību — mācītāji vai teoloģijas kandidāti. Ja teicējiem jeb tētiņiem, ko ievēlēja brāļu draudzes locekļi savās sanāksmēs, nebija augstskolas izglītības un mācītāja tiesību, tad turpmāk tiem bija jāprobežojas vienīgi ar bībeles un citu garīga satura grāmatu lasīšanu. Ar šo rīkojumu aizliedza visi latviešu un igauņu zemniekiem jeb tā dēvētajiem tētiņiem uzstāties ar runām saiešanas namos. Viņi nedrīkstēja pat izskaidrot bībeles un lūgšanas grāmatu tekstus, ko lasīja brāļu sanāksmēs. Tādējādi panāca, ka XIX gadsimta 30. gados brāļu draudzes saiešanas nami pārvērtās par garīgām dziedāšanas biedrībām.

Kaut gan dažādu šķēršļu un ierobežojumu bija daudz, brāļu draudzes saiešanas nami XIX gadsimta 30. un 40. gados tomēr turpināja pastāvēt kā turīgākās lauku buržuāzijas organizācija. Zemnieku virsējais slānis apmeklēja saiešanas namus ne jau tikai tāpēc, lai lasītu pātarus un dziedātu garīgas dziesmas. Turīgākie saimnieki paklusām izmantoja sanāksmes un apspriedās par

pagasta lietām. Bija vispār zinams, ka pagasta tiesas locekļu un draudzes tiesu piesēdētāju vēlēšanās parasti ievēlēja kandidātus, ko izvirzīja saiešanas namu sanāksmēs «draudze» un «mazais pulks». To apliecina arī pazīstamais latviešu rakstnieks Kaudzītes Matiss, kurš savos bērnības gados bija tuvāk iepazinies ar brāļu draudzes piekritēju lomu pagasta dzīvē: «Pa to laiku nāca dzimtbūšanas nocelšana, un pēc tās tika ieceltas pagasta tiesas un citas patstāvības tautai. Bet šos amatos nāca, kā jau palaikam, tik vien paši tautas pirmākie, un tie bij visur saiešanu gājēji, kur vien tās atradās, un caur to bij tiem citiem allaž ar rūgtumu jāredz, cik lielu starpību lika šie amatu vīri starp «brāļiem» un viņiem, un caur to viņi tapa gandrīz spiesti griezties pie tiem. Ir piedzīvots un pieredzēts vēl pat pēdējos gadu desmitos, jā, pat šobaltdien, ka šejienes hernhutība ieskata viscaurcaurim par necilvēkiem un velna bērniem visus, kas saiešanās neiet; viņi tur sevi par taisnotiem caur iešanu tanīs un atzīstas par tādiem, kuri var dieva vārdā mētāt ar akmeņiem ikkatru grēcinieku un sodīt visu pasauli. Rodas pat tagad vīri, kuri, ja vien spētu, dedzinātu uz sārta visus, kas staigā citādus jeb viņiem svešus ceļus, viņi, dieva vārdā lādēdami, nomētātu ar akmeņiem ikkatru ārlaulības bērnu līdz ar māti. Esam piedzīvojuši arī vēl tagad to, ka pagastu amatos iecelti saiešanu vīri ir netaisni pret citiem.»¹

Dzimtbūšanas un patvaldības nomāktās zemnieku masas parasti pievērsās sektantisma kustībai kā vienīgai iespējai izvairīties no oficiālās baznīcas žņaugiem. Brāļu draudze kā viena no tādām reliģiskām sektēm jau XIX gadsimta pirmajā pusē uzskatāma par novecojušos

¹ *Kaudzītes Matiss*, Brāļu draudze Vidzemē, Rīgā 1878, 49. lpp.

un reakcionaru organizācijas veidu. Tomēr tas apstāklis, ka zemnieku brīvlaišanas gados brāļu draudzes saiešanas namos apvienojās vairāki tūkstoši zemnieku, piešķīra visai kustībai noteikti šķirisku, politisku raksturu. 1822. un 1823. gada Vidzemes zemnieku kustībā brāļu draudze sasniedza savu augstāko pakāpi, bet tajā pašā laikā pārsvaru ieguva turīgākie saimnieki un dzimstošās lauku buržuazijas pārstāvji, kas visādiem līdzekļiem bremsēja un centās apslāpēt revolucionāro elementu aklivitāti. Lai gan brāļu draudzes kustība tika ievirzīta miermīlīgā reliģiskā gultnē, līdz pat XIX gadsimta 50. gadiem tā apvienoja plašākas zemnieku masas. Pēdējais apstāklis bija par iemeslu tam, ka valdošās šķiras pārstāvji nekad nepārstāja uzbrukt brāļu draudzei, atzīstot to par bīstamu politisku parādību vietējā zemnieku dzīvē.

Novērtējot brāļu draudzes vēsturisko nozīmi, var teikt, ka tās piekritēju skaita ārkārtīgais pieaugums zemnieku brīvlaišanas gados Baltijas guberņās bija pirmais sāpīgais trieciens luterāņu baznīcai kā feodalisma un dzimtbūšanas balstam. Brāļu draudzes kustība un brāļu draudzes piekritēju vajāšana vēlākos gados daļēji sagatavoja latviešu un igauņu zemnieku masveidīgu pāreju pareizticībā, kas 40. gados deva vēl daudz spēcīgāku triecienu vietējām Baltijas vācu muižnieku privilēģijām.

NOSLĒGUMS

Sās serijas IX, X un XIa apcerējumā savāktais konkrētais materiāls liecina, ka XIX gadsimta sākuma agrarie likumi un zemnieku brīvlaišana Baltijas guberņās nav vienkārši izskaidrojama ar vietējās muižniecības un cara valdības politisko nostāju. Tāpēc par nepamatotām jāatzīst kā Baltijas vācu, tā arī latviešu buržuaziskajā historiografijā izteiktās hipotēzes par muižnieku aizraušanos ar liberalisma doktrīnu. Neapšaubāmi vēstures fakti parāda, ka agrarās reformas izveidojās asas šķiru cīņas apstākļos. Latviešu un igauņu zemnieku nemieri saplūda ar dzimtbūtnieciskās zemniecības cīņu par feodālās ekspluatācijas likvidēšanu visā Krievijā. Nemieriem pieaugot, cara valdība bija spiesta politiski manevrēt un atsevišķos gadījumos atzina reformu nepieciešamību. Igauņu un latviešu zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta pirmajā pusē izskaidrojama ar to, ka naudas un preču apgrozība iedragāja naturalās kļaušu saimniecības pamatus, it sevišķi Baltijā. Kopš XVIII gadsimta beigām Baltijas guberņās sevišķi krasi izpaudās visas parastās dzimtbūšanas iekārtas iekšējās pretrunas, šķiru antagonisms. Napoleona karu gados un Vīnes kongresa laikā saspīlētais starptautiskais stāvoklis savukārt pievērsa Aleksandra I uzmanību Baltijas agrariem apstākļiem. Gatavojoties karam ar Franciju, cars Aleksandrs I

atzina par lietderīgu zemnieku brīvlaišanu Igaunijas guberņā, un 1814. gadā, atrazdamies pie krievu armijas Rietumeiropā, ķeizars deva norādījumu pabeigt brīvlaišanas likumprojekta izstrādāšanu. Polijas konstitūcija un zemnieku brīvlaišana Baltijas guberņās bija domāta kā politisks līdzeklis Krievijas nomaļu apgabalu nomierināšanai un patvaldības nostiprināšanai, lai Krievijas cars varētu sekmīgi izpildīt savu «Eiropas žandarma» lomu. Baltijas agrarie likumi nav uzskatāmi par jaunā kapitalisma laikmeta sākumu ne latviešu, ne igauņu tautu vēsturē, un vēl mazāk tie ietekmēja Viskrievijas sociāli ekonomisko attīstību. Zemnieku brīvlaišana Baltijas guberņās novērtējama tikai kā viena no galvenām iekšējās krīzes pazīmēm un izpausmēm, kādu pārdzīvoja dzimtbūtnieciskā Krievija XIX gadsimta pirmajā pusē. Nekādā ziņā nepārvērtējot brīvlaišanas vēsturisko nozīmi, nav tomēr iespējams noliegt, ka visnekaunīgākā zemnieku aplaupīšana, izmantojot par iegastu brīvlaišanu, bija savienota ar dziļām pārmaiņām latviešu tautas dzīvē. Kā muižnieku un zemnieku attiecībās, tā arī kalpu un citu bezzemnieku stāvoklī notika dziļas pārmaiņas, kas pilnībā kļuva saskatāmas XIX gadsimta 30. un 40. gados. Par tām būs runa nākamajā Xīb apcerējumā.

SATURS

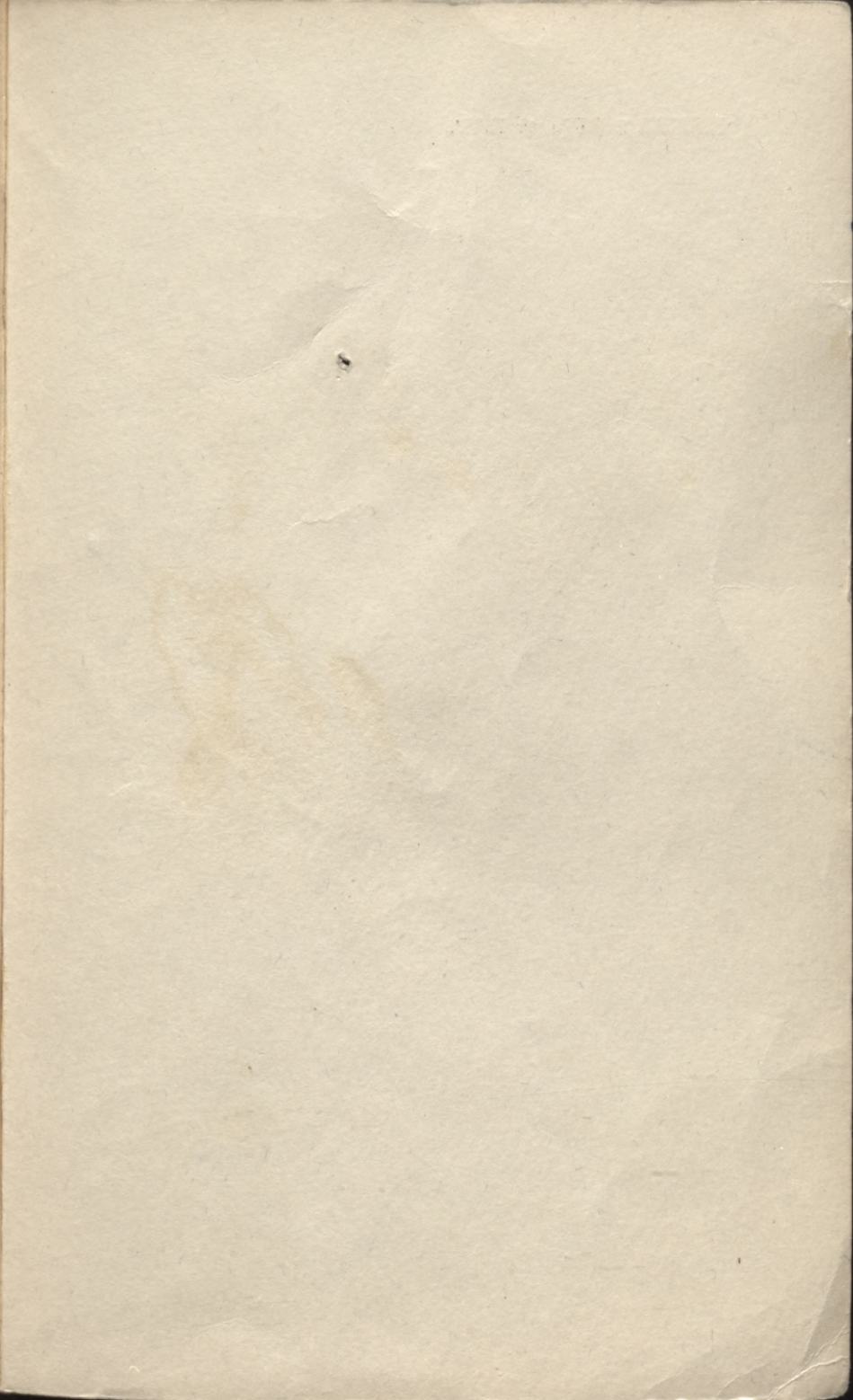
	Lpp.
Priekšvārds	3
1. Muižnieku un cara valdības nostāja Baltijas zemnieku brīvlaišanas jautājumā	6
2. Zemnieku nemieri brīvlaišanas sagatavošanas gados	49
3. Zemnieku cīņa par kļaušu nomas atcelšanu 1822./23. un 1823./24. saimniecības gadā	119
4. Kalpu brīvlaišana (no 1824. līdz 1826. gadam)	152
5. Brāļu draudze latviešu zemnieku šķiras cīņas vēsturē	180
Noslēgums	225

ZUTIS, JĀNIS JĒKABA d.
VIDZEMES UN KURZEMES
ZEMNIEKU BRĪVLAIŠANA
XIX GADSIMTA 20. GADOS

Redaktors H. Zvaigznīte. Māksl. redaktore Ņ. Šakirjanova. Techn. redaktors V. Siliņš. Korektore M. Ezergāle. Nodota salikšanai 1955. g. 23. novembrī. Parakstīta iespiešanai 1956. g. 4. janvarī. Papīra formāts 84×108/32. 14,25 iespiedl. 11,69 uzsk. iespiedl. 10,47 izdevn. l. Metiens 3000 eks. JT 02031.

Maksā 2 rubl. 40 kap.

Latvijas Valsts izdevniecība Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. pasūt. 8071-P325. Iespiesta Izdevniecību un poligrāfiskās rūpniecības Galvenās pārvaldes 1. tipografijā «Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. 2674.

MAKSÄ 2 RBL. 40 KAP.